

ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η Διεύθυνση τῆς ἐκδόσεως τῶν Μακεδονικῶν ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχή τοὺς εἶχε τὴν εὐτυχῆ ἔμπνευση νὰ ἀναθέσῃ στὸν τότε Ἐφορο Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης κ. Χαράλ. Μακαρόνα τῇ σύνταξῃ Ἀρχαιολογικῶν Χρονικῶν, τὰ ὅποια ἐπρόκειτο νὰ δημοσιεύωνται κάθε χρόνο, ἀφοῦ εἶχε προγραμματισθῆ τὰ Μακεδονικὰ νὰ εἶναι ἐτήσιο περιοδικό. Ἀλλὰ τὰ Χρονικά ἦταν μοιραίο νὰ ἀκολουθήσουν τὴν περιπέτεια τῶν Μακεδονικῶν. Δημοσιεύθηκαν Χρονικά Ἀρχαιολογικά γιὰ τὸ ἔτος 1939 στὸν Α' τόμο καὶ συνοπτικά γιὰ τὴν πολεμικὴ δεκαετία 1940-1950 στὸ Β' τόμο¹. Υστερα διακόπηκαν καὶ δὲν ξαναδημοσιεύθηκαν στοὺς τέσσερες τόμους, ποὺ ἐκάλυψαν τὴ δεκαπενταετία ἀπὸ τὸ 1951 ὡς τὸ 1965².

Τώρα, ποὺ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπιτροπής Μακεδονικῶν Σπουδῶν μὲ τίμησε μὲ τὴν ἐκλογή μου στὴν τριμελῆ Ἐπιτροπὴ τῶν Μακεδονικῶν, ἐνόμισα—καὶ εἶμαι εὐτυχῆς, γιατὶ βρῆκα δλοὺς σύμφωνους—πῶς πρέπει νὰ ἐπαναληφθοῦν τὰ Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά. Υπάρχει τώρα ἐλπίδα, ὅτι στὸ ἔξης τὰ Μακεδονικὰ θὰ ἐκδίδωνται τακτικὰ κάθε χρόνο καὶ θὰ δημοσιεύωνται σὲ κάθε τόμο τὰ Ἀρχαιολογικὰ Χρονικὰ τῆς προηγούμενης χρονιᾶς. Ἀλλὰ στὸν τόμο αὐτὸν τοῦ 1966 νόμισα, πῶς ἔπρεπε νὰ γίνη μιὰ προσπάθεια νὰ γεφυρωθῆ καὶ τὸ κενὸ τῆς δεκαπενταετίας ἀπὸ 1951-1965.

Κατ' ἀνάγκην Χρονικά Ἀρχαιολογικά μιὰς δεκαπενταετίας, σ' ἕνα τόμο, χωρὶς νὰ εἶναι πλήρη θὰ πάρουν καὶ περισσότερη ἔκταση καὶ κάπως διάφορη μορφή. Γιὰ τὰ χρόνια δηλαδὴ ὡς τὸ 1963 θὰ εἶναι μᾶλλον ἀρχαιολογικὴ βιβλιογραφία παρὰ Χρονικά. Γιατὶ ἔχουν δημοσιευθῆ στὸ μετοχὸν ἐκθέσεις ἀνασκαφῶν καὶ μελέτες σὲ ἄλλα δημοσιεύματα ἐλληνικὰ καὶ ξένα, ώστε θὰ κινδύνευε νὰ γίνη περιττὴ ἐπανάληψη ἔνα ἀπλὸ χρονικὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν τῆς δεκαπενταετίας. Ἀντίθετα μιὰ σύνοψη τῆς

¹ Μακεδονικά I, 1940, σ. 463 κέ. 2, 1953, σ. 590 κέ. (ἀνάτυπο 1951). Πρβ. E. V. and D. G. 1955, σ. 227.

² Ἀλλὰ ἴδε M. Paraskevaidis, Archaeological Research in Greek Macedonia and Thrace, 1912-1962, BS 3, 2, 1962, σ. 443-458 καὶ πιν. I-XV καὶ S. L. Pelekanidis, Byzantine Monuments in Greek Macedonia, Research Work and Restoration, 1912-1962, BS, ε. α., σ. 459-468 καὶ πιν. I-X.

ἀρχαιολογικῆς βιβλιογραφίας γιὰ τὴ Μακεδονίε, μαζὶ μὲ σύντομη ἀναγραφὴ τῶν εὑρημάτων καὶ πορισμάτων τῆς ἐρευνας. Θὰ ἀποβῇ, νομίζω, χρήσιμο βοήθημα σὲ εἰδικοὺς καὶ μή, μάλιστα καθώς θὰ συμπληρώνη παραλείψεις ἢ θὰ διορθώνῃ ἀναπόφευκτα σφάλματα τῶν πρώτων ἀνακοινώσεων.

Εἶναι δύσκολο νὰ προκυθορισθῇ μὲ ἀκρίβεια τὸ περιεχόμενο τῶν Χρονικῶν, ίδιως στὰ σημεῖα ποὺ ὄνται ἐξ ἴσου π.χ. στὴν Ἰστορία ἢ στὴν Τέχνη. Ὁποσδήποτε τὰ Χρονικὰ θὰ ἀναφέρωνται σὲ θέματα Ἰστορίας τῆς Τέχνης, ἀλλὰ καὶ τοπογραφικά, ἐπιγραφικά, νομισματικά, ὅπως καὶ σὲ ἀντικείμενα τοῦ δημοσίου καὶ ιδιωτικοῦ βίου, καὶ τῆς θρησκείας. Ἀνιση θὰ εἶναι ἡ μεταχείριση τῶν κατηγοριῶν, ὅπως καὶ τῶν ἐποχῶν, ποὺ θεωρητικά θὰ περιλαμβάνονται ὅλες, ἀπὸ τὴν παλαιολιθική ἐποχὴ ὡς τὸ τέλος τῆς τουρκοκρατίας, δηλ. ὥς τὸ 1912.

Ἡ ταξινόμηση τοῦ ὄντος γίνεται μὲ βάση τὶς Ἀρχαιολογικὲς Περιφέρειες, ποὺ δρίσθηκαν μὲ τὸ Νομοθετικὸ Διάταγμα ὑπ' ἀριθ. 687 «Περὶ Περιφερειακῶν Ὑπηρεσιῶν τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως» (Φ.Ε.Κ. 203/15.11.63). Σύμφωνα μὲ τὸ Νόμο αὐτὸν ἡ ΙΓ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Θεσσαλονίκης) περιλαμβάνει τοὺς Νομοὺς Θεσσαλονίκης, Πέλλης, Κιλκίς, Χαλκιδικῆς καὶ Πιερίας (τὸ Διάταγμα κατὰ λάθος περιλαμβάνει καὶ τὸ Νομὸ Ημαθίας, ἀλλὰ ἔγινε διόρθωση ἡμαρτημένων). Ἡ ΙΔ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Βεροίας) περιλαμβάνει τοὺς Νομοὺς Ημαθίας, Κοζάνης (συνεπῶς καὶ τὸ νεοσύστατο Νομὸ Γρεβενῶν), Καστορίας καὶ Φλωρίνης. Ἡ ΙΕ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια (Καβάλας) τέλος περιλαμβάνει ἀπὸ τὴ Μακεδονία τοὺς Νομοὺς Καβάλας, Σερρῶν καὶ Δράμας.

Οἱ Νομοὶ θὰ καταχωρίζωνται στὰ Χρονικὰ μὲ τὴ σειρά, ποὺ ἀναφέρονται στὸ Νομοθετικὸ Διάταγμα. Μέσα σὲ κάθε Νομὸ οἱ τόποι θὰ καταχωρίζωνται μὲ κάποια γεωγραφικὴ σειρά καὶ οἱ ἀρχαιοτήτες μὲ χρονολογική, ἀλλὰ ἐννοεῖται ὅτι ἡ σειρά αὐτὴ δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ τηρῆται πάντοτε μὲ αὐστηρότητα. Ἔγιναν καὶ θὰ γίνουν ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες, ποὺ ἀναφέρονται σὲ εὐρύτερη περιφέρεια, θὰ ὑπάρχουν τόποι ἢ καὶ μεμονωμένα μνημεῖα, ποὺ ὄνται σὲ πολλὲς ἐποχές, καὶ, γιὰ διάφορους ἄλλους πρακτικοὺς λόγους, δὲν θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ τηρηθῇ αὐστηρά μιὰ σειρά στὴν καταχώριση τῶν τόπων καὶ μνημείων τοῦ ἴδιου Νομοῦ. Τὰ λήμματα θὰ παίρνωνται κατὰ κανόνα ἀπὸ τὰ σύγχρονα δόνόματα (π.χ. Βεργίνα ἢ Παλαιτίσια καὶ ὅχι Βάλλα), ἐκτὸς ἐξαιρέσεων, σὲ περιπτώσεις ποὺ τὰ ἀρχαῖα δόνόματα προσφέρονται καλύτερα (π.χ. Πέλλα ἀπλῶς καὶ ὅχι Παλαιὰ ἢ Νέα Ηέλλα).

Βιβλία γενικά, ποὺ καλύπτουν ὅλοκληρη τὴ Μακεδονία ἢ πολλοὺς τόπους μαζὶ ἢ μιὰ περιοχή, ὅπως π.χ. τὸ Ἀγιον Ὄρος, θὰ ἀναφέρονται ἵσως μιὰ μόνο φορὰ στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τῶν Χρονικῶν μαζὶ μὲ τὶς γενι-

κότητες ή στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τῆς κάθε Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας ή τοῦ κάθε Νομοῦ ή τέλος τῆς ὁρισμένης περιοχῆς, ὅπως τὸ Ἀγιον Ὄρος, καὶ δχι σὲ κάθε μονή, ποὺ τυχὸν ἀναφέρεται στὸ δημοσίευμα. Ἐνδεχομένως στὰ ἐπὶ μέρους θὰ γίνεται παραπομπὴ στὸ γενικό.

Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῶν Χρονικῶν θὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ὁ ἀσύμμετρος λόγος. Ἀσήμαντα σχετικῶς πράγματα θὰ ἀναπτύσσωνται διεξοδικά, γιατὶ δὲν ἔγινε καὶ ἐνδεχομένως δὲν θὰ γίνη λόγος γι' αὐτὰ ἄλλοι, καὶ, ἀντίθετα, μεγάλες ἐργασίες ή μελέτες, δπως οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Πέλλας ή ὁ τόμος τοῦ Στ. Πελεκανίδη γιὰ τὴν Καστοριά. Θὺ παίρνουν ἔκταση δυσανάλογα μικρή. Θὺ κυταβληθῆ προσπάθεια νὰ γίνη ἐκμετάλλευση σπουδαίων παρατηρήσεων, ποὺ ἀναφέρονται, ἐστω μὲ λίγες λέξεις, σὲ μακεδονικὰ ὑρχαῖα, καὶ ἀν ἀκόμη τὸ δημοσίευμα στὸ σύνολό του ἔχει πολὺ μικρὴ σχέσι μὲ τὴ Μακεδονία. Αὐτὸ γιὰ εὐνόητους λόγους δὲν θὰ γίνη στὰ Χρονικὰ 1951-1965, δσο θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη στὰ ἐπόμενα, ποὺ θ' ἀναφέρωνται σ' ἕνα χρόνο μονάχα.

Θὰ ἐφαρμοσθῇ σύστημα ἀριθμήσεως τῶν θεμάτων, ποὺ θὺ διευκολύνῃ τὴν παραπομπὴ καὶ θὺ κάμη περιττές τὶς ἐπαναλήψεις. Ἡ ἀριθμηση θὺ εἶναι ἐνιαία στὰ Χρονικὰ τοῦ κάθε τόμου ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὥς τὸ τέλος. Ἔτσι ή πλήρης παραπομπὴ π.χ. στὴν παράγραφο 15 τῶν Χρονικῶν τοῦ τόμου τούτου θὰ πρέπει νὰ γίνεται: Μακεδονικά, ἀριθμὸς τόμου καὶ ἔτος, Χρονικὰ 1951-1965, σελ., ἀριθ. 15. ἡ, συντομώτερα, χωρὶς οὔτε τὸν τίτλο τοῦ περιοδικοῦ καὶ τὴ σελίδα: Χρον. 1951-1965, ἀριθ. 15. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο θὺ παραπέμπουμε καὶ στὰ Χρονικὰ 1939 καὶ 1940-1950.

Στὴ σύνταξη τῶν Χρονικῶν 1951-1965 μὲ βοήθησαν πολλοί. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ εὐχαριστήσω τοὺς διευθυντὰς τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν καὶ τοὺς συγγραφεῖς τῶν δημοσιευμάτων, ἀπὸ τὺ ὅποια ἄντλησα πολλὲς φορὲς καὶ χωρὶς τὴ συγκατάθεσή τους. Εἶναι τόσο πολλοὶ μέσυ στὴ δεκαπεντετία 1951-1965, ὥστε θὰ μοῦ συγχωρηθῇ αὐτὴ τὴ φορά νὰ μὴ τοὺς ἀναφέρω. Ἐλπίζω δτὶ στὸ ἔξῆς θὰ ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ εὐχαριστῶ μὲ τὸ ὄνομά τους τὸν καθένα. Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ εὐχαριστήσω τὸ Γιωργο Μάντζιο, ποὺ μὲ βοήθησε στὴ συγκέντρωση τοῦ ὄλικοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὥς τὸ τέλος καὶ τὴ Γιώτα Ἀσημακοπούλου, ποὺ μᾶς βοήθησε συμπληρωματικὰ γιὰ τὴν ἀποδελτίωση βιζαντινῶν κυρίως δημοσιευμάτων.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ἡ ἄλλοτε ΙΑ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια Θεσσαλονίκης¹ μετονομά-

¹ Πρβ. Χ. Ι. Μακαρόνα, Χρον. 1940-50, σ. 592.

συνήκε σε ΙΓ' μὲ τὸ Ν.Δ. 687/1963, ἀλλὰ ἔξακολουθεῖ νὰ περιλαμβάνῃ τοὺς Νομοὺς Θεσσαλονίκης, Πέλλης, Κιλκίς, Χαλκιδικῆς καὶ Πιερίας. Ὁ συντάκτης τῶν Χρονικῶν αὐτῶν ἀνέλαβε τὴν Ἐφορεία ἀπὸ 11 Οκτωβρίου 1965. Ὡς Ἐπιμελήτριες Ἀρχαιοτήτων ὑπηρετοῦν ἡ Μαρία Καραμανώλη - Σιγανίδου ἀπὸ τὸν Ιανουάριο 1964 καὶ ἡ Εὐγενία Λεβεντοπούλου-Γιούρη ἀπὸ 10 Δεκεμβρίου 1965. Κατὰ τὴν τελευταία δεκαπενταετία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἐφόρο Χαράλαμπο Μακαρόνα, τῷρα Ἐπίτιμο Ἐφόρο Ἀρχαιοτήτων, ὑπηρέτησαν κατὰ καιροὺς οἱ ἔξης Ἐπιμελῆται καὶ Ἐπιμελήτριες: Μανόλης Ἀνδρόνικος (1949-1960), Φώτιος Πέτσας (1951-1957), Μαρία Καραμανώλη - Σιγανίδου (1959-1961), Φωτεινὴ Παπαδοπούλου (1961-1963), Θεοδώρα Καράγιωργα (1963-1964) καὶ Ιωάννης Σακελλαράκης (1963).

Ἡ ἄλλοτε ΙΒ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια Βεροίας μετονομάσθηκε σὲ ΙΔ' καὶ περιλαμβάνει τῷρα καὶ τὸ νεοσύστατο Νομὸ Γρεβενῶν, ὁ ὅποιος δῆμος στὰ Χρονικὰ τοῦ τόμου τούτου θὰ θεωρηθῇ, διπος ἥταν ὡς τελευταῖα, ἐνσωματωμένος στὸ Νομὸ Κοζάνης. Τὴν περιφέρεια ἐπόπτευε «κατ' ἀνάθεσιν» ὁ Ἐφόρος Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης Χ. Μακαρόνας ὡς τὸ 1957, ὅταν ἔγινε ἡ προαγωγὴ μου στὸ βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου καὶ ἡ μετάθεσή μου στὴ Βέροια ὡς Προϊσταμένου τῆς Περιφερείου Βεροίας. Ἀπὸ τὸ 1962-63 ὑπηρέτησε στὴν Ἐφορεία τῆς Βεροίας ἡ Ἐπιμελήτρια Μαρία Καραμανώλη - Σιγανίδου. Ἀπὸ τὸν Οκτώβριο 1965 Ἐφόρος τῆς Περιφερείας εἶναι ἡ Ἀγγελικὴ Ἀνδριωμένου.

Ἡ ἄλλοτε ΙΓ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια Καβάλας μετονομάσθηκε σὲ ΙΕ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια καὶ περιέλαβε καὶ τὸ Νομὸ Ξάνθης ἀπὸ τὴν Θράκη. Τὴν Ἐφορεία διηγύθυνε ὁ Ἐφόρος Ἀρχαιοτήτων Δημήτριος Λαζαρίδης ὡς τὸ 1965, ποὺ μετατέθηκε στὴν Ἀθήνα. Ὑπηρέτησαν ὡς Ἐπιμελήτριες ἡ Αἰκατερίνη Ρωμιοπούλου (1959-1964), ἡ Εὐγενία Λεβεντοπούλου-Γιούρη (22 Νοεμβρίου 1962-10 Δεκεμβρίου 1965) καὶ ἡ Χάιδω Κουκούλη (ἀπὸ 17 Σεπτεμβρίου 1965).

Ἡ Β' Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, στὴν ὅποιᾳ τῷρα ὑπάγεται μόνο ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη, εἶχε Ἐφόρο τὸν Στυλιανὸ Πελεκανίδη ὡς τὸ 1962. Ὑπηρέτησαν στὴν Ἐφορεία μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ Ἐπιμελῆτοῦ ἡ Φανὴ Κουτσοκώστα - Δροσογιάννη (ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο 1961), ὁ Μύρων Μιχαηλίδης καὶ ὁ Νικόλαος Νικονάνος (ἀπὸ 27 Νοεμβρίου 1965), ἡ πρώτη καὶ ὡς Ἐφορεύουσα ἀπὸ τὸν Αὔγουστο 1962 ἐπὶ ἔνα χρόνο περίπου, ὁ δεύτερος ἐν συνεχείᾳ Ἐφορεύων ὡς τῷρα. Στὴν ἴδια Ἐφορεία ὑπάγεται ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Χρυσάνθη Μαυροπούλου-Τσιούμη, μὲ ἔδρα τὴν Βέροια ἀπὸ 6 Δεκεμβρίου 1965.

Κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τῆς τελευταίας δεκαπενταετίας ἡ Μακεδονία, διπος λίγο-πολὺ καὶ ὅλη ἡ Ἑλλάδα, πλουτίσθηκε μὲ μουσειακὰ κτήρια, ποὺ μαζὶ μὲ τὶς ἀνασκαφὲς καὶ τὰ τυχαῖα εὑρήματα, τὶς ἀναστηλωτικὲς

ἐργασίες καὶ τὴν ἐπάνδρωση τῆς Ὑπηρεσίας, ἄλλαξαν πολὺ τὴν εἰκόνα τῆς ἀρχαιολογικῆς Μακεδονίας στὸ καλύτερο. Νέα μουσειακά κτήρια ιδρύθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Βέροια, στὴ Φλώρινα, στὴν Καβάλα καὶ στοὺς Φιλίππους. Παλαιότερα Μουσεῖα μεγάλωσαν καὶ νέες συλλογές πλουτίσθηκαν, δπως π.χ. τὸ προσωρινὸ Μουσεῖο τῆς Πέλλας, τὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου κλπ.

΄Ανάλογη είναι καὶ ἡ συγγραφικὴ δραστηριότητα.

A'

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. *Μακεδόνες*. Βασικὸ σύγγραμμα γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ τοὺς Μακεδόνες είναι τὸ βιβλίο τοῦ Ἰωάννου Καλλέρη. Κυκλοφόρησε ὁ πρῶτος τόμος¹, ποὺ περιλαμβάνει τὴν εἰσαγωγὴ (σ. 1-52) καὶ τὸ πρῶτο κεφάλαιο, γιὰ τὴ γλώσσα (σ. 53-328). Αναμένεται νὰ κυκλοφορήσῃ σύντομα ὁ δεύτερος τόμος.

2. *Γλώσσα*. Γλωσσικὸ είναι τὸ περιεχόμενο καὶ δύο μελετῶν τοῦ καθηγητοῦ Νικολάου Ἀνδριώτη, ἐνδιαφέρουν δμως ἐξ ἵσου τὴν ἀρχαιολογία τῆς Μακεδονίας². Μιὰ ἀκόμα γλωσσικὴ μελέτη, τοῦ A. Mayer³, ἀντικρούει θεωρία τοῦ Baric.

3. *Προϊστορία*. Στὴν προϊστορία τῆς Μακεδονίας ἀναφέρονται ἐν μέρει ἄρθρο τοῦ F. Schachermeyr στὴν ἐγκυκλοπαίδεια Pauly-Wissowa⁴ καὶ βιβλίο του γιὰ τοὺς ἀρχαιότατους πολιτισμοὺς τῆς Ἐλλάδος⁵ ἐπίσης τὸ κεφάλαιο στὴν Cambridge Ancient History γιὰ τὴ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ στὴν περιοχὴ τοῦ Αίγαιου, γραμμένο ἀπὸ τὸν S. S. Weinberg⁶. Τὰ πρόσφατα προϊστορικὰ εὑρήματα στὴ Μακεδονία είναι τὸ θέμα μελέτης τοῦ ἀνασκαφέως τῆς Νέας Νικομήδειας R. J. Rodden στὸ Balkan Stu-

¹ J. N. Kaléris, Les anciens Macédoniens, étude linguistique et historique, Athènes 1954. Πρβ. Bull. Epigr. 1955, ἀρ. 49. Revue belg. phil. et hist. 33, 1955, σ. 625 κέ. Epigraphica 21, 1959, σ. 149 κ. ἔ. (A. Calderini).

² Ν. Κ. Άνδριώτη, Τι γλώσσα καὶ ἡ ἐλληνικότητα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, Θεσσαλονίκη 1952, καὶ N. P. Andriotes, History of the name «Macedonia», BS 1, 1960, σ. 143-148.

³ A. Mayer, Über das Verhältnis des Makedonischen zum Illyrischen, Glotta 32, 1953, σ. 45 κέ. Πρβ. Bull. Epigr. 1955, ἀριθ. 50.

⁴ RE XXII, 2, στ. 1350 κέ., ἰδίως κεφ. V G, VI F, VII E κ. ἄ.

⁵ F. Schachermeyr, Die ältesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart 1955.

⁶ S. S. Weinberg, The Stone Age in the Aegean, CAH, I, X, Cambridge 1965.

dies¹. Γιὰ χάλκινα κοσμήματα συνηθισμένα καὶ στὴ Μακεδονίᾳ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους γράφει ὁ καθηγητὴς Γ. Μπακαλάκης σὲ ἄρθρο του στὸ Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο².

4. *Τοπογραφία.* Πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Μακεδονίας γενικὰ παρουσιάζει ἄρθρο τοῦ U. Kahrstedt γιὰ τὶς πόλεις στὴ Μακεδονίᾳ³. Πρβ. κατωτ. ἀριθ. 6.

5. *Χρονολογία.* Στὸ πρόβλημα τῆς μακεδονικῆς χρονολογίας ἐπανέρχεται ὁ M. N. Tod καὶ ἡ F. Papazoglou⁴.

6. *Ατάφορα.* Γενικὸ χαρακτῆρα ἔχουν ἐπίσης καὶ πρέπει νὰ καταχωρισθοῦν ἐδῶ οἱ μελέτες τοῦ Δημητρίου Κανατσούλη. Καλύπτουν ὅλόκληρη τὴ Μακεδονίᾳ καὶ ἀναφέρονται σὲ ιστορικά, πολιτικά, πολιτιστικά, ἐπιγραφικά, τοπογραφικὰ κλπ. Θέματα⁵, δῆπος καὶ τὰ μικρὰ χρήσιμα ἄρθρα του στὸ Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο τοῦ N. Σφενδόνη⁶. Πρβ. κατωτ. ἀριθ. 7.

7. *Ιστορία.* Μὲ τὴν Ιστορία τῆς Μακεδονίας ἔχουν ἀσχοληθῆ πολλοί. "Ἄλλοι καλύπτουν περισσότερες καὶ ἄλλοι λιγότερες περιόδους τῆς Ιστο-

¹ R. J. Rodden, Recent Discoveries from Prehistoric Macedonia, An Interim Report, B.S. 5, I, 1964, σ. 109 κέ., εἰκ. 1-2 καὶ πίν. 1-8.

² Γ. Μπακαλάκη, Χάλκινα Περιδέραια ἡ Περπεντούλια; Μακ. Ἡμερ. 1954, σ. 115 κέ.

³ U. Kahrstedt, Städte in Makedonien, Hermes 81, 1953, σ. 85 κέ.

⁴ M. N. Tod, The Macedonian Era Reconsidered, Studies DMR, II, 1953, σ. 382 κέ. Πρβ. M. N. Tod, JHS 75, 1955, σ. 138. F. Papazoglou, BCH 87, 1963, σ. 517 κέ. Ἀντίθετα πρὸς τὴν Papazoglou ὁ G. Daux, BCH 88, 1964, σ. 416. Πρβ. παρατηρήσεις L. Rohert, Bull. Épigr. 1954, ἀριθ. 59, 1956, ἀριθ. 146 καὶ 1965, ἀριθ. 236, καὶ Gnōmōn 35, 1963, σ. 72, σημ. 7.

⁵ Δ. Κανατσούλη, Τὸ Κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά 3, 1953-55, σ. 27 κέ. Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ Συνέδρια τῶν Μεριδῶν, Προσφορά, σ. 294 κέ. (Πρβ. Bull. Épigr. 1955, ἀριθ. 145). Μακεδονικά Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955. Μακεδονικὴ Προσωπογραφία, Θεσσαλονίκη 1955 (πρβ. Bull. Épigr. 1956, ἀριθ. 67, 1958, ἀριθ. 300, δῆπος καὶ ἄλλη βιβλιογραφία). Περὶ τῶν Πολιταρχῶν τῶν Μακεδονικῶν πόλεων, ΕΦΣΠΘ 7, 1957, σ. 157 κέ. (πρβ. Bull. Épigr. 1958, ἀριθ. 298, ἐπίσης τὸ ἄρθρο τοῦ C. Schuler, The Macedonian Politarchs, Class. Phil. 55, 2, 1960, σ. 90 κέ. J. H. Oliver, Class. Phil. 58, 1963, σ. 164 κέ. Bull. Épigr. 1961, ἀριθ. 379, καὶ 1964, ἀριθ. 239). Ἡ Μακεδονικὴ Πόλις, Μακεδονικά 4, 1957, σ. 232 κέ. (πρβ. Bull. Épigr. 1958, ἀριθ. 299), 5, 1961-1963, σ. 1 κέ., 6, 1964-65, σ. 1 κέ., Ἡ Δυτικὴ Μακεδονίᾳ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, Θεσσαλονίκη 1958 (πρβ. Bull. Épigr. 1960, ἀριθ. 201).

⁶ Δ. Κανατσούλη, Ἡ στρατολογία εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, Μακ. Ἡμερ. 1957, σ. 37 κέ. Σωματεῖα τῶν Μακεδόνων κατὰ τὴν Ρωμαιοκρατίαν, Μακ. Ἡμερ. 1958, σ. 107 κέ. Οἱ Ἀργεάδαι κατακτοῦν τὴν Μακεδονίαν, Μακ. Ἡμερ. 1963, σ. 342 κέ. Ξένια στοιχεῖα εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, Μακ. Ἡμερ. 1964, σ. 91 κέ. Ὁ Ἀπόστολος Ποῦλος εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ οἱ πρῶτοι Μακεδόνες Χριστιανοί, Μακ. Ἡμερ. 1965, σ. 61 κέ.

ρίας. Ο P. Cloché φθάνει ώς τὸ 336 π.Χ., ό Δ. Κανατσούλης ώς τὸ Μ. Κωνσταντίνο, ό Γ. Θεοχαρίδης ώς τὴν Τουρκοκρατία¹. Ο Παν. Γυιόκας δημοσίευσε ίδιαίτερο βιβλίο γιὰ τὸ Φίλιππο Ε', ό P. Meloni πραγματεύεται ίδιαίτερα τὴν ἐποχὴ τοῦ Περσέως καὶ ό Δ. Κανατσούλης δημοσίευσε στὸν Ἑλληνικὰ μελέτη γιὰ τὸν Ἀντίπατρο ώς στρατηγὸ καὶ πολιτικὸ στὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου². Πρβ. ἀνωτ. ἀριθ. 6.

8. *Γενικά*. Τὸ βιβλίο τῆς Φανούλας Παπάζογλου - Ὁστρογκόρσκι γιὰ τὶς μακεδονικὲς πόλεις κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ ἐποχὴ³ καλύπτει τὴν Μακεδονία γενικὰ στὴν εὐρύτερή της ἔννοια κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ ἀναφέρεται καὶ σὲ προγενέστερους χρόνους, ἀφοῦ θίγει ζητήματα τοπογραφικὰ κλπ. Μόνο ποὺ εἶναι φανερὴ ἡ περιορισμένη γνώση τῶν ἐλληνικῶν ἀρχαιολογικῶν ιόπων, τῶν ἐλληνικῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν στὴν Μακεδονία καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας κατὰ τὰ ἔτη μετὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο⁴.

9. *Ζωγραφικὴ*. Στὴν ἀρχαίᾳ ἐλληνικὴ ζωγραφικὴ καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Μακεδονίας ἀναφέρεται ἄρθρο τοῦ Μαν. Ἀνδρόνικου στὸ Balkan Studies⁵. Στὸ ἴδιο περιοδικό, ἄρθρο τῆς Ph. W. Lehmann, ἡ ὅποια εἰκάζει συμβολὴ τῆς μακεδονικῆς διακοσμητικῆς στὴ δημιουργία τοῦ πρώτου πομπηϊανοῦ στὸν Ἑρμοῦ⁶.

10. *Ἐπιγραφές*. Στὶς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας ἀναφέρονται συχνὰ συγγράμματα καὶ μελέτες μὲ γενικότερο περιεχόμενο, ὅπως ἡ Συλλογὴ Ἐπιταφίων Ἐπιγραμμάτων τοῦ W. Peek⁷ καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ R. K. Sheck

¹ P. Cloché, *Histoire de la Macédoine jusqu'à l'avènement d'Alexandre* (336 a. J. Ch.), Paris 1960. Δ. Κανατσούλη, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας* μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, Θεσσαλονίκη 1964, καὶ Ἡ Μακεδονία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχελάου, Θεσσαλονίκη 1965. Γ. Ι. Θεοχαρίδη, *Σύντομη Ιστορία τῆς Μακεδονίας* ἥσε τὴν Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη 1965.

² Παν. Γυιόκα, *Φίλιππος Ε'*, Θεσσαλονίκη 1959. P. Meloni, *Perseo e la fine della monarchia macedone*, Roma 1953 (πρβ. Bull. Épigr. 1955, ἀριθ. 24). Δ. Κανατσούλης, *Antipatros als Feldherr und Staatsmann in der Zeit Philipp und Alexanders des Grossen*, Ἑλληνικὰ 16, 1958-59, σ. 14 κέ. Μικρὴ μελέτη τοῦ Φ. Πέτσα, *Σταθμοὶ στὴν πορεία τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων*, Ἡμερολ. «Δυτ. Μακεδονίας», (Κοζάνη) 1961, σ. 164 κέ.

³ F. Paratzoglou, *Oἱ μακεδονικὲς πόλεις κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ ἐποχὴ* (σερβικὰ μὲ περιληψὴ γαλλικῆ), Σκόπια 1957.

⁴ Ήδὲ π.χ. Φ. Μ. Πέτσα, *Ο τάφος τῶν Λευκαδίων*, Αθῆναι 1966, σ. 8, σημ. 7.

⁵ Μαν. Ανδρόνικος, *Ancient Greek Painting and Mosaics in Macedonia*, BS 5, 2, 1964, σ. 287-302 καὶ πιν. I-X.

⁶ Ph. W. Lehmann, *The Wall Decoration of the Hieron in Samothrace*, BS 5, 2, 1964, σ. 277 κέ., ιδίως σ. 286.

⁷ W. Peek, *Griechische Vers-Inscriptionsen*, I. Grabepigramme, Berlin 1955, ἀλλὰ πρβ. Ch. Eddison, Cl. Phil. 1958, σ. 114 κέ., Bull. Épigr. 1959, ἀρ. 51, σ. 164 κέ.

γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα στὴ Μακεδονίᾳ καὶ τὴν Ἀχαίαν¹.

11. *Νομίσματα.* Στὰ νομίσματα καὶ τῆς Μακεδονίας ἀναφέρεται νομισματικὴ μελέτη τοῦ P. R. Franke².

12. *Κοσμήματα.* Χρυσὰ καὶ ἄλλα κοσμήματα ἀπὸ τάφους τῆς Μακεδονίας καταλήγουν σὲ ιδιωτικὲς συλλογὲς Ἐλλήνων ἢ ξένων χωρὶς νὰ γίνεται μὲ ἀκρίβεια γνωστὸς ὁ τόπος προελεύσεως, ὥστε χάνεται μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς σημασίας τῶν εὑρημάτων³.

13. *Σχέσεις.* Στὶς σχέσεις Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου ἀναφέρονται παρατηρήσεις τοῦ Φ. Πέτσα σὲ βιβλιοκρισία τῆς διατριβῆς τοῦ Σ. Δάκαρη γιὰ τοὺς γενεαλογικοὺς μύθους τῶν Μολοσσῶν⁴.

14. *Ἐγνατία.* Γιὰ τὴν Ἐγνατία ὁδὸς ἰδὲ κατωτ. ἀρ. 90.

15. *Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία.* Στὴ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία τῆς Μακεδονίας γενικὰ ἀναφέρονται πολλὰ συγγράμματα καὶ μελέτες τῆς τελευταίας δεκαπενταετίας, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταχωρισθοῦν ἐδῶ. Ἔξ ἄλλου οἱ μελέτες Ἐλλήνων γιὰ τὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ τέχνη, ποὺ δημοσιεύθηκαν κατὰ τὰ ἔτη 1950-1965, περιλαμβάνονται σὲ τόμο, ποὺ κυκλοφόρησε μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Α' Διεθνοῦ Συνεδρίου Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης καὶ ἔχει εὐχρηστοὺς indices⁵.

Τὸ Θ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο, ποὺ συνῆλθε στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1953, ἡταν ἔνας σταθμὸς γιὰ τὴ βυζαντινὴ Μακεδονία. Προηγήθηκε συντήρηση καὶ ἀναστήλωση πολλῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας καὶ τῆς Καστοριᾶς. Τὰ Πεπραγμένα τοῦ Συνεδρίου εἶναι σπουδαία συμβολὴ στὶς βυζαντινὲς ἔρευνες⁶. Ἰδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 17, 20.

¹ Ιδὲ καὶ W. Peck, Zwei Grabepigramme aus Makedonien, *Hermes* 92, 1964, σ. 498 κέ. Γιὰ τὶς ἐλληνικὲς ἐπιγραφὲς τῆς Μακεδονίας στὴ σειρὰ *Inscriptions Graecae* ἰδὲ *Actes du deuxième Congrès International d'Épigraphie grecque et latine*, Paris 1952 (1953), σ. 27, 36 καὶ 38 κέ. Γιὰ τὶς λατινικὲς (*Corpus Inscriptionum Latinarum*), αὐτ. σ. 86.

² R. K. Sherk, Roman Imperial Troops in Macedonia and Achaea, *A.J. Phil.* 78, 1957, σ. 52 κέ., πρβ. *Bull. Épigr.* 1958, ἀριθ. 93.

³ P. R. Franke, Literaturüberblicke der griech. Numismatik, Epirus-Makedonien, *Jahrb. f. Num. u. Geldgeschichte* 7, 1956, σ. 73 κέ. Πρβ. Δ. Κανούτσος ἡ Μακεδονικά 6, 1964-65, σ. 300.

⁴ Ιδὲ τὶς θαυμάσιες ἐκδόσεις τοῦ P. Amadry, Collection Hélène Stathatos, *Les bijoux antiques* (1953), καὶ *Objets antiques et byzantins* (1963). Πρβ. II. Hoffmann - P. F. Davidsen, Greek Gold, Mainz am Rhein 1965, σποράδην.

⁵ *BS* 5, 2, 1964, σ. 413 κέ.

⁶ Bibliographie de l'art byzantin et post-byzantin, publié à l'occasion du Ier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes à Sofia, Août 1966, Athènes 1966.

"Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦ Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, τόμος Α' (Οργάνωσις, Πρόγραμμα καὶ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου, Ἀνακοινώσεις: Α' Ἀρχαιολογία), Αθῆναι 1955, τόμος Β' (Ανακοινώσεις: Β' Δίκαιον, Γ' Θεολογία, Δ' Ιστορία), Αθῆναι 1956, τό-

16. *Buč.* Ἀρχιτεκτονική. Τὸ βιβλίο τοῦ R. F. Hoddinott γιὰ τὶς πρωτοχριστιανικὲς ἐκκλησίες στὴ Μακεδονίᾳ καὶ στὴ Νότιο Σερβία εἶναι μοναδικὸ σύγγραμμα γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰ. μ.Χ. καὶ καλύπτει φυσικὰ ὄλόκληρη τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν¹.

17. *Buč.* Ζωγραφική. Στὴ ζωγραφικὴ τῆς Μακεδονίας γενικὰ ἀναφέρεται τὸ βιβλίο τοῦ 'Α. Ξυγγόπουλου γιὰ τὸ ρόλο τῆς Θεσσαλονίκης στὴ διαμόρφωση τῆς μακεδονικῆς ζωγραφικῆς, ἐνῶ στὶς σχέσεις τῆς μακεδονικῆς ζωγραφικῆς μὲ τὴν Κρήτην ἀναφέρεται ἡ ἀνακοίνωση τοῦ M. Χατζηδάκη στὸ Θ' Διεθνὲς Συνέδριο Βυζαντ. Σπουδῶν². Γενικότερο ἐνδιαφέρον ἐπίσης ἔχουν παρατηρήσεις τοῦ 'Α. Ξυγγόπουλου σὲ βιβλιοκρισίες του καὶ ἄρθρο τοῦ Γ. Θεοχαρίδη γιὰ τὸ ζωγράφο Καλλιέργη³.

18. *Buč.* Νομίσματα. Γιὰ τὰ βυζαντινὰ νομίσματα τῶν ἐτῶν μεταξὺ 820-1355 μ.Χ. ίδε τὸ γενικότερο βιβλίο τοῦ D. M. Metcalf⁴. Ήδε καὶ κατωτ. ἄριθ. 32.

B'

ΙΓ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

19. *Istoria.* Ἡ Ιστορία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆς ιδρύσεώς της, ποὺ ἔγραψε δι καθηγητὴς 'Απ. Βακαλόπουλος, μεταφράστηκε, συμπληρώθηκε ὡς τὶς μέρες μας καὶ δημοσιεύτηκε ἀγγλικὰ στὴ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων

μος Γ' ('Ανακοινώσεις: Ε' Λαογραφία, Στ' Φιλολογία Βυζαντινή, Ζ' Φιλολογία Μετα-Βυζαντινή), Αθῆναι 1958. Πρβ. A. H. M e g a w, Archaeology 6, 1953, σ. 181 κέ.

¹ R. F. H o d d i n o t t, Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia, A Study in the Origins and the Initial Development of East Christian Art, London 1963.

² A. X y n g o p o u l o s, Thessalonique et la peinture Macédonienne, Αθῆναι 1955, πρβ. BZ 52, 1959, σ. 130 κέ. M. C h a t z i d a k i s, Rapports entre la peinture de la Macédoine et de la Crète au XIVe siècle, Πεπραγμένα Θ'ΔΒΣ 1953, Α', Αθῆναι 1955, σ. 136 κέ.

³ 'Α. Ξυγγόπουλος, Μακεδονικά 3, 1953-55, σ. 425 κέ., καὶ 6, 1964-65, σ. 292 κέ. Γ. I. Θεοχαρίδον, 'Ο Βυζαντινὸς ζωγράφος Καλλιέργης, Μακεδονικά 4, 1958 σ. 541 κέ. Γενικότερο ίδε 'Α. Ξυγγόποιον, Σχεδίσμα Ιστορίας τῆς Θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἀλωσιν, Αθῆναι 1957, σποράδην.

⁴ D. M. M e t c a l f, Coinage in the Balkans, 820-1355, Thessaloniki 1965.

τοῦ Ἰνστιτούτου Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ὁ Ἀλ. Λέτσας ἐπίσης ἔγραψε δίτομη Ἰστορία τῆς Θεσσαλονίκης¹.

20. *Τοπογραφία*. Πολλές μελέτες ἀφιερώθηκαν στὴν τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης. Γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 22 καὶ 83. Στὴν τοπογραφία τῆς ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς πόλεως ἀναφέρονται συχνά οἱ ἔρευνες καὶ μελέτες, ποὺ καταχωρίζονται κατωτ. ἀρ. 21, 22, 57 κ.ἄ. Ἐδῶ πρέπει νὰ καταχωρισθῇ ἡ γενικότερη μελέτῃ τοῦ Γ. Θεοχαρίδη γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 14ο αἰώνα μ.Χ.² καὶ μελέτες μὲ τοπογραφικὰ στοιχεῖα, ποὺ δὲν ἔντοπίζονται. Σὲ τοπογραφικὰ καὶ ἄλλα ζητήματα τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς (ναὸς Ἀποστόλου Παύλου, μάκρων καὶ μονύδριον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ κοντά στὴν Ἀγία Σοφία κλπ.) ἀναφέρεται μελέτῃ τοῦ Στ. Κυριακίδη μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς δημοσιεύσεως δύο ἐγγράφων τῆς Μονῆς Διονυσίου στὰ Μακεδονικά³. Ὅμοια εἶναι ἡ φύση μελέτης τοῦ Γ. Θεοχαρίδη, ποὺ δημοσιεύει ἄλλο ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς Ἱδιαῖς μονῆς⁴.

21. *Οδηγοί Μνημείων*. Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ ποικίλους εἰκονογραφημένους δόηγοὺς τῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης, ἀξίζει νὰ καταχωρισθοῦν ἐδῶ α) δλιγοσέλιδο κείμενο στὰ γαλλικά, ποὺ κυκλοφόρησε μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου⁵, καὶ β) εἰκονογραφημένος δόηγός τῶν Μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ Ν. Παπαχατζῆ, σὲ διάφορες γλῶσσες καὶ ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις⁶.

¹ A. E. Vassilopoulos, *A History of Thessaloniki*, Θεσσαλονίκη 1963.
² Λ. Λέτσα, *Ιστορία τῆς Θεσσαλονίκης*, I-II, Θεσσαλονίκη 1961-1963. Πρβ. καὶ τοῦ Ἱδίου, Δύο διαλέξεις, Θεσσαλονίκη 1964.

³ Γ. Θεοχαρίδης, *Τοπογραφία καὶ Πολιτικὴ Ιστορία τῆς Θεσσαλονίκης* κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1959.

⁴ Εὐθ. Διονυσίατος - Στ. Κυριακίδης, *Ἐγγραφα τῆς Τερᾶς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Διονυσίου ἀφορῶντα εἰς ἀγνώστους ναούς τῆς Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά* 3, 1953-55, σ. 363 κέ. Πρβ. αὐτόθι σ. 377 κέ., Ά. Ξυγγόπολος, *Τό μονύδριον τοῦ Σωτῆρος τὸ κατά τὸν μάκρων τῆς Ἀγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, καὶ προσθήκας, αὐτ.* σ. 462.

⁵ Γ. Θεοχαρίδης, *Ἄγνωστα Τοπογραφικά τῆς Θεσσαλονίκης ἐξ ἀνεκδότου ἐγγράφου τῆς Ἐγνατίας* ἐν Ἀγίῳ Όρει Μονῆς Διονυσίου, *Μακεδονικά* 5, 1961-1963, σ. 1 κέ. Γιὰ τὴν Ἐγνατία καὶ τὴν ὁδὸν Ἀγίου Δημητρίου, ἀρθρο τοῦ Ἀλ. Λέτσα, *Αἱ κυριώτεραι ὁδοὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μία παράδοσις*, *Γέρας Αντ. Κεραμοπούλου*, Ἀθῆναι 1953, σ. 567 κέ.

⁶ *Thessaloniki, Un petit Guide, Dates d'Histoire, Monuments, Thessaloniki 1953.*

⁷ Τελευταῖες ἐκδόσεις: *Μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης*, 6η ἔκδ. (ἀνατύπωση), Θεσσαλονίκη 1964, *Monuments of Thessalonike*, 2nd ed. (reprinted), Thessalonike 1962, *Denkmäler von Thessaloniki*, Thessaloniki 1963.

22. Ἀρχιτεκτονική. Νέα ἀρχαϊκά και πρώιμων κλασσικῶν χρόνων ἀρχιτεκτονικά μέλη, ίωνικά κιονόκρανα, κορμός ίωνικοῦ κίονος κλπ.¹, προστέθηκαν σὲ προηγούμενα ἀρχαϊκά εύρήματα, ποὺ σχετίζονται και μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαίας Θέρμης. Ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα εύρήματα ίδιαίτερα ἀξιόλογο τὸ τοξωτὸ ὑπέρθυρο μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ Ὁκταγώνου². Περισσότερα καταχωρίζονται μὲ τὸ τόπο εύρεσεως κατωτ. ἄριθ. 55 κέ.

23. Γλυπτική. Ἀρχαϊκὸ κεφάλι (πίν. 3α) και φυλλός σχετίζονται μὲ τὰ ἀρχιτεκτονικά μέλη, ποὺ ἀναφέραμε, ἀνωτ. ἄριθ. 22³. Κοιμισμένος σάτυρος τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη⁴ (πίν. 12). Σαρκοφάγοι τῆς Θεσσαλονίκης περιλαμβάνονται στὴ διατριβὴ τοῦ Β. Καλλιπολίτη γιὰ σαρκοφάγους μὲ μυθολογικὲς παραστάσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς⁵. Στήλη ἐνεπίγραφη και ἀνάγλυφη στὸ Λοῦβρο μὲ τόπο προελεύσεως τῇ Θεσσαλονίκῃ ξαναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν P. Devambez⁶. Οἱ θαυμάσιες προτομές ζεύγους, τῆς ὑστερῆς ἀρχαιότητας, στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν L'Orange⁷. Γιὰ τὸ ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο τὸ ἀφιερωμένο στὸ Θεὸν Θεοδαίμονα ίδε παρατηρήσεις τοῦ L. Robert στὴ REG⁸. Νέα γλυπτὰ προσκτήματα τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ίδε κατωτ. ἄριθ. 35 κέ.

24. Ἀγγειογραφία. Τρία ἀγγεῖα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δημοσίευσε ὁ Γ. Μπακαλάκης: ἔνα σκύφο μὲ ἐρυθρόμορφη παράσταση Ἀπόλλωνος και Μαρσύα δεμένου⁹, μιὰ ἀτικὴ πρωτογεωμετρικὴ ὑδρία¹⁰ και πρωτοαττικὸ ἀρύβαλλο¹¹.

25. Ἐπιγραφές. Ἐπιγραφικὲς μελέτες σχετικὲς μὲ ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης δημοσιεύθηκαν πολλὲς κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-1965. Ἐδῶ

¹ Chron. 1953, σ. 138, Arch. in Gr. 1953, σ. 159, Chron. 1961, σ. 814, Arch. in Gr. 1961-62, σ. 14, G. Bakalakis, Thermie - Thessaloniki, Antike Kunst, Beih. I, 1963, σ. 30 κέ., πίν. 17-18 (πρβ. AE 1936, σ. 17, εἰκ. 25-26).

² Chron. 1957, σ. 756 κέ., εἰκ. 4-5.

³ G. Bakalakis, ε. ἀ., σ. 34, πίν. 18, 6 και 7.

⁴ Antike Kunst 9, 1966, σ. 21 κέ.

⁵ B. Kalathipolitis, Χρονολογικὴ κατάταξις κλπ., Ἀθῆναι 1958, ίδιως σ. 13 κέ., ἄριθ. 1, 19, 25β, 29, 40, 42α, 46 (.), 55, 60, 100, 113, 119, 153, 173, 189, 195, 198 και 207, πίν. 1, 3β, 4 και 5α.

⁶ P. Devambez, La stèle d'Eunous et Hermeros au Musée du Louvre, Studia antiqua A. Salac obliterata, Prague 1955, σ. 166 κέ., πρβ. Bull. Epigr. 1956, ἄρ. 156.

⁷ H. P. L'Orange, Der subtile Stil, eine Kunströmung aus der Zeit um 400 nach Christus, Antike Kunst 4, 1961, σ. 68 κέ.

⁸ Bull. Epigr. 1959, ἄρ. 242, ὅπου και σχετικὴ βιβλιογραφία, πρβ. και ἄρ. 338.

⁹ Γ. Μπακαλάκη, Marsyas Religatus, ΕΦΣΠΘ 7, 1956, σ. 107 κέ.

¹⁰ AM 76, 1961, σ. 60 κέ.

¹¹ ΑΔ 17, 1961-62, σ. 77 κέ.

καταχωρίζονται οί μελέτες τοῦ Μαν. Ἀνδρόνικου γιὰ δυὸ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα¹, τοῦ Π. Θέμελη γιὰ τὴ σαρκοφάγο τοῦ Τιβερίου Κλαυδίου Λύκου βουλευτοῦ², τοῦ Δ. Μ. Pippidi, ὅπου ἀναφέρεται ἐπιγραφὴ μὲ τὰ σύμβολα Κυβέλης, Ἀττιος καὶ Ἐρμοῦ³, τοῦ G. Mangano τοῦ γιὰ τέσσερα ἀναθήματα, μὲ ἀνάγλυφα πέλματα, στοὺς Αἰγυπτίους Θεούς⁴. Ἐπιγραφὴ σὲ βωμὸ ἐπιτύμβιο δημοσίευσε ὁ X. Μακαρόνας⁵. Γιὰ ἐπιγραφὴ σὲ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν U. Hausmann πρβ. παρατηρήσεις τοῦ I. Robert⁶.

Οἱ ἀριθμὸις τῶν γνωστῶν λατινικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπερδιπλασιάστηκε μὲ τὴ δημοσίευση ἀπὸ τὸν Φ. Πέτσα 24 λατινικῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ισραηλιτικοῦ νεκροταφείου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ ἀποδειχθῆκε ὅτι ἐπιγραφὲς ποὺ βρέθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη ἀνήκουν στοὺς Φιλίππους καὶ στὴ Θάσο⁷.

26. *Buč.* Ἀρχιτεκτονική. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν μελετῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἐπὶ μέρους μνημεῖα (κατωτ. ἀριθ. 66 κέ.), πρέπει νὰ καταχωρισθῇ ἕδω μελέτη τοῦ Στ. Πελεκανίδη γιὰ τὰ χριστιανικὰ κιονόκρανα μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα καὶ τῆς R. Farioli γιὰ τὰ παλαιοχριστιανικὰ καὶ παλαιοβυζαντινὰ κιονόκρανα τῆς Θεσσαλονίκης⁸. Ἐπίσης ἡ ἔκθεση τοῦ Στ. Πελεκανίδη γιὰ ἔρευνες καὶ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες σὲ διάφορα μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης στὸ περιοδικὸ Balkan Studies⁹.

27. *Buč.* Γλυπτική. Τὸ μαρμάρινο ἀνάγλυφο τοῦ Ὀσίου Δαβίδ, ποὺ βρέθηκε στὸ ισραηλιτικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἶναι τώρα στὸν "Αγιο Γεώργιο (Rouenda), δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Α. Ξυγγόπουλο¹⁰. Βυζαντινὸ ἀνάγλυφο Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ ἀγαλμάτιο Καλοῦ Ποιμένος ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη δημοσίευσε ὁ Στ. Πελεκανίδης¹¹.

¹ Προσφορὴ εἰς Στ. Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 63 κέ. Πρβ. Bull. Epigr. 1955, ἄρ. 148. Ἑλληνικά 16, 1958-59, σ. 1 κέ., πρβ. Bull. Epigr. 1960, ἄρ. 205.

² Μακεδονικά 5, 1961-63, σ. 438 κέ., πρβ. F. Paratzoglou, BCII 87, 1963, σ. 517 κέ., G. Daux, BCII 88, 1964, σ. 416 κέ.

³ BCII 88, 1964, σ. 156, σημ. 2, ἀλλὰ πρβ. Bull. Epigr. 1965, ἄρ. 262.

⁴ Arch. Classica 16, 1964, σ. 291 κέ. Ἀρ. Eúr. 841, 842, 976 καὶ 981.

⁵ X. I. Makarónas, Γναῖος Δομίτιος Χαριτίνος, Μακ. Ἡμέρ. 1961, σ. 43 κέ.

⁶ U. Hausemann, Griech. Weihreliefs, σ. 84, εἰκ. 49, I. Robert, Bull. Epigr. 1962, ἄρ. 180.

⁷ Φ. Πέτσα, Λατινικαι Ἐπιγραφαι ἐκ Θεσσαλονίκης, ΑΕ 1950-51, σ. 51 κέ.

⁸ Μακεδονικά 2, 1941-52, σ. 167. Raffaella Farioli, I capitelli paleocristiani e paleobizantini di Salonicco, Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna 8-21 Μαρτίου 1964, σ. 133 κέ.

⁹ BS 3, 1962, σ. 459 κέ.

¹⁰ Μακεδονικά 2, 1941-52, σ. 143 κέ.

¹¹ Cahiers Archéologiques 8, 1956, σ. 215-27, εἰκ. 1-3. Χαριστήριον, Γ', 1964, σ. 166 κέ., πίν. 56-57, ΑΔ 18, 1963, B2, Χρονικά, σ. 247.

28. *Bvz.* Ζωγραφική και Ψηφιδωτά. Γιά τις παλαιοχριστιανικές τοιχογραφίες σὲ τάφους και τὰ ἀρχαιότερα ἐντοίχια ψηφιδωτὰ τῆς Θεσσαλονίκης μελέτη τοῦ Στ. Πελεκανίδη¹. Ίδε και ἀνωτ. ἀριθ. 17 και κατωτ. ἀριθ. 81.

29. *Εἰκόνες.* Γιά τὴν λατρευτικὴν εἰκόνα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης ἔγραψε ὁ Ἄ. Ξυγγόπουλος². Εἰκόνα τοῦ Ὁσίου Νικάνορος τῆς Συλλογῆς Χρ. Ἀναγνωστάκη δημοσίευσε ἡ Λουΐζα Συνδίκα-Λαούρδα³.

30. *Bvz.* Ἀγρεῖα. Ὁ Ἄ. Ξυγγόπουλος δημοσίευσε μελέτη γιὰ ἀγγεῖα μὲ παραστάσεις κενταύρων⁴. Βυζαντινὰ ἀγγεῖα και δστρακα βρέθηκαν σὲ διάφορα σημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως στὴν περιοχὴ τοῦ Ὁκταγώνου⁵, τὴν περιοχὴ τοῦ Ἅγιου Δημητρίου⁶, τῆς Ἀγίας Σοφίας⁷.

31. *Μικροτεχνία.* Στὴν κωμόπολη τῆς Ἐλβετίας Augst (ὅπου ἡ ἀρχαία Augusta Raurica) 15 χλμ. πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ τῆς Βασιλείας βρέθηκε τυχαῖα θησαυρὸς ἀπὸ ἀσημένια ἐπιτραπέζια σκενή, μεντάγιες, νομίσματα κλπ., ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 4ο αἰ. μ.Χ. Μιὰ ἀσημένια πιατέλα ἔχει ἐπιγραφή: Παυσυλύπον Θεσσαλονίκης, και στὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ στηρίζεται ἡ γνῶμη ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ πολύτιμα εὑρήματα εἶναι ἔργα βγαλμένα ἀπὸ ἔργαστήρια τῆς Θεσσαλονίκης⁸. Χρυσὰ περικάρπια και ἄλλα κοσμήματα, ποὺ βρέθηκαν σὲ οἰκόπεδο τῆς Θεσσαλονίκης δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Στ. Πελεκανίδη⁹. Τὰ περικάρπια χρονολογοῦνται στὸ 10ο αἰ. μ.Χ.

32. *Νομίσματα.* Γιὰ τὰ βυζαντινὰ νομίσματα τῆς Θεσσαλονίκης τῶν ἑτῶν 829-1204, ἐκτὸς τοῦ μεγάλου βιβλίου τοῦ D. M. Metcalf (ἀνωτ. ἀριθ. 18), ίδε ἄρθρα του στὸ Balkan Studies και τὸ Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον¹⁰. Νεώτερα νομισματικὰ εὑρήματα τῆς Θεσσαλονίκης δημοσιεύονται ἀπὸ

¹ S. Pelekaniidis, *Gli Affreschi Paleocristiani ed i più antichi mosaici parietali di Salonicco*, Ravenna 1963. Πρβ. BS 3, 1962, σ. 459 κέ.

² Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν και Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπ. Θεσσαλονίκης (Τόμος Κ. Ἀρμενοπούλου) 6, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 1 κέ., Ἐλληνικὴ 13, 1954, σ. 256 κέ.

³ Μακεδονικά 4, 1960, σ. 426 κέ.

⁴ Ἄ. Ξυγγόπολης, Βυζαντινοὶ και ἴσλαμικοὶ κένταυροι, ΑΕ 1953-54, Μέρος Ιον (1955) σ. 104 κέ.

⁵ Chron. 1955, σ. 318.

⁶ Chron. 1959, σ. 790, εἰκ. 4-5.

⁷ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά B2, σ. 241, πιν. 271γ.

⁸ Der spätromische Silberschatz von Kaiserangst, Basel 1963, πρβ. Γ. Μ πακαλάκη, Παυσιλύπον Θεσσαλονίκης, Μακ. Ἡμερ. 1963, σ. 81 κέ.

⁹ Στ. Πελεκανίδον, Τὰ χρυσὰ βυζαντινὰ κοσμήματα τῆς Θεσσαλονίκης, ΔΧΑΕ, περίοδος Δ', 1, 1959, σ. 55 κέ., πρβ. Chron. 1957, σ. 761, και βιβλιοκρισία εἰς Cahiers Archéologiques 13, 1962, σ. 293 κέ. Πρβ. ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 224.

¹⁰ D. M. Metcalf, *The Coinage of Thessaloniki, 829-1204, and its Place in*

τὴν Εἰρήνη Χριστοδουλοπούλου-Βαρούχα καὶ τὴν Ἀδ. Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου¹. Νομίσματα ἀπὸ τὴν σαρκοφάγο τοῦ Τιβερίου Κλαυδίου Λύκου, ἀνωτ. ἀριθ. 20.

33. *Φραγκοκρατία*. Γιὰ τοὺς Φράγκους στὴ Θεσσαλονίκη δὲ λιγοσέλιδη μελέτη τοῦ Ἀ. Ξυγγοπούλου στὸ Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον².

ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

34. *Γενικά*. Κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-1965 μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς ὅτι ὁ πλοῦτος τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης³ διπλασιάσθηκε, ἀν δχι ἀκρι-

Εἰκὼν 1. Ὁ προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἰναστηλόσεως ἀείμνηστος Ἰ. Παπαδημητρίου, κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης.

Balkan Monetary History, Bd 4, 2, 1963, σ. 277-288 καὶ πίν. 1-2, καὶ D. M. Metcalfe, Ἡ ἱστορικὴ τοποθέτησις βυζαντινῶν νομισμάτων Θεσσαλονίκης, 829-1204, Μακ. Ἡμερ. 1964, σ. 258 κέ.

¹ Chron. 1954, σ. 210, 1956, σ. 499 κέ., 1965, σ. 801, ΑΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 247 κέ., πίν. 277-278.

² Μακ. Ἡμερ. 1965, σ. 37 κέ.

³ «Μουσεῖο Θεσσαλονίκης» στὰ Χρονικά θὰ σημαίνῃ ὅλες τὶς Συλλογὲς τῆς Θεσσαλονίκης δηλαδὴ Παλαιὸ καὶ Νέο Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο καὶ Συλλογὴ Ἅγιου Γεωρ-

βῆς σὲ ἀριθμό, ὁπωσδήποτε σὲ σπουδαιότητα ἀποκτημάτων στὸ σύνολό τους. Τὸ παλιὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (πίν. 1) ἄνοιξε πάλι γιὰ τὸ κοινὸ τὸ 1953 μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου¹. Τοῦ νέου Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης (πίν. 2) τὰ ἐγκαίνια ἔγιναν τὴν 27.10.1963 (εἰκ. 1). Ἀπὸ τὸ παλιὸ Μουσεῖο μεταφέρθηκαν ὡς τώρα στὸ νέο ὅλα σχεδὸν ἑκτὸς ἀπὸ τὰ περισσότερα μαρμάρινα ἀποκτήματά του, ποὺ βρίσκονται στὶς αἱθουσες ἐκθέσεως καὶ στὴν αὐλὴ. Τὸ παλιὸ Μουσεῖο εἶναι ἀκόμα ἀνοικτὸ στὸ κοινὸ κανονικά. Στὸ νέο Μουσεῖο ἦταν ἐκτεθειμένα τὸ 1965 σὲ αἱθουσα προσωρινῶν ἐκθέσεων τὰ πολυτιμότερα εὑρήματα ἀπὸ τὸ Δερβένι καὶ ἄλλα μικροτεχνήματα. Στὶς ἄλλες αἱθουσες προετοιμάζεται ἡ Ἐπανέκθεση.

Τὰ νέα προσκτήματα τοῦ Μουσείου καταχωρίζονται ἐδῶ μὲ τὴ σειρὰ εἰσαγωγῆς τους καὶ μὲ βάση τὸ βιβλίο Εἰσαγωγῆς καὶ τὶς ἐκθέσεις ποὺ δημοσιεύονται χρόνο μὲ τὸ χρόνο στὰ ἀρχαιολογικὰ περιοδικά.

35. *Tὸ 1951 πλούτιστηκαν οἱ Συλλογές τοῦ Μουσείου μὲ διάφορα εύρήματα: ἐνεπίγραφος καὶ ἀνάγλυφος βωμὸς ἐπιτύμβιος καὶ σαρκοφάγος ἀπὸ τὴν ὁδὸ Φιλικῆς Ἐταιρείας, ὑλίνο ἀγγεῖο ἀπὸ τάφο στὸ χῶρο τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως, διάφορα κτερίσματα ἀπὸ ἄλλους τάφους τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροτυφείου κλπ².*

36. *Tὸ 1952 διάφορα γλυπτὰ κυρίως ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἥρθαν νὰ προστεθοῦν στὴν πλούσια συλλογὴ γλυπτῶν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς τοῦ Μουσείου³.*

37. *Tὸ 1953 στὸ ἀρχιτεκτονικὰ κομμάτια τῆς ἐποχῆς τῆς Θέρμης, ποὺ εἶναι συγκεντρωμένα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἥλθε νὰ προστεθῇ τὸ κάτω μέρος ἴωνικοῦ κίονος ἀπὸ τὴν Πλατεῖα Συντριβανίου. Ἐπίσης ἀνάγλυφα ἐνεπίγραφα ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης⁴. Ἀπὸ τὴ N. Μηχανιώνα, ἀκριβέστερα ἀπὸ τὴ θέση τῆς ἀρχαίας Αἰνείας, χάλκινη ὄνδρια καὶ οἰνοχόη ἐρυθρόμορφη. Ἀπὸ τὰ Πυργαδίκια καὶ τὰ Πλανὰ Χαλκιδικῆς ἀνάγλυφα κι ἐπιγραφές⁵.*

38. *Tὸ 1954 προσέθεσε κτερίσματα ἀπὸ τάφους τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροτυφείου τῆς Θεσσαλονίκης, γλυπτά, ἐπιγραφές καὶ ἄλλα εὑρήματα, ἀπὸ τὰ δόποια τὸ σπουδαιότερο εἶναι γραπτὴ στήλη ἐνεπίγραφη⁶. Ἄλλα προσκτή-*

γίου, ὄφοῦ ἡ Διεύθυνση εἶναι ἔνιαία καὶ οἱ μετακινήσεις τῶν ἀρχαίων ὡς τελευταῖα ἦταν συχνές, ὡστὲ χειρότερη σύγχυση θὰ προκαλοῦσε η μνεία μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς Συλλογές.

¹ Chron. 1953, σ. 137 καὶ εἰκ. 36, Arch. in Gr. 1953, σ. 159.

² Chron. 1951, σ. 227, Arch. in Gr. 1951, σ. 102.

³ Chron. 1952, σ. 224, Arch. in Gr. 1952, σ. 122.

⁴ Chron. 1953, σ. 138, Arch. in Gr. 1953, σ. 159 κἄ. Ἀρ. Εύρ. 2221, 2262, 2347, 2480-84.

⁵ Chron. 1953, σ. 141, Arch. in Gr. 1953, σ. 160.

⁶ Chron. 1954, σ. 272 κἄ., Arch. in Gr. 1954, σ. 38. Ἀρ. Εύρ. 2205, 2331 καὶ 2438.

ματα μεταφέρθηκαν ἀπό τὴν Βεύη Ν. Φλωρίνης, ἀπό τὴν Νέα Μεσημβρία Ν. Θεσσαλονίκης, τὴν Ὀλυνθο, τὴν Πέλλα, τὴν Βεργίνα καὶ τὴν Ποντοκώμη Ν. Κοζάνης¹. Ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 261, 96, 129, 99, 180 καὶ 238.

39. Τὸ 1955 πλουτίσθηκαν σημαντικά οἱ Συλλογὲς τοῦ Μουσείου μὲ πήλινα ἄγγεῖα, εἰδώλια καὶ ἄλλα κτερίσματα ἀπό τάφους τῆς Βεροίας², μὲ τυχαῖα εὑρήματα τῆς περιοχῆς Νεούσης³, σπουδαία ἐπιγραφὴ μὲ δέκα περίποι ἀγοραπωλησίες κτημάτων ἀπό τὸ μεγάλο τάφο τῶν Λευκαδίων⁴ καὶ ἐπιτύμβια στήλη ἐνεπίγραφη καὶ ἀνάγλυφη ἀπό τὴν ἴδια περιοχῆς⁵. Ἀπὸ κατάσχεση προηῆθαν ἀσημένια νομίσματα ἀπό τὴν Νιγρίτα, χάλκινα νομίσματα, χάλκινες πόρπες καὶ περίαπτο καὶ μαρμάρινα γλυπτά ἀπό τὴν περιοχὴ Κατερίνης⁶.

40. Τὸ 1956 ἑκτὸς ἄλλων ἔχουν εἰσαχθῆ στὸ Μουσεῖο γλυπτά ἀπό τὴν Θεσσαλονίκη, νομίσματα ἀπό τὴν Νέα Σκιώνη, στήλη μ' ἐπίγραμμα ἀπὸ τὰ Δουμπιά καὶ ἄλλη ἀνάγλυφη κι ἐνεπίγραφη ἀπὸ τὸ Ζαγκλιβέρι⁷.

41. Τὸ 1957 μεταφέρθηκαν τὰ σπουδαιότερα ἀποκτήματα τῆς Συλλογῆς Βάλτας (Κασσάνδρας) στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης⁸, τὸ ὅποιο ἀπέκτησεν ἐπίσης τὴν ἰδιωτικὴν Συλλογὴν Γ. Ἀστεριάδου μὲ ἐπιγραφὲς (οἱ πιὸ πολλὲς ἐπιτύμβιες ρωμαϊκῆς ἐποχῆς) καὶ μερικὰ μαρμάρινα κεφάλια, μεταξὺ τῶν ὅποιων ἔνα ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς κι ἔνα τῶν χρόνων τοῦ Τριῶνοῦ⁹. Ἄλλα ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου ἦλθαν ἀπὸ τὴν Ποτίδαια καὶ τὰ Νέα Πλάγια Χαλκιδικῆς, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Θεσσαλονίκη ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, γλυπτά, ἐπιγραφὲς κλπ¹⁰. Χέρι Σαβαζίου χάλκινο ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα, ἀρ. Εύρ. 5094.

42. Τὸ 1958 πλουτίσθηκε τὸ Μουσεῖο μὲ τὰ πολύτιμα κτερίσματα τάφου τῆς Νεαπόλεως, πρωαστίου τῆς Θεσσαλονίκης¹¹. Ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 64. Σπουδαιοτάτη συλλογὴ χάλκινων πελέκεων καὶ σφηνῶν τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς

¹ Chron. 1954, σ. 279, Arch. in Gr. 1954, σ. 38. Ἡ ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη στήλη τῆς Νέας Μεσημβρίας, ἀριθ. Εύρ. 2266.

² Chron. 1955, σ. 313, Arch. in Gr. 1955, σ. 23. Ἀρ. Εύρ. 2001-2179.

³ Chron. 1955, σ. 315, ὅπου ἀσημένιο βραχιόλι μεταφράσθηκε κατὰ λάθος «boiselle d'oreille».

⁴ Φ. Μ. Πέτσα, Όνται ἐκ τῆς Ἡμαθίας, ΛΕ 1961, σ. 1 κἄ.

⁵ Chron. 1955, σ. 318.

⁶ Chron. 1955, σ. 318, Arch. in Gr. 1955, σ. 23.

⁷ Chron. 1956, σ. 600, Arch. in Gr. 1956, σ. 17. Οἱ στήλες ἀπὸ τὰ Δουμπιά καὶ τὸ Ζαγκλιβέρι, ἀριθ. Εύρ. 2216 καὶ 2458.

⁸ Chron. 1957, σ. 756, Arch. in Gr. 1957, σ. 13, πρβ. Chron. 1956, σ. 600, Arch. in Gr. 1956, σ. 17. Ἀρ. Εύρ. 2462 (πορτραίτο), 2463 (στήλῃ), 2464 (νεκρόδειπνο).

⁹ Chron. 1957, σ. 759. Ἀρ. Εύρ. 2469-2479.

¹⁰ Chron. 1957, σ. 756 κἄ. καὶ 759, Arch. in Gr. 1957, σ. 13. Ἀρ. Εύρ. 2466 (τοξιτὸν ὑπέρθυρο), 2467 (ἄγαλμα αὐτοκράτορος).

¹¹ Chron. 1958, σ. 706. Arch. in Gr. 1958, σ. 13. Ἀρ. Εύρ. 2809-2836.

τοῦ Χαλκοῦ προηλθεν ἀπὸ τὰ Πετράλωνα τῆς Χαλκιδικῆς.¹

43. *Tὸ 1959* προηλθεν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην ἐπιτύμβιο ὑνάγλυφο, ἀπὸ τὴν Περαίαν Θεσσαλονίκης γυναικεῖο ἄγαλμα ἀκέφαλο καὶ ἀπὸ τὴν Ποτίδαιαν ἀνδρικὸ ἀκέφαλο ἄγαλμα, δῆλα ρωμαϊκῶν χρόνων². Ἐπίσης χρυσὰ καὶ ἄλλα κτερίσματα ἀπὸ τύφῳ κοντά στὴν Ποτίδαια³.

44. *Tὸ 1960* ἦλθε ἀπὸ τὴν Τορώνη χάλκινη ὑδρία, ἀρ. Εὑρ. 5223, μὲ περίτεχνη σειρήνα στὴ βάση τῆς λαβῆς⁴ (εἰκ. 26).

45. *Tὸ 1961* δυὸ νέα ἀρχαϊκὰ ιωνικά κιονόκρανα μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο, ἔνα ἀπὸ τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγούδης (ή δευτερεύουσα δψη στὸν πίν. 3β, πρβ. κύρια δψη Λατική Kunst, Beih. 1, 1963, πίν. 17, 1 καὶ 4) καὶ ἄλλο ἀπὸ τὴν Πολίχνην, προάστιο τῆς Θεσσαλονίκης⁵. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 22 καὶ 37. Ἀπὸ τὰ γλυπτὰ προσκτήματα ἀξιοσημείωτα γυναικεία κεφαλὴ Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐπιτύμβιο ὑνάγλυφο ἐνεπίγραφο, ἔρμαϊκὴ στήλη μὲ κεφάλι αὐτοκράτορος, ποὺ βρέθηκε στὸ οἰκόπεδο τοῦ νέου Μουσείου, καὶ ἄγαλμα, ἐπιγραφὲς κλπ. ἀπὸ τὸ Καλαμωτὸ Ν. Θεσσαλονίκης⁶. Ἐπίσης διάφορα κτερίσματα τύφων ἀπὸ τὰ Νέα Σίλιατα Χαλκιδικῆς⁷.

46. *Tὸ 1962* τὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης πλουτίσθηκε μὲ τὸ θησαυρὸ ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Δερβενιοῦ ὅσο κανένα ἄλλο χρόνο (ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 52 καὶ 88) καὶ ἔγιναν τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου μουσειακοῦ κτηρίου (ἰδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 34)⁸. Ἐπίσης ἀγοράσθηκε στὴν Ἐλβετία τὸ περίφημο χρυσὸ νικητήριο μετάλλιο, ἀναμνηστικὸ τῶν ἀγώνων πρὸς τιμὴν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὴ Βέροια, 225-250 μ.Χ., ποὺ ἐκτίθεται τώρα στὴν αἴθουσα προσθρινῶν ἐκθέσεων τοῦ Μουσείου⁹.

47. *Tὸ 1963* τὸ σημαντικότερο τυχαῖο εύρημα ἦταν τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο, ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴν ὁδὸ Σωκράτους, ἀριθ. 45. Σὲ τρία ἐμβλή-

¹ Ἀρ. Εὑρ. 2743-2764.

² Chron. 1959, σ. 791. Ἀρ. Εὑρ. 2486 (ἄγαλμα Περαίας).

³ Chron. 1959, σ. 793. Ἀρ. Εὑρ. 2582-2588.

⁴ Chron. 1960, σ. 812. Arch. in Gr. 1961-62, σ. 14.

⁵ ΛΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 208 κέ., Chron. 1961, σ. 814, Arch. in Gr. 1961-62, σ. 14. Ἀρ. Εὑρ. 2656 καὶ 2657.

⁶ ΛΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 209. Chron. 1961, σ. 814, Arch. in Gr. 1961-62, σ. 14. Τὰ εύρηματα ἀπὸ τὸ Καλαμωτό, ἀρ. Εὑρ. 2660-2672. Ἡ ἔρμαϊκὴ στήλη, ἀρ. Εὑρ. 3026.

⁷ ΛΔ, ξ. ἡ., σ. 207, Chron. ξ. ἡ., Arch. in Gr., ξ. ἡ. Ἀρ. Εὑρ. 2702-2742. Ἰδὲ καὶ κατωτ. ἀρ. 126.

⁸ ΛΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 193, Ν1. Gr. 1963, σ. 282.

⁹ Chron. 1963, σ. 790, ὅπου κατὰ λάθος σημειώνεται ὡς χρόνος ἀγορᾶς ὁ χειμώνας 1963-1964. Ἀπὸ τὴ δημόσια συζήτηση γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ «νομισματοσήμου» καὶ τὴν ἀξία του σημειώνουμε τὴν ἀλληλογραφία μεταξὺ τοῦ Ι. Παπαδημητρίου καὶ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Κοντολέοντος στὴν «Καθημερινή» 17.1.1962, 24.1.1962, 2.2.1962, 5.2.1962 καὶ 9.2.1962.

ματα είκονίζονται ισάριθμες μυθικές σκηνές: α) ή ἀνακάλυψη τῆς Ἀριάδνης ἀπό τὸ Διόνυσο στὴ Νάξο, μὲ τὴν Ἀριάδνη κοιμισμένη στὸ κέντρο, τὸ Διόνυσο ἀριστερά, σάτυρο, Σιληνὸς κλπ. (πίν. 4-5), β) Ἀπόλλων καὶ Δάφνη πιθανῶς (πίν. 6) καὶ γ) Γανυμήδης καὶ Δίας μὲ μορφὴ ἀετοῦ (πίν. 7α). Τὰ ἐμβλήματα περιβάλλονται ἀπὸ σύνθετο γεωμετρικὸ κόσμημα (πίν. 7β). Τὰ ψηφιδωτὰ χρονολογοῦνται στοὺς χρόνους περὶ τὸ 200 μ.Χ. Ἀποσπάσθηκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀνασκαφὲς στὴν περιοχὴ τῆς Ραμόνας πλούτισαν τὸ Μουσεῖο μὲ βιζαντινὰ νομίσματα (ἀρ. Εὑρ. 3598-3639), μὲ χρυσὰ κοσμήματα (ἀρ. Εὑρ. 3640-3642), χρυσὸς ἔλασμα ἐνεπίγραφο (ἀρ. Εὑρ. 3644) κλπ. Οἱ σχετικὲς ἐκθέσεις τῶν ἑτῶν 1963 καὶ ἑξῆς δὲν δημοσιεύθηκαν ἀκόμα στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο, ὥστε γιὰ τὰ ἔτη 1963-1965 οἱ παραπομπὲς θὰ δοθοῦν στὰ προσεχῆ Χρονικά.

48. *Tὸ 1964* τὸ Μουσεῖο ἀπέκτησε ἔξαιρετικὰ μεταλλικὰ προσκτήματα. Τὸ σπουδαιότερο εἶναι χάλκινο κεφάλι εἰκονιστικὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Γαλλιηνοῦ (ἀρ. Εὑρ. 4303), γιὰ τὸ ὅποιο ἰδὲ ἀριθ. 51 καὶ 157. Ἀπὸ τὸ ἄλλα σημειώνουμε τὰ χάλκινα ἀγγεῖα: κρατήρα (ἀρ. Εὑρ. 5124), οἰνοχόῃ (ἀρ. Εὑρ. 5125), λάγηνο (ἀρ. Εὑρ. 5126) καὶ φιάλη (ἀρ. Εὑρ. 5127). Ἐπίσης τέσσερα ἀσημένια ἀγγεῖα (ἀρ. Εὑρ. 5144-5147), ἀσημένιο νόμισμα τῆς Παιονίας (ἀρ. Εὑρ. 5189), χάλκινο σταθμὸ (ἀρ. Εὑρ. 5188), τρία χρυσὰ πλακίδια μὲ παράσταση λιονταριῶν (ἀρ. Εὑρ. 5129-5131), χρυσὰ σκουλαρίκια (ἀρ. Εὑρ. 5140), τρία χρυσὰ δακτυλίδια (ἀρ. Εὑρ. 5141-5143), χάλκινο κράνος ἰλλυρικοῦ τύπου (ἀρ. Εὑρ. 5136), πήλινο πλαστικὸ ἀγγεῖο κριόμορφο (ἀρ. Εὑρ. 5170) κλπ.

49. *Tὸ 1965* ἡ περιοχὴ τοῦ κεραμοποιείου Ἀλλατίνι ἔδωσε ἐνδιαφέροντα εύρηματα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.: τρία χάλκινα ἀγγεῖα (ἀρ. Εὑρ. 5196-5198), πήλινα μελαμβαφῆ ἀγγεῖα (ἀρ. Εὑρ. 5207-5217), πήλινα πλακίδια μὲ ἀντωπούς γρύπες (ἀρ. Εὑρ. 5201-5205) κλπ. Ἀλλα προσκτήματα εἶναι χρυσά: σκουλαρίκια (ἀρ. Εὑρ. 5149 καὶ 5160), δακτυλίδι (ἀρ. Εὑρ. 5140) κλπ. Ἐπίσης ἀσημένια κάλπις (ἀρ. Εὑρ. 5150) καὶ 15 ἀργυρά νομίσματα (ἀρ. Εὑρ. 5171-5185). Ἀπὸ τὰ πήλινα ἀξιοσημείωτα 8 μεγάλα πιθάρια τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (τὰ ἀκέραια εἶναι ἐκτεθειμένα) καὶ λεκανίδα μὲ ἀνάγλυφες παρυστάσεις (ἀρ. Εὑρ. 4180).

50. *Προϊστορικά*. Τὰ ἀγγεῖα τῆς Παραδημῆς στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης χρησιμοποιεῖ ὁ D. H. French¹ σὲ μελέτη του γιὰ τὰ ὑστερα χαλκολιθικὰ ἀγγεῖα τῆς βιρειοδυτικῆς Τουρκίας καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Αίγαιου.

51. *Γλυπτά*. Γλυπτά τοῦ Μουσείου δημοσιεύουν ἡ σχολιάζουν ὁ Γ. Μπακαλάκης τὴ στήλη ὑπ' ἀριθ. 1251, κόρη ἀπὸ τὴ Ραιδεστό καὶ ἐπιτύμ-

¹. Anatolian Studies 11, 1961, σ. 128, εἰκ. 7. Πρβ. Γ. Μ π α κ α λ ἄ κ η, Προανασκαφικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 86 καὶ 87.

βιο ὑπὸ τὴν Ποτίδαια¹, ὁ V. Kallipolitis χάλκινο πορτραῖτο ἀπὸ τὸ Ριάκι Πιερίας² (ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 157) καὶ ὁ A. Giuliano τὴν προτομὴν τοῦ Ὁλγάνου καὶ σαρκοφάγο μὲ παρύσταση Ἀμαζονομαχίας³. Ἰδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 23.

52. **Πάπυρος.** Ὁ μοναδικὸς πάπυρος, ποὺ βρέθηκε ἐπὶ ἔλληνικοῦ ἐδύ-
φους στὴ θέση Δερβένι κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀρχαιό-
τερους παπύρους (4ου αἰ. π.Χ.), φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονί-
κης καὶ δημοσιεύθηκε σὲ σύντομες ἐκθέσεις τοῦ Στ. Καψωμένου⁴. Ἰδὲ καὶ
κατωτ. ἀριθ. 88.

Γιὰ τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ καὶ ἀνωτ. ἀρ. 22, 23, 25, 27 καὶ
κατωτ. ἀριθ. 55, 60-65, 84 κ.ἐ., 126-127, 129-130, 132, 134-136 καὶ 157.

ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΑ

53. **Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τοῦ Πανεπιστημίου.** Ἡ πλουσιότερη
ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ στὴ Θεσσαλονίκη, μετὰ τὸ κρατικὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης, εἶναι ἡ Συλλογὴ τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ ὅποια πλουτίσθηκε
τὰ τελευταῖα χρόνια, κυρίως μὲ προϊστορικὰ καὶ ἄλλων ἐποχῶν ὅστρακα
ἀπὸ διαφόρους τόπους. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 24⁵.

54. **Ίδιωτικὲς Συλλογές.** Οἱ ίδιωτικὲς Συλλογές Ἀρχαιοτήτων καὶ τὰ
ἀρχαιοπωλεῖα τῆς Θεσσαλονίκης θὰ παρακολουθηθοῦν συστηματικό-
τερυ ὑπὸ τὸν ἐρχόμενο χρόνο, στὰ Χρονικὰ δηλαδὴ τοῦ ἔτους 1966 καὶ ἔξης.
Σημειώνουμε ἐδὴ μόνο τὴ δημοσίευση ἀπὸ τὴ Λ. Συνδίκα-Λαούρδα εἰ-
κόνος τοῦ Ὁσίου Νικάνορος τῆς Συλλογῆς τοῦ ιατροῦ Χρ. Ἀναγνωστάκη⁶.

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τὰ ἐπὶ μέρους μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καταχωρίζονται ἐν συνεχείᾳ,
πρῶτα τὰ προχριστιανικὰ καὶ ὕστερα τὰ χριστιανικὰ (οἱ ἐκκλησίες κατὰ
προτίμηση μὲ ἀλφαβητικὴ σειρά).

55. **Ἄγορά.** Στὴ θέση τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ἔγιναν

¹ Γ. Μαπακαλάκη, ε. ἀ., σ. 28 κέ. καὶ 73 (ἡ στήλη), σ. 27, σημ. 1 (ἡ κόρη) καὶ σ. 50, σημ. 1 (τὸ ἐπιτύμβιο).

² Mon. Piot 54, 1965, σ. 130, σημ. 1.

³ A. Giuliano, La cultura artistica delle provincie della Grecia in età romana (Epirus, Macedonia, Achaea: 146 a.C.-267 d.C.), Roma 1965, σ. 56, πίν. 21, καὶ σ. 82 κέ., πίν. 35.

⁴ Σ. Γ. Καψωμένος, Ὁ δρφικὸς πάπυρος τῆς Θεσσαλονίκης, ΑΔ 19, 1964, σ. 17 κέ., πρβ. (Ιποτοπ. 1963, σ. 222-223. The Class. World 55, Μάρτιος 1962, ἀρ. 1267, σ. 161).

⁵ Πρβ. καὶ Γ. Μαπακαλάκη, ε. ἀ. (ind. σ. 115).

⁶ Μακεδονικά 4, 1958, σ. 426 κέ.

δοκιμαστικάς άρχικά τομές, γιὰ νὰ διαπιστωθῇ ἂν ὑπάρχουν ἀρχαιότητες, ποὺ θὰ πρέπει νὰ προστατευθοῦν καὶ νὰ μὴ καταστραφοῦν ἀπὸ τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου τῆς πόλεως στὴ θέση, ποὺ εἶχε ἐπιφυλαχθῆ γι' αὐτό. Μετὰ τὴ διαπίστωση λειψάνων ρωμαϊκοῦ Ὀδείου συνεχίσθηκαν οἱ ἀνασκαφές καὶ ἀποφασίσθηκε νὰ μεταφερθῇ τὸ Δικαστικὸ Μέγαρο ἀπὸ τὴ βορειοανατολική γωνία τῆς λεγομένης Πλατείας Δικαστηρίων δυτικότερα, σὲ ἀπόσταση 41,50 μ. ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴ γραμμὴ τοῦ τετραγώνου, ποὺ βρίσκεται πρὸς ἀνατολάς τοῦ Ὀδείου¹. Ἰδὲ καὶ ἀρ. 56-57.

56. *Incantadas*. Τὰ διατηρούμενα στὸ Λοῦβρο λείψανα τῆς γνωστῆς μὲ τὸ ὄνομα *Incantadas* στοῖς τῆς ἀγορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ἔγιναν ἀντικείμενο εἰδικῆς μελέτης τῆς *Lucia Guerrini*, ποὺ παραβάλλει τὴ στοὰ μὲ ἄλλα παραδείγματα στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴ χρονολογεῖ στὴ δεκαετία 150-160 μ.Χ.²

57. *Τοπογραφία*. Μὲ τὴν περιοχὴ τῆς ἀγορᾶς καὶ τὴ στοὺς τῶν *Incantadas* σχετίζονται τοπογραφικὰ προβλήματα γιὰ τὸ Στάδιο, τὴν Καταφυγὴ κλπ., ποὺ εἶχε πραγματευθῆ ὁ Ἀ. Ξυγγόπουλος παλαιότερα, ἀλλ᾽ ἐπανηλθε σ' αὐτὰ σὲ συζήτηση μὲ τοὺς Γ. Σωτηρίου, Δ. Εὐαγγελίδη καὶ Στ. Πελεκανίδη, μάλιστα ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευση Διατάξεως τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου ἀπὸ τὸν Β. Λαούρδα³. Ἰδὲ καὶ ὑπότ., ἀρ. 56.

58. *Νιμφαῖο*. Τὸ ρωμαϊκὸ Νιμφαῖο κοντὸ στὴν Ἀγία Σοφία μνημονεύει ἡ Φ. Α. Δροσογιάννη μὲ ἀφορμὴ τὸ Ἀγίασμα τοῦ Ἀγίου Ιωάννου τοῦ Προδρόμου⁴. Ἰδὲ καὶ κατωτ. ἀρ. 73.

59. *Τόξο τοῦ Γαλερίου*. Στερέωση, μερικὴ ἀναστήλωση τοῦ τόξου καὶ διαρρύθμιση τοῦ γύρω χώρου ἔγινε μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς διανοίξεως τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ στὸ πλαίσιο τῆς προετοιμασίας τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου⁵.

¹ Arch. Rep. 1963-64, σ. 19, 1964-65, σ. 21, 1965-66, σ. 15, Chron. 1964, σ. 801. Ἐκτενέστερα ΑΔ 18, 1963, Β2, Χρονικά, σ. 196 κέ., 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 329 κέ. Πρβ. Χρονικά 1940-50, ἀρ. 2.

² Lucia Guerrini, Las *Incantadas* di Salonicco, Archeologia Classica 13, 1961, σ. 40 κέ., πίν. XIII-XXVIII. Πρβ. G. Bakalakis, Antike Kunst, Beih. 1, 1963, σ. 34.

³ Ἀ. Ξυγγόπούλος, Η Καταφυγή, Ἐλληνικά 13, 1954, σ. 331 κέ., Γ. Σωτηρίου, Καὶ πάλιν περὶ καταφυγῆς, Ἐλληνικά 14, 1955, σ. 158 κέ., Δ. Εὐαγγελίδη, Καὶ πάλι ή καταφυγή, Ἐλληνικά 14, 1955, σ. 159 κέ., Ἀ. Ξυγγόπούλος, Καταφυγή - Αχειροποίητος, Μακεδονικά 4, 1955-60, σ. 441 κέ. Σ' αὐτὰ καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἰδὲ καὶ Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ, Α', σ. 408 (στοὺς ρωμ. χρόνων, πρβ. ΕΦΣΠΘ 7, 1957, σ. 51, σημ. 2), Ἐλληνικά 13, 1954, σ. 334 κέ. (στοὺς ρωμ. χρόνων, πρβ. ΕΦΣΠΘ 7, 1957, σ. 51, σημ. 2), Ἐλληνικά 14, 1955, σ. 453 κέ. (Παναγία Καμαριώτισσα).

⁴ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 241.

⁵ Chron. 1953, σ. 137 κέ., Arch. in Chr. 1953, σ. 160. Ἰδὲ καὶ Ν. Σφενδόνη, Μικ.

60. Ἀιγάκτωρο Γαλερίου. Σπουδαῖα λείψανα τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου εἶχαν ἀποκαλυφθῆ πρὸ τοῦ Β'. Παγκοσμίου Πολέμου καὶ μελετήθηκαν ἀπὸ τὸν E. Duggue¹. Κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-65, μὲ τὸν οἰκοδομικὸ δργασμὸ τῶν ἐτῶν αὐτῶν ἀσφαλῶς καταστράφηκαν πολλά, ἀλλὰ καὶ διατηρήθηκαν εύτυχῶς σημαντικὰ τμῆματα τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος, κυρίως στὴν Πλατεία Ναυαρίνου, ποὺ διαμορφώθηκε ἀκριβῶς κατὰ τὴν δεκαπενταετία 1951-1965².

61. Ὁκτάγωνο. Τὰ λείψανα τοῦ ὁκταγωνικοῦ κτηρίου, ποὺ φάνηκαν τὴν "Ανοίξη τοῦ 1950³, ἀποκαλύφθηκαν σὲ μεγάλῃ ἔκταση κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ τῶν γύρω οἰκοπέδων καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου τὰ τελευταῖα χρόνια⁴. Ἀπὸ τὸ Ὁκτάγωνο προῆλθαν τὰ ἐπίκρανα τῶν πιν. 10α-β καὶ Ηα-β. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ. ἄρ. 60.

62. Τείχη. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδων ἀποκαλύπτονται συχνά τμῆματα τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις ἀποκαλύψεως ἀρχαίων ἐπιδιώκεται ὁ καθαρισμὸς τῶν σωζομένων λειψάνων, ἡ ἀποτύπωση σὲ φωτογραφίες καὶ σχέδια, καί, κατὰ τὸ δυνατόν, ἡ διατήρησή τους ἢ ἡ μεταφορὰ κινητῶν εύρημάτων στὸ Μουσεῖο. "Ετσι προῆλθαν ἀπὸ τὰ τείχη πολλὰ μαρμάρινα εὑρήματα καὶ παράλληλα μελετήθηκαν λεπτομέρειες τῶν τειχῶν⁵. "Εγίνε μερικὴ στερέωση ἑτοιμορρόπων τμημάτων στὰ τείχη⁶.

63. Ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο. Σωστικὲς καὶ κατὰ καιροὺς συστηματικὲς ἀνασκαφὲς ἀπὸ ἀφορμὴ τυχαῖα εὑρήματα ἔφεραν στὸ φῶς ἔνα πλῆθος τάφους καὶ κινητὰ ἀρχαῖα στὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς πόλεως, ποὺ ἀπλώνονταν πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ἐκάστοτε ἀνυτολικοῦ σκέλους τῶν τειχῶν σὲ μεγάλῃ ἔκταση ὡς τὴν ὁδὸν Ἅγιας Τριάδος καὶ τὸ Δημόσιο Μαιευτήριο καὶ πέρα, ὡς τὸ σημερινὸ κεραμοποιεῖο Ἀλλατίνι. Γιὰ εὔκολια θὰ καταχωρίζουμε τοὺς τάφους δλῆς αὐτῆς τῆς περιοχῆς στὸ λῆμμα: Ἀνατολικὸ Νεκροταφεῖο. Γιὰ τὸ Δυτικὸ Νεκροταφεῖο ἰδὲ κατωτ. ἄρ. 64. Δὲν εἴναι δυνατὸν στὴν ἔκθεση αὐτῇ ποὺ καλύπτει μιὰ δεκαπενταετία νὰ γίνη πολὺς λόγος οὕτε γιὰ τὰ σπουδαιότερα εὑρήματα⁷.

¹ Ήμερ. 1954, σ. 30 κέ. Πρβ. Χρον. 1940-50, ἄρ. 3.

² Chron. 1940-50, ἄρ. 4 καὶ 5, E. Duggue, Le palais impérial de Thessaloniki, Πεπρωμ. Θ'ΔΒΣ, Α', Ἀθῆναι 1955, σ. 179 κέ., καὶ La region palatiale de Thessalonique, Acta Congr. Madvigianoi 1, 1958, σ. 353 κέ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

³ Chron. 1953, σ. 138, Arch. Rep. 1964-65, σ. 21, ἐκτενέστερα ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 331 κέ.

⁴ Χρον. 1940-50, ἄρ. 6, ΠΑΕ 1950, σ. 303 κέ. Πρβ. Η o d d i n o l t, ἔ. ἄ., σ. 123 κέ.

⁵ Chron. 1955, σ. 318, Arch. in Greece 1955, σ. 23, Chron. 1957, σ. 759 καὶ εἰκ. 4-5, πρβ. ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 331.

⁶ Chron. 1952, σ. 224, ΑΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 242 καὶ 243 κέ.

⁷ ΕΕΒΣ 28, 1958, σ. 599, 29, 1959, σ. 525, ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 382.

⁸ Ήδὲ ΠΑΕ 1951, σ. 164, Chron. 1951, σ. 227, 1952, σ. 224, 1953, σ. 138, 1954, σ. 272,

Ανασκαφές στή Λεωφόρο Στρατού και στό χώρο τής Έκθέσεως τό 1951. Τυχαία εύρηματα, τάφοι, κτερίσματα, γλυπτά, έπιγροφές τό 1952. Ανασκαφή καμαροσκέπαστου ήρωου και ἄλλων τάφων τό 1953. Στήλη γραπτή τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. και τάφοι τοῦ τέλους τής ρωμαϊκῆς ἐποχῆς στήν περιοχὴ τῶν ἐγκαταστάσεων τής Διεθνοῦς Έκθέσεως, και τάφος μὲ γραπτὲς παραστάσεις τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. στήν ὁδὸ Βελισσαρίου τό 1954. Τάφος ρωμαϊκῶν χρόνων στήν ὁδὸ Δεσπεραί τό 1956. «Μακεδονικὸς» τάφος μὲ τρεῖς κλίνες, μικρὴ σαρκοφάγο και κτερίσματα, και τρεῖς μαρμάρινες σαρκοφάγοι ἐνεπίγραφες τό 1957. Δύο μικροὶ τάφοι, καμαρωτοί, υστερορρωμαϊκοί, στό οἰκόπεδο τής Ιατρικῆς Σχολῆς και ἄλλος συνθετώτερος κοντά, τό 1958. Απὸ τήν Πανεπιστημιούπολη πάλι ἀνάγλυφο ἐπιτύμβιο και στήν ὁδὸ Αγγελάκη σαρκοφάγοι ἀνάγλυφες και ἐνεπίγραφες τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. και κτιστός ρωμαϊκὸς τάφος, τό 1959. Ἀλλοι τάφοι και μερικοὶ μὲ γραπτὲς παραστάσεις σὲ διάφορα σημεῖα, τό 1960. Στὸ κτήριο τής Νομικῆς Σχολῆς τάφοι κι ἔνας μὲ σπουδαιὸ ἀρχιτεκτονικὸ τύπο και γραπτὲς παραστάσεις, τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., ἄλλοι νοτίως τοῦ συνοικισμοῦ 40 Έκκλησιῶν, τό 1961. Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι μὲ τοιχογραφίες στήν ὁδὸ Σπάρτης και Ἀγίας Τριάδος τό 1962. Αξιοσημείωτες είναι οἱ περιπτώσεις τάφων ποὺ βρίσκονται μέσα ἀπὸ τὴ σημερινὴ γραμμὴ τῶν τειχῶν, ὅπως ὁ κεραμοσκεπής, ποὺ βρέθηκε ἀνάμεσα στήν Καμάρα και τὴ γραμμὴ τοῦ τείχους, μὲ κτερίσματα πήλινα ὁμοιώματα τύπων τής κωμωδίας και τοῦ τσίρκου, πίν. 13α-β.

64. Δυτικὸ Νεκροταφεῖο. Στὸ λῆμμα Δυτικὸ Νεκροταφεῖο θὰ καταχωρίζωνται γιὰ εὐκολία ὅλοι οἱ τάφοι και τὰ κινητὰ ταφικὰ εύρηματα στήν περιοχὴ ἔξω ἀπὸ τὸ δυτικὸ σκέλος τῶν τειχῶν τής πόλεως. Ὁπως παλαιότερα και κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-65 προήλθαν τυχαία εύρηματα και ἔγιναν σωστικὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες σὲ διάφορα σημεῖα. Στὸ συνοικισμὸ Νεαπόλεως, ΒΔ τής Θεσσαλονίκης, βρέθηκε τυχαία κιβωτιόσχημος τάφος κόρης, μὲ χρυσὰ κοσμήματα και κτερίσματα χάλκινα και πήλινα, τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.¹. Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι κατάγραφοι μὲ παραστάσεις και σύμβολα ἀποκαλύφθηκαν στήν ὁδὸ Λαγκαδᾶ, στήν ὁδὸ Νίγδης τοῦ συνοικισμοῦ Τυρολόγης κλπ.². Διάφοροι τάφοι μὲ κτερίσματα, σαρκοφάγοι κλπ. ἐλληνιστικῶν ὡς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων ἀποκαλύφθηκαν μὲ ἀνασκαφὲς στήν περιοχὴ Ραμόνας³.

1956, σ. 600, 1957, σ. 759 και 761, 1958, σ. 709, 1959, σ. 791, 1961, σ. 814, Arch. in Gr. 1951, σ. 102, 1953, σ. 160, 1954, σ. 38, 1956, σ. 13 και 17, 1958, σ. 13, Arch. Rep. 1959-60, σ. 15, 1961-62, σ. 14. ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 223, 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 257 (πρβ. Bull. Épigr. 1964, ἀρ. 251), 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 243. Πρβ. Χρονικά 1940-50, ἀρ. 9-14. Ιδὲ και ἀνιστ. ἀρ. 25, σημ. 2.

¹ Chron. 1958, σ. 706 κέ., εἰκ. 25-26, Arch. in Gr. 1958, σ. 13, εἰκ. 15.

² ΑΔ 16, 1960, Χρονικά σ. 223. Ιδὲ και ἀνιστ. ἀρ. 28.

³ ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 334.

65. *Διάφορα.* Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν οἰκοπέδων γιὰ οἰκοδόμηση ἡ σὲ ἄλλες σκαφικές ἐργασίες ἀποκαλύπτονται τυχαῖα ποικίλες ἀρχαιότητες, τῶν ὅποιων ἡ φύση, ὁ προορισμὸς ἢ ἡ ἐποχὴ δὲν διαπιστώνονται πάντοτε μὲ ἀσφάλεια. Τέτοιες ἔρευνες σὲ διάφορα οἰκόπεδα κλπ. ἔγιναν πολλές, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναφερθοῦν ἴδιαίτερε¹. Σὲ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Σωκράτους, ἀριθ. 45, βρέθηκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης τὰ ψηφιδωτὰ τῶν πιν. 4-7α-β², ἵδε καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 47. Στὰ προσεχῆ Χρονικά 0' ἀναφέρωνται πληρέστερα τέτοια διάσπαρτα εύρήματα.

66. *'Αγία Αἰκατερίνη.* Ἐργασίες ἀναστηλώσεως τῆς ἐκκλησίας ἔγιναν ἀπὸ τὸν Στ. Πελεκανίδη καὶ παράλληλα διαμόρφωση τοῦ γύρω χώρου³.

67. *'Αγιοι Απόστολοι.* Ο 'Α. Ξυγγόπουλος ἀφιέρωσε δύο μελέτες τοῦ στὴν ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀγίων Αποστόλων⁴. Συνεργείο τοῦ Φ. Ζαχαρίου καθάρισε τὰ ψηφιδωτά⁵. Μὲ τροποποίηση τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου ἐξασφαλίσθηκε ἡ διατήρηση τοῦ βυζαντινοῦ προπύλου⁶. Ἔγινε ἀντικατάσταση τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου⁷.

68. *'Αχειροποίητος.* Παλαιές τοῦ παρατηρήσεις στὸ ναὸ τῆς Ἀχειροποιήτου δημοσίευσε ὁ 'Α. Ξυγγόπουλος. Ἀναφέρονται σὲ λείψανα ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος, στὸ Ἱερὸ Βῆμα καὶ στὸ Βαπτιστήριο τῆς βασιλικῆς, σὲ κινητὰ εύρήματα, καθὼς καὶ στὶς δυτικὲς εἰσόδους τῆς Ἀχειροποιήτου⁸. Στὶς τοιχογραφίες τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα ἀναφέρεται ἄλλη μελέτη τοῦ 'Α. Ξυγγοπούλου⁹. Εύρήματα στὰ δυτικὰ καὶ βορειοδυτικὰ τῆς ἐκκλησίας δόθηκαν σὲ σύντομες ἐκθέσεις¹⁰. Ἀπὸ ἄλλα σχετικὰ δημοσιεύματα περιορίζομαι ν' ἀναφέρω τὸ βιβλίο τοῦ R. F. Hoddinott¹¹. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ. ἀρ. 29.

69. *Μονὴ Βλαττάδων.* Ἀπὸ τὶς μελέτες ποὺ ἀναφέρονται στὴ Μονὴ Βλαττάδων σημειώνω μία τοῦ 'Α. Ξυγγοπούλου καὶ ἄλλη τοῦ Γ. Θεοχαρί-

¹ Ἰδὲ π.χ. ΑΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 243 κέ.

² Ἡ σχετικὴ ἐκθεση στὸ ΑΔ εἶναι ὑπὸ ἐκτύπωσιν.

³ ΕΕΒΣ 22, 1952, σ. 372, Chron. 1953, σ. 140.

⁴ 'Α. Ξυγγόποιος, Ἡ ψηφιδωτὴ διακόσμησις τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Αποστόλων, Θεσσαλονίκη 1953, καὶ Μονὴ τῶν Ἀγίων Αποστόλων ἡ Μονὴ τῆς Θεοτόκου; Προσφορά, σ. 726 κέ.

⁵ Πεπραγμένα Θ'ΔΒΣ, Α', σ. 456, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 225.

⁶ ΑΔ 18, 1963, Β2, Χρονικά, σ. 242 κέ.

⁷ ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 382.

⁸ 'Α. Ξυγγόποιος, Περὶ τὴν Ἀχειροποιήτον Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά 2, 1941-52, σ. 472 κέ.

⁹ 'Α. Ξυγγόποιος, Αἱ τοιχογραφίαι τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα εἰς τὴν Ἀχειροποιήτον Θεσσαλονίκης, ΑΕ 1957, σ. 6 κέ., πρβ. ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 225.

¹⁰ Chron. 1953, σ. 140, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 252 κέ.

¹¹ R. F. Hoddinott, ἐ.τ. σ. 155-8, εἰκ. 68-70, πιν. 35 καὶ ἔγχρωμος V.

δη¹. Κινστέρνα βυζαντινῶν χρόνων, κοντά στὴν ἴδια μονή, δημοσίευσε ὁ Ἀ. Συγγόπουλος².

70. *Ἄγιος Γεώργιος*. Μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου ἔγιναν μεγάλες ἐργασίες ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου, στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν ψηφιδωτῶν³. Στὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ἅγ. Γεωργίου ἀναφέρονται ἀνακοινώσεις τοῦ H. Togr καὶ τοῦ C. Cecchelli στὸ ἴδιο Συνέδριο⁴. Ο Γ. Θεοχαρίδης ἀφιέρωσε δύο μελέτες στὴ Rotonda, τὴν ὥποια ταυτίζει μὲ τὸ ναὸ τῶν Ἀσωμάτων τῶν βυζαντινῶν πηγῶν⁵. Πολὺ λόγο γιὰ τὸ μνημεῖο κάνει ὁ R. F. Hoddinott καὶ δίνει πολλὲς εἰκόνες⁶.

71. *Οστος Δανίδ*. Τὸ 1952 καθαρίσθηκε καὶ τὸ ψηφιδωτὸ τῆς ἀψίδας τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Λατόμου⁷. Τὸ ψηφιδωτὸ ἀποτέλεσε ἀντικείμενο μελέτης πολλῶν καὶ μάλιστα τοῦ Fr. Gerke καὶ τοῦ A. Grabar, ὁ ὅποιος ἀντὶ τοῦ Ἰεζεκιὴλ καὶ τοῦ Ἀββακοῦμ προτιμᾶ τὸν Ἅποστόλου Πέτρο καὶ Παῦλο, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ⁸.

72. *Άγιος Δημήτριος*. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἅγιου Δημητρίου Θεσσαλονί-

¹ Ἀ. Συγγοπούλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 49-62, πίν. Γ' καὶ Δ', 2-4. Γ. I. Θεοχαρίδος, Οἱ ἰδρυταὶ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Μονῆς τῶν Βλαυτάδων, Τιμητικὸς τόμος εἰς Ἅγιον Γρηγόριον Ηαλαμάν, 1359-1959, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 49 κέ., πρβ. Στ. Κυριακίδης, Μακεδονικά 5, 1961-63, σ. 582 κέ.

² ΕΦΣΠΘ 7, 1957, σ. 51 κέ., εἰκ. 1-5.

³ ΠΑΕ 1952, σ. 653, 1953, σ. 312 κέ., Chron. 1951, σ. 227, 1952, σ. 224, καὶ 1953, σ. 138, Arch. in Gr. 1951, σ. 102, ΕΕΒΣ 22, 1952, σ. 372, 24, 1954, σ. 451 κέ., Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ, Α', σ. 455 κέ., ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 224.

⁴ H. Togr, Quelques remarques sur les mosaïques de l'église Saint-Georges à Thessaloniki, Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ, Α', σ. 489 κέ., πίν. 164-169, C. Cecchelli, αὐτόθι, σ. 135.

⁵ Γ. I. Θεοχαρίδος, Οἱ Ναοὶ τῶν Ἀσωμάτων καὶ ἡ Rotonda τοῦ Ἅγιου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, Ἑλληνικά 13, 1954, σ. 24 κέ., ὅπου γίνεται λόγος γιὰ πολλὰ ἀκόμη μνημεῖα καὶ τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ Ἡ Rotonda τοῦ Ἅγιου Γεωργίου εἰς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ Robert de Dreux, Προσφορά, σ. 636 κέ. (ἀλλὰ πρβ. Απ. Βακαλόπουλον, ΕΕΒΣ 23, 1953, σ. 604 κέ.).

⁶ R. F. Hoddinott, ε. ἄ., σ. 108-123, εἰκ. 46-55, πίν. 14-24, ἔγχρωμος 111.

⁷ Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ, Α', σ. 455 κέ., ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 225.

⁸ A. Grabar, A propos d'une icône byzantine du XIth siècle. Cahiers Archéologiques 10, 1959, σ. 297. Fr. Gerke: Il mosaico absidale di Hosios David di Salonicco, Corsi di cultura sull'arte Ravennate e Byzantina, Ravenna 8-21 Marzo 1964, σ. 179-199. Γιὰ τὸ ψηφιδωτὸ μιλοῦν ἐπίσης οἱ P. de Palol, Une broderie catalane d'époque romane: «La Genèse de Gérone», Cahiers Archéologiques 8, 1956, σ. 175-214, Ihm, Die Programme der christlichen Apsismalerei vom vierten Jahrhundert bis zur Mitte des achten Jahrhunderts, Wiesbaden 1960, σποράδην, πρβ. Βιβλιοκρίσιο, Cahiers Archéologiques 12, 1962, σ. 385 κέ., R. F. Hoddinott, ε. ἄ., σ. 173-179, εἰκ. 84-7, πίν. 48, ἔγχρωμοι VI-VIII.

κης δημοσιεύθηκε τελικά σὲ μνημειώδη έκδοση ἀπὸ τοὺς Γεώργιου καὶ Μαρίαν Σωτηρίου¹. Μεταγενέστερες ἀναστηλωτικὲς καὶ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες ἀναφέρονται σὲ σύντομες ἐκθέσεις². Ἀπὸ ἀνασκαφές τοῦ Στ. Πελεκανίδη προέρχονται τὰ ὄγγεα καὶ ἡ λιθινὴ σφραγίδα εὐλογίσς τοῦ πίν. 14α-β³. Εἰδικότερα θέματα θίγονται σὲ πλήθος μελέτες, ποὺ δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ ιδιαίτερα⁴.

73. *"Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος.* Τὸ ἀγίασμα τοῦ Ἅγιου Ιωάννου κοντὰ στὴν Ἅγια Σοφία ἀπασχόλησε τὴν Φ. Δροσογιάννη⁵.

74. *"Άγιος Νικόλαος Ὄρφανός.* Ἐργασίες ἀναστηλώσεως ἔγιναν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια στὸν Ἅγιο Νικόλαο Ὄρφανό καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, ποὺ δημοσίευσε ὁ Ἅ. Ξυγγόπουλος, ὁ ὥποιος καὶ παλαιότερα εἶχε μελετήσει τὸ μνημεῖο⁶.

75. *"Άγιος Παντελεήμων.* Μὲ τὴν εὑκατίρα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινο-

¹ Γεωργίου καὶ Μαρίας Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἅγιου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, κείμενον καὶ Λεύκωμα, Ἀθῆναι 1952, ἵδε γενικότερα Ἀ.Κ. Ὁρλάνδον, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης, τόμ. Α', 1952, τόμ. Β', 1954, Εὐρετήριον, 1957, Λ. Γραβαρ, *L'Iconoclasme byzantin*, Paris 1957, σποράδην, R. F. Hoddinott, ξ. ἀ., σ. 125-155, εἰκ. 58-67, πίν. 25-34, ἔγχρωμος IV.

² ΕΕΒΣ 22, 1952, σ. 372, Chron. 1951, σ. 227, 1952, σ. 224, 1953, σ. 140, 1959, σ. 788 κέ., εἰκ. 1-5, Arch. in Gr. 1951, σ. 102, Arch. Rep. 1959-60, σ. 15, Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ, Α', σ. 455 κέ., ΠΑΕ 1959, σ. 38 κέ., "Ἐργον" 1959, σ. 33 κέ., ΑΔ 16, 1960, Χρονικ. σ. 222 κέ. καὶ 224.

³ ΠΑΕ 1959, πίν. 39α-β.

⁴ Μιὰ ἐπίλογὴ πρόσχειρη: P. Lemerle, Saint-Démétrius de Thessalonique et les problèmes du martyrium et du transept, B.C.II 77, 1953, σ. 660 κέ., Ν. Θεοτοκᾶ, Περὶ τῶν κιβωρίων τῶν ναῶν τοῦ Ἅγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, Μακεδονικά 2, 1941-52, σ. 395 κέ., Μ. Θ. Ασκαρη, Μιχαήλ Θ' ὁ Παλαιολόγος ἐν ἐπιγραφῇ Ἅγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ΑΕ 1953-54, σ. 4 κέ., πρβ. Bill. Épigr. 1959, ἀριθ. 241, Σ τ. Π. Κυριακίδον, Τρεῖς Διαλέξεις, Α' Ἰστορικὴ τοιχογραφία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἅγιου Δημητρίου κλπ., Θεσσαλονίκη 1953, Δ. Γκίνη, Λόγος ἀνέκδοτος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου εἰς τὴν προεόρτιον ἑορτὴν τοῦ Ἅγιου Δημητρίου, ΕΕΒΣ 21, 1951, σ. 145 κέ., Β. Λαούρδα, Νικολάου Καβάσιλα προσφόνημα καὶ ἐπιγράμματα εἰς Ἅγιον Δημήτριον, ΕΕΒΣ 23, 1953, σ. 97-109, Ἐγκόμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 275 κέ., καὶ Γ. Θεοχαρίδη, Προσφορά, σ. 641.

⁵ ΑΔ 18, 1963, B2, Χρονικά, σ. 241. Ἰδέ καὶ ἀνωτ. ἀρ. 58.

⁶ Ἅ. Ξυγγόπουλος, Τέσσαρες μικροὶ νυοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 29 κέ., Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἅγιου Νικολάου Ὄρφανον Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1964 (μὲ 190 πίνακες), Ἅγιος Νικόλαος Ὄρφανός καὶ οἱ τοιχογραφίες του, Διεθνῆς Ἐκθεσις Θεσσαλονίκης 1964, Νεώτεραι ἔρευναι εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ὄρφανὸν Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά 6, 1964-65, σ. 90 κέ., Πρβ. (Chron. 1960, σ. 812, ΕΕΒΣ 30, 1961-62, σ. 688, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 225, 18, 1963, B2, Χρονικά, σ. 243, BS 6, 1, 1965, σ. 181 κέ. (Λ. Ξυγγούρουλος)).

λογικοῦ Συνεδρίου ἔγιναν ἐργασίες ἀναστηλώσεως καὶ στὸν "Ἄγιο Παντελεήμονα"¹.

76. *Παναγία Χαλκέων*. Γιὰ τὴν Παναγία τῶν Χαλκέων βασικὸ εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ Δ. Ε. Εὐαγγελίδη². "Οσο γιὰ τὴ χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς στὸ ὑπέρθυρο ἴσχυον τοῦ παρατηρήσεις τοῦ P. Leimerle³, δηλ. 1028 μ.Χ. ἀντὶ τοῦ 1044 μ.Χ. τοῦ Εὐαγγελίδη. "Οτι ἡ Παναγία τῶν Χαλκέων δὲν εἶναι ἡ Παναγία ἡ Καμαριώτισσα ἔδειξε ὁ Ἀ. Ξυγγόπουλος⁴. Κατὰ τὸ 1961 ἔγινε ἀνακεράμωση τῆς στέγης καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν⁵.

77. *Προφήτης Ἡλίας*. Ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες ἐλευθέρωσαν ἀπὸ μεταγενέστερες προσθῆκες καὶ παραμορφώσεις τὴν ἐκκλησία⁶, ἡ ὁποία θεωρεῖται ως τὸ καθολικὸν τῆς λεγομένης Νέας Μονῆς⁷. Μοναδικὸ βυζαντινὸ φρέαρ, κοντὰ στὸ ναό, δημοσίευσε ὁ Ἀ. Ξυγγόπουλος⁸.

78. *Ἄγια Σοφία*. Ἐκτεταμένες ἐργασίες ἀνασκαφῶν καὶ διαμορφώσεως τοῦ χώρου ἔγιναν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀγ. Σοφίας. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρει ἡ ἀποκάλυψη λειψάνων μεγάλης βασιλικῆς τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. ἀνατολικῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας⁹. Ἀπὸ τοῖς πολλές μελέτες, ποὺ ἀναφέρονται στὴν Ἀγία Σοφία ἀξιοσημείωτη ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Στ. Πελεκανίδη στὸ Θ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο¹⁰ καὶ ἡ γενικότερη τοῦ A. Grabar¹¹, ποὺ ἔξετάζει τὴν Ἀγία Σοφία σὰν ἔνα ἀπὸ τὰ κυριότερα μνημεῖα τῆς εἰκονοκλαστικῆς περιόδου καὶ χρονολογεῖ τὴν Παναγία τῆς κόγχης καὶ τὴν Ἀνάληψη τοῦ τρούλλου στὸ τέλος τοῦ 9ου αἰ. μ.Χ.¹² Ἐπίσης μελέτη τοῦ Dj. Boševović

¹ Chron. 1953, σ. 138 κέ.

² Δ. Ε. Εὐαγγελίδη, Ἡ Παναγία τῶν Χαλκέων, Θεσσαλονίκη 1954.

³ Revue d. Ét. Byz. 13, 1955, σ. 228, σημ. 179, πρβ. Bull. Epigr. 1958, ἀρ. 308.

⁴ Ἑλληνικά 14, 1955, σ. 453 κέ.

⁵ ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 257.

⁶ ΕΕΒΣ 26, 1956, σ. 438, 27, 1957, σ. 464, 28, 1958, σ. 599, 29, 1959, σ. 525, 30, 1960-61, σ. 688, Chron. 1957, σ. 761, 1958, σ. 709 καὶ εἰκ. 28-29, 1960, σ. 812, Arch. Rep. 1963-64, σ. 19, Ἐργον 1958, σ. 189 κέ., ΠΑΕ 1958, σ. 255, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 257.

⁷ Γ. Θεοχαρίδης, Ἡ Νέα Μονή Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά 3, 1953-55, σ. 334 κέ., καὶ Δύο νέα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν Νέαν Μονὴν Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά 4, 1960, σ. 315 κέ. V. Λαυρεντί, Ἑλληνικά 13, 1954, σ. 241 κέ., ιδίως σ. 252 κέ., Β. Λαούρδη, "Ἐνας βυζαντινός ναός τῆς Θεσσαλονίκης, Μακ. Ἡμερ. 1961, σ. 49 κέ.

⁸ ΕΦΣΠΘ 7, 1957, σ. 57 κέ., εἰκ. 6.

⁹ ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 224, 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 253 κέ., 18, 1963, Β2, Χρονικά, σ. 235, 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 382, Chron. 1961, σ. 814, 1964, σ. 801 κέ., Arch. Rep. 1961-62, σ. 14, 1963-64, σ. 19, 1964-65, σ. 28.

¹⁰ Στ. Πελεκανίδης, Νέαι ἔρευναι εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀρχαίας ὑπτῆς μορφῆς. Περιαγμένα Θ'ΔΒΣ, Α', σ. 398-407, πίν. 81-83.

¹¹ A. Grabar, L'Iconoclasme Byzantin, Paris 1957, σποράδην.

¹² A. Grabar, ἐν. ἀν., σ. 154.

σὲ γιουγκοσλαβικὸ ἀρχαιολογικὸ περιοδικό¹. Στὸ κωδωνοστάσιο τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρονται μελέτες τοῦ Ἀπ. Βυκαλοπούλου². Στὸ μιναρὲ τέλος τοῦ ἄλλοτε τζαμιοῦ ἀναφέρεται μελέτη τοῦ Γ. Θεοχαρίδη³.

79. *Ναὸς τοῦ Σωτῆρος.* Ὁ ναὸς τοῦ Σωτῆρος περιλαμβάνεται στοὺς τέσσερες μικροὺς ναοὺς τῆς Θεσσαλονίκης, στοὺς δόποίοντος ἀφιέρωσε ἔνα βιβλίο του ὁ Ἀ. Ξυγγόπουλος⁴.

80. *Ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν.* Ἐργασίες ἐπισκευῆς, ἐπαυξήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ἔγιναν στὴν ἐκκλησία τῶν Ταξιαρχῶν. Ὁ Ἀ. Ξυγγόπουλος τὴν περιέλαβε στὸ βιβλίο του γιὰ τοὺς τέσσερες μικροὺς ναοὺς τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων καὶ ἐπανῆλθε μὲ παρατηρήσεις σὲ νεώτερα εὑρήματα⁵.

81. *Ὑπαπαντή.* Βημόθυρο τοῦ ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν παλαιοτέρων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, δημιούσιευσε ὁ Ἀ. Ξυγγόπουλος⁶.

82. *Βασιλικὴ Τούμπα.* Τὴ βασιλική, ποὺ ἦλθε στὸ φῶς τὸ 1917 στὴν Τούμπα Θεσσαλονίκης, ἀναφέρει δὲ R. F. Hoddinott στὸ βιβλίο του⁷.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΕΚΤΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

83. *Θέρμη.* Γιὰ τὸ τοπογραφικὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαίας Θέρμης καὶ εὐρήματα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν προκάτοχο τῆς Θεσσαλονίκης, ἵδε ἀνωτ. ἄρ. 20, 22 καὶ 37. Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως καὶ σχετικὰ ζητήματα λατρείας ἀπασχόλησαν τὸν Γ. Μπακαλάκη μὲ ἀφορμὴ τὴ δημιούσιευση πηλίνου ἀναγλύφου μὲ παράσταση τοπικοῦ δαίμονος⁸.

84. *Καραμπουρνάκι.* Μετὺ τὴ διάνοιξη τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ, ποὺ συνόρει τὸ Καραμπουρνάκι μὲ τὴν Ἀρετσοῦ, τὸ 1954, περισυνέλεξα ὅστρακα ὑπομηκυναῖκά, πρωτογεωμετρικά, προπερσικά κλπ. (πίν. 15γ) ἀπὸ διαλυμένους τάφους, σιροὺς (πίν. 15β), σπίτια καὶ ἀποθήκες μὲ πιθάρια (πίν. 15α)⁹.

¹ *Archæologia Jugoslavica* 1, Βελιγράδι 1954, σ. 109 κέ.

² Ἀπ. Βακαλόπουλος, Ἡ χρονολόγησις τοῦ κωδωνοστασίου τῆς Ἀγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης, Βυζάντιον 21, 1951, σ. 333 κέ., Ἡ μαρτυρία τοῦ περιηγητοῦ R. o b e r t d e D r e u x περὶ τοῦ κωδωνοστασίου τῆς Ἀγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, ΕΕΒΣ 23, 1953, σ. 604 κέ., καὶ Ἡ μαρτυρία τοῦ περιηγητοῦ R. d e D r e u x περὶ τοῦ κωδωνοστασίου τῆς Ἀγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, Κανίσκιον Φαιδωνί Ι. Κουκουλέ, Ἀθῆναι 1953, σ. 604 κέ.

³ Προσφορά, σ. 637 κέ., ἀλλὰ πρβ. Ἀ. Βακαλόπουλος, ΕΕΒΣ, ἔ. ἀ.

⁴ Ἀ. Ξυγγόπουλος, Τέσσερες μικροὶ ναοὶ κλπ., σ. 67-75, πίν. Δ', 1.

⁵ Ἀ. Ξυγγόπουλος, ἔ. ἀ., σ. 5-24, πίν. Α', 1-2, Β', 1, καὶ Νεώτερα εὑρήματα εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά 3, 1953-55, σ. 281 κέ. Πρβ. ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 225.

⁶ Ἀ. Ξυγγόπουλος, Βημόθυρον κρητικῆς τέχνης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, Μακεδονικά 3, 1953-55, σ. 116 κέ.

⁷ R. F. Hoddinott, ἔ. ἀ., σ. 158-59, εἰκ. 71.

⁸ Γ. Μπακαλάκη, Θερμαϊος, ΑΕ 1953-54, Α', σ. 221 κέ.

⁹ Chron. 1954, σ. 274, Arch. in Gr. 1954, σ. 39.

85. *Κισσός*. Σὲ παλιὰ καὶ νέα εύρήματα πάνω στὴν κορυφὴ τοῦ Κισσοῦ (Χορτιάτη) ἀναφέρεται μελέτη τοῦ Γ. Μπακαλάκη¹.

86. *Αἶνεια*. Στὴ θέση τῆς ἀρχαίας Αἰνείας, στὸ ἀκρωτήριο Μέγα Ήμερον (Καραμπουρνοῦ), κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ θεμελίων γιὰ τὸ «Ἀσκληπιεῖο» τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ τὴν ἴστοπέδωση τοῦ γύρω χώρου, βρέθηκαν τάφοι κλαστικῶν χρόνων, χάλκινη ὑδρία, μελανόμορφη οἰνοχόη κλπ.²

87. *Λητή*. Στὴ Λητή γενικὰ ἀναφέρεται διάλεξη τοῦ Δ. Κανατσούλη³. Ἐπιγραφή, ποὺ δημοσίευσε ὁ Χ. Μακαρόνας⁴, σχολιάζει ὁ Β. Καλλιπολίτης⁵. Όδε καὶ κατωτ. Δερβένι.

88. *Δερβένι*. Τάφοι μὲ σπουδαῖα εύρήματα ἥλθαν στὸ φῶς τυχαῖα στὴ θέση Δερβένι, τὸ χειμῶνα τοῦ 1962⁶. Μοναδικὰ εἶναι ὁ ὀρειχάλκινος κρατήρας μὲ διονυσιακὲς παραστάσεις (πίν. 8α-β) καὶ ὁ πάπυρος μὲ ὀρφικὸ κείμενο, ἀνωτ. ἀρ. 52. Ἀλλὰ καὶ τ' ἄλλα, ἔνα - ἔνα κι ὅλα μαζί, εἶναι ἀξιοσπουδαστα καὶ ἀποτελοῦν τὸν πολυτιμότερο θησαυρὸ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, ἐκτεθειμένα τώρα σὲ εἰδικὴ αἰθουσα, ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἰσοδο, μαζὶ μὲ λίγα ἀκόμη ἐξαιρετικὰ πολύτιμα καὶ ἐνδιαφέροντα ἀποκτήματα. Σὲ ὀρειχάλκινη οἰνοχόη, κάτω ἀπὸ τὴ λαβή της, εἶναι ὁ μικρὸς τραγοπόδαρος Πάν. ποὺ παίζει τὴ σύριγγα, πίν. 9. Ἀπὸ τὰ ὀρειχάλκινα ἀγγεῖα κανένα δὲν εἶναι ἐπίχρυσο, οὔτε ὁ κρατήρας οὔτε οἱ περικνημίδες κλπ., μολονότι ὅλα δημοσιεύθηκαν ώς ἐπίχρυσα⁷.

89. *Σέδες*. Τάφους μὲ ώραιότατα χρυσὰ καὶ ἄλλα κτερίσματα ἀνέσκαψε καὶ δημοσίευσε ὁ Γ. Κοτζιᾶς⁸, ἀπὸ τὸ χῶρο τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ στρατιωτικοῦ ἀεροδρομίου.

90. *Ἐγνατία*. Ἐνα μιλιάριο τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Χ. Μακαρόνα ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἐγνατία δὲν περνοῦσε μεσ' ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἀλλὰ τὴν ἄφηνε δεξιά της⁹.

¹ Γ. Μπακαλάκη, Κισσός, Μακεδονικά 3, 1953-55, σ. 353 κέ.

² Chron. 1952, σ. 224, καὶ 1953, σ. 141.

³ Δ. Κανατσούλη, Ἡ ἀρχαία Λητή, Θεσσαλονίκη 1961, πρβ. βιβλιοκρισία Στ. Κυριακίδου, Μακεδονικά 5, 1963-65, σ. 561 κέ.

⁴ Χρονικά 1940-50, σ. 616 κέ., πρβ. BCH 1953, σ. 112.

⁵ Mon. Piot 46, σ. 90 κέ., πρβ. M. N. Told, JHS 75, 1955, σ. 138, P. R. Frank e, Rhein. Mus. 101, 4, σ. 336. B. Josifofsk a, Ziva Antika 8, 2, σ. 295 κέ.

⁶ JLN 27, 1962, Chron. 1961, σ. 792 κέ., 1962, σ. 689 κέ. καὶ 802, 1964, σ. 807 κέ., Arch. in Gr. 1961-62, σ. 15 κέ., Arch. Rep. 1962-63, σ. 24, 1963-64, σ. 19, NLGr 1962, σ. 389, 1963, σ. 282. Ἐκτενέστερα, ΑΔ 18, 1963, B2, Χρονικά, σ. 193 κέ. Πρβ. RA 1963, σ. 179 κέ. (Ch. Picard).

⁷ Ιδέ π.χ. ΑΔ 18, 1963, B2, Χρονικά, σ. 193 κέ., Διεθνής Ἐκθεσις Θεσσαλονίκης 1962, σ. 179 κέ.

⁸ AE 1937, τόμος Γ', Αθῆναι 1956, σ. 866 κέ.

⁹ Ch. I. Makarounas, Via Egnatia and Thessalonike, Studies DMR 1, 1951, σ. 380.

90α. Βασιλικά. Τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Περιστερῶν, στὰ βόρεια τοῦ χωριοῦ, μελέτησε ὁ Ἀ. Ὁρλάνδος¹.

91. Περαία. Μαρμάρινο ἄγαλμα ἀκέφαλο, ρωμαϊκῶν χρόνων, βρέθηκε τυχαῖα².

92. Μεσημέρι. Τυχαῖα εὑρήματα ἀναφέρθηκαν σὲ σύντομη ἀνακοίνωση³ καὶ παρατηρήσεις μου ἔγιναν ἀπὸ ἀφορμὴ ἐργασίες ἰσοπεδώσεως.

93. Σχολάριον. Εὑρήματα ἀπὸ προϊστορικὸ συνοικισμὸ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν D. H. French⁴.

94. Στίβος. Εὑρήματα τῶν προϊστορικῶν συνοικισμῶν ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν D. H. French⁵.

94α. Κολχικό. Διάφορα εὑρήματα τῆς περιοχῆς δημοσιεύει ὁ Νικ. Κοσμᾶς⁶.

95. Καλαμωτό. Εὑρήματα ἀπὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο κατασχέθηκαν κι ἔγιναν ἀνασκαφές, ἀπὸ τὶς δόποιες προϊδήθαν: λύχνοι, ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ (ἀπὸ δεύτερη χρήση) ἑλληνιστικὲς ἐπιγραφές, ποὺ ἀναφέρουν «Γυμνασιάρχην» Ἀνδρόνικον, ἄλλῃ ρωμαϊκῇ, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κλπ. Παραδόθηκαν ἀπὸ κατοίκους: ἄγαλμα ὑπερφυσικὸ ἀκέφαλο ὑστερῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, γυναικεῖο πορτραΐτο Ιου αἰ. μ.Χ., βωμίσκος ἐνεπίγραφος τοῦ Ἐρμοῦ καὶ κάτω μέρος ἀναγλύφου ἐνεπίγραφου⁷.

96. Νέα Μεσημβρία. Στὴ θέση Ἀγιονέρι βρέθηκε ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο, 3ου αἰ. π.Χ.⁸.

97. Στρέψα. Στὴν προβληματικὴ Στρέψα ὀφιέρωσε μιὰ μελέτη του ὁ Ch. Edson⁹.

98. Νέα Ἀγγίαλος. Ο προϊστορικὸς τύμβος κοντὰ στὴ Νέα Ἀγγίαλο καταστράφηκε γιὰ χάρη ἔργων τοῦ ΝΑΤΟ¹⁰ ἀπὸ ἀπρονοησία. Μαζεύτηκαν μόνον ἀγγεῖα, σὲ κομμάτια πιὸ πολὺ, καὶ ἄλλα μικροευρήματα, ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (πίν. 16α-ε).

¹ ABME 7, 1951, σ. 146 κἄ.

² Chron. 1959, σ. 791, Arch. Rep. 1959-60, σ. 15.

³ Chron. 1951, σ. 228.

⁴ Praehist. Zeitschr. 42, 1964, σ. 30 κέ., εἰκ. 2, ἀριθ. 1.

⁵ Anatolian Studies 11, 1961, σ. 100, 108 κέ., 114 κέ., εἰκ. 13, 12-37.

⁶ Μακεδονικό 6, 1964-65, σ. 231 κέ.

⁷ Chron. 1961, σ. 814, Arch. in Gr. 1961-62, σ. 14, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά, σ. 206 κέ., πρβ. Bull. Épigr. 1964, ἀρ. 252.

⁸ Chron. 1954, σ. 279.

⁹ Ch. Edson, Strepса (Thucydides 1.61.4), Class. Philology 50, 3, 1955, σ. 169 κέ., πρβ. Bull. Épigr. 1956, ἀρ. 145.

¹⁰ Ἡ σχετικὴ ἔκθεση δὲν ἔχει δημοσιευθῆ ἀκόμα. Ιδὲ σημείωμα ἐφημερίδος Έστια 2.1.1965.

ΝΩΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ

99. Πέλλα 1951-1956. "Ως τὸ 1954 ἡ Πέλλα φαινόταν ξεχασμένη." Οταν τὸ 1954 ἐπισκέφθηκα γιὰ πρώτη φορά τὴν Πέλλα, δὲν φαινόταν παρὰ μονάχα χωράφια καλλιεργημένα. Καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Γ. Οἰκονόμου εἶχε ξεχαστῆ. Ἀπὸ τὸ 1954 ἄρχισα τὶς ἐπιφανειακὲς ἔρευνες καὶ τὴ φροντίδα γιὰ περισυλλογὴ κλπ. Ἐτσι σώθηκαν τὰ εὑρήματα ἐνὸς τάφου¹ καὶ μαζεύτηκαν πρῶτα στὸ Κοινοτικὸ Κατάστημα: τὸ μαρμάρινο λαγωνικὸ καὶ τμῆματα ἄλλων μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, Ἐκαταῖο, ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ ἐνεπίγραφα, δύο μιλιάρια τῆς Ἑγγατίας, λίθινη λεοντοκεφαλὴ ἀπὸ ὑδρορρόη κλπ².

100. Πέλλα, ἐπιγραφές. Ὁ J. M. R. Cormack δημοσίευσε ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν Πέλλα στὸ δεύτερο τόμο τῆς σειρᾶς τῶν μελετῶν πρὸς τιμὴν τοῦ D. M. Robinson³. Δημοσιεύθηκαν ἐπίσης οἱ σπουδαῖες ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ, δῆπον ἀναφέρονται μακεδονικὲς πόλεις, μεταξὺ τῶν δοπίων καὶ ἡ Πέλλα⁴.

101. Πέλλα 1957-1965. Σ' ἐννιὰ χρόνια τὰ χωράφια τοῦ χωριοῦ Παλαιὰ Πέλλα ἔγιναν ἔνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἀρχαιολογικοὺς τόπους τῆς Ἑλλάδος(πίν. 17-23). Τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἀνακοινώθηκαν πρῶτα σ' ἔνα μικρὸ Ὅδηγό⁵, ὑστερα μὲ σύντομες ἐκθέσεις σέ, εἰδικά καὶ μή, περιοδικά⁶, μὲ ἄρθρα σὲ περιοδικά⁷, ἐγκυκλοπαίδειες⁸ κλπ. Εἰδικότερα τὰ

¹ Chron. 1954, σ. 279, Arch. in Gr. 1954, σ. 38.

² Chron. 1955, σ. 316 κέ., εἰκ. 11-12.

³ J. M. R. Cormack, Inscriptions from Macedonian Edessa and Pella, Studies DMR 2, 1953, σ. 374 κέ.

⁴ R. Herzog καὶ G. Klaassen, Asylienurkunden aus Kos (Abt. Berlin Ak., Klasse für Sprachen, 1952, I), πρβ. Bull. Épigr. 1953, ἀρ. 152.

⁵ Πέλλα, Ἰστορια-Μνημεῖα, Συνοπτικὸς Ὅδηγός, Ἐπιμέλεια Νομάρχου Πέλλης, 1957.

⁶ ILN, 2 Αὔγ. 1958, Archaeology 11, 1958, σ. 246 κέ., 17, 1964, σ. 74 κέ., Chron. 1957, σ. 651, 655 καὶ 761 κέ., 1958, σ. 702 κέ., 1959, σ. 783 κέ., 1960, σ. 804 κέ., 1961, σ. 805 κέ., δῆπον οἱ καλύτερες εἰκόνες τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ 1961, 1964, σ. 800, Arch. in Gr. 1957, σ. 13 κέ., 1958, σ. 13, Arch. Rep. 1959-60, σ. 15, 1961-62, σ. 15 κέ., 1963-64, σ. 18, 1964-65, σ. 21, NI.Gr. 1957, σ. 324 κέ., 1962, σ. 390, ΑΔ 16, 1960, σ. 72 κέ., 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 209 κέ., 18, 1963, Β2, Χρονικά, σ. 200 κέ., 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 334 κέ. Ἀπὸ τὰ προαναφερόμενα ἀντλησαν εἰδήσεις γιὰ Χρονικά Ἀρχαιολογικά σὲ περιοδικά δῆλου τοῦ κόσμου, π.χ. Estudios Clásicos 5, 1959, σ. 144 κέ., Σοβιετικὴ Ἀρχαιολογία, Μόσχα 1959, 4, σ. 272 κέ. (ρωσσικά).

⁷ Ph. M. Petras, Pella, Literary Tradition and Archaeological Research, BS 1, 1960, σ. 113-128, πίν. I-VIII, δῆπον δημοσιεύεται ἀνακοίνωση στὸ Γ' Διεθνὲς Συνέδριο Κλασσικῶν Σπουδῶν στὸ Λονδίνο, 1959, Ph. M. Petras, A few Examples of Epigraphy from Pella, BS 4, 1, 1963, σ. 155-170 καὶ πίν. I-XIV, πρβ. Bull. Épigr. 1964, ἀρ. 247, Ph. M. Petras, Pella, The Capital of the Macedonian Kings, Athene 23, 3, 1962, σ. 13 κέ., καὶ 4, 1963, σ. 71 κέ.

⁸ Encyclopédia dell'arte antica, V, λ. mosaico, VI, λ. Pella καὶ Philoxenos, σ. 128, Mey. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., Συμπλ. Δ', σ. 149 κέ., Λεξικὸν Πάπυρος - Λαρούς, λ. Πέλλα.

ψηφιδωτά παρουσιάσθηκαν ἀναλυτικά στὸ Πρῶτο Συμπόσιο γιὰ ἑλληνορωμαϊκὰ ψηφιδωτὰ στὸ Παρίσι τὸ 1963, μὲ ἀνακοίνωση τοῦ Φ. Πέτσα¹. Ξεχωριστὰ δημοσιεύθηκε γιὰ τὴν Πέλλα διηγοσέλιδο ἀγγλικὸ κείμενο μὲ εἰκόνες γιὰ γενικὸ κατατοπισμὸ στὴ σουηδικὴ σειρὰ *Studies in Mediterranean Archaeology*². Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ βιβλιογραφίᾳ ἀξιζεῖ νὰ ξεχωρίσουμε μελέτη μὲ ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μαγνητισμοῦ γιὰ τὴ χρονολόγηση εύρημάτων καὶ τῆς Πέλλας³. Ἄλλὰ ἡ Πέλλα πέρασε ἥδη στὴ γενικὴ ἀρχαιολογικὴ βιβλιογραφίᾳ καὶ δὲν εἶναι καὶ εὐκολὸ πιὰ νὰ τὴν παρακολουθήσωμε, οὕτε τώρα οὕτε στὰ μελλοντικὰ Χρονικά μας, μὲ ἐλπίδα, πῶς δὲν θὰ μᾶς ξεφύγῃ τίποτε⁴. Πιὸ πολὺ θ' ἀξιζεῖ νὰ διορθωθοῦν λάθη σὲ δημοσιεύματα, ἀλλὰ κι αὐτὸ δὲ θὰ μποροῦσε ἐδῶ νὰ πάρη ὅση χρειάζεται ἔκταση⁵.

¹ *Mosaique gréco - romaine*, Paris 1965, σ. 41 κέ., πρβ. *BSA* 4, 2, 1963, σ. 409 κέ.

² Ph. M. Petsas, *Pella*, Lund 1964, πρβ. R. V.anderivière, *L'Antiquité classique* 34, 1965, σ. 342.

³ J. G. Bealshē-K. Cook - R. M. Cook, *Some Archaeomagnetic Results from Greece*, *BSA* 58, 1963, σ. 8 κέ.

⁴ Σημειώνουμε μερικές ἀκόμα παραπομπὲς σὲ γενικώτερα βιβλία καὶ μελέτες, ποὺ ἀναφέρονται καὶ στὴν Πέλλα: M. Robertson, *Greek Painting*, ἔκδ., Skira, 1959, σ. 167 κέ., καὶ *Greek Mosaics*, *JHS* 85, 1965, σ. 72 κέ. καὶ πίν. XX, K. M. Phillips, Jr., *The Art Bulletin* 42, 1960, σ. 250, H. P. L'Orange und P. J. Nordlägen, *Mosaik, von der Antike bis zum Mittelalter*, München 1960, σ. 91, G. Häfler, *Gesch. d. griech. Kunst*, Zürich 1961, σ. 337 κέ., εἰκ. 345-347. T. B. L. Webster, *Hellenistic Poetry and Art*, London 1964, σ. 176 κ.ά., P. Denvir, *La peinture grecque*, Paris 1962, σ. 30, πίν. 168, καὶ *Greek Painting*, London 1962, σ. 31, πίν. 168, ὅπου ἡ περιγραφὴ τοῦ πίνακος καὶ ἡ χρονολογία δὲν εἶναι σωστά, Ch. Priceard, *RA* 1961, σ. 224, F. Schachermeyr, *ΑΔ* 1962, σ. 300, I. Guerrini, *Vasi di Alra (Studi Miscellanei 8)*, Roma 1964, σ. 13, M. Andronicos, *BSA* 5, 1964, σ. 287 κέ. καὶ πίν. V-VIII, N. Κοντολέων, *Χαριστήριον*, A' σ. 373, Ph. Brunet - J. Duceat, *Guide de Délos*, Paris 1965, σ. 54 καὶ σ. 161, σημ. 4.

⁵ Γιὰ παράδειγμα μᾶλλον σημειώνουμε μερικὰ λάθη. Συχνά γράφεται πῶς τὰ μωσαϊκὰ ἢ σφραγίσματα σὲ λαβές ἀμφορέων κλπ. βρέθηκαν στὸ «παλάτι», *Bull. Épigr.* 1963, ἀρ. 19, 22 καὶ 133, 1964, ἀρ. 246, ἐπίσης P. Lévy en e, *L'aventure grecque* 1964, σ. 465. Ἄλλοδ γράφεται ὅτι περιγράμματα μολύbdinu ἔχει τὸ μωσαϊκὸ μὲ τὸ κυνήγι λιονταριοῦ, *Enciel dell'arte antica*, V, 1963, σ. 212, ἢ ὅτι στὴν Πέλλα βρέθηκαν σὲ ὁμελῶνα κίονες τοῦ Σου αἱ. π.Χ., *Time*, 30 Απριλίου 1965. Ἄλλοι γράφουν, πῶς ὁ Ζεῦξις, ποὺ διακόσμησε τὸ παλάτι τοῦ Ἀρχελάου ἡταν Ἀθηναῖος. Σὲ *Ιστορία* (τοῦ Γυμνασίου) διαβάζει κανεὶς, πῶς ὁ Ἀρχέλαος, γὰν νόος γραφίστη τὸ παλάτι, κέλεσε τὸν Ἀπελλῆ κι ὅχι τὸ Ζεῦξη, κλπ. Τέλος διαψεύδονται ἀπὸ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ 1961 Θεωρίες, διπλ. π.χ. ὅτι «οἱ τεχνίτες ἀπέφυγαν νὰ δώσουν... τρίτη διάσταση... γιατὶ σκοπός τους... ἡταν... νὰ διακοσμήσουν δάπεδα, ὅπου ἡ προσπτικὴ δήλωση τοῦ βάθους θὰ ἡταν ἀταίριαστη καὶ ἀντιασθητική», Μακ. Ἡμερ. 1959, σ. 37. Περισσότερα λάθη ἔχει ἡ πρώτη δημοσίευση στὸ «Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο» 16, 1960, σ. 72 κέ., καὶ ἄλλες μὲ τὴν ίδια ὑπογραφή. ἄλλ' αὐτές θέλουν μόνες τους μιὰ μελέτη, ποὺ θ' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀλήθεια σὲ πολλά.

102. Ἔδεσσα. Τυχαῖα εύρήματα καὶ περιορισμένες ἀνασκαφικές ἔρευνες στὴν περιοχὴ τῆς πόλεως καὶ μάλιστα στὸ «Λόγγο» ἀναφέρθηκαν μὲ σύντομες ἐκθέσεις σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά¹.

102a. Ἔδεσσα, ἐπιγραφές. Ἐπιγραφές τῆς Ἔδεσσας δημοσίευσε ὁ J. M. R. Cormack σὲ δύο μελέτες του².

103. Ριζάρι. Τάφος ἀχρονολόγητος καὶ μιλιάριο τῆς ἐποχῆς τοῦ Λικίνιου, ποὺ δίνει ἀπόσταση ἐνός μιλίου (ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα πιθανῶς) ἀναφέρθηκε σὲ σύντομη ἐκθεση³.

104. Σκύδρα. Προϊστορικὸς συνοικισμὸς ἐπισημάνθηκε κοντὰ στὴ Σκύδρα⁴. Σκυδραῖοι ἀναφέρονται σ' ἐπιγραφὴ μὲ ὀνός, ποὺ βρέθηκε στὸν τάφο τῶν Λευκαδίων. Ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἔξαντλητικὴ μελέτη τοῦ θέματος τῆς Σκύδρας⁵.

105. Ἀρσένι. Ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Ἀρσένι, ποὺ ἀναφέρει Ἀρτεμιν Ἀργοτέραν Γαζωρεῖτιν καὶ Βλουρεῖτιν ἔχαναδημοσιεύθηκε συμπληρωμένη⁶.

106. Νησί. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ Στ. Πελεκανίδη διαπίστωσε συνεχῆ διαδοχὴ μνημείων ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ ὧς τὶς μέρες μας: παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ, ἄλλῃ βυζαντινῶν χρόνων, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ 5ον-12ον αἰ. μ.Χ., θεμέλια νεώτερης τρίκλιτης βασιλικῆς καὶ παρεκκλήσι τοῦ 17ον αἰ. μ.Χ.⁷

107. Ἀρνισσα. Προϊστορικοὶ τάφοι ἀποκαλύφθηκαν μὲ τὴν ὑποχώρηση τῆς στάθμης τῆς λίμνης, στ' ἀνατολικὰ τῆς Ἀρνισσας⁸.

108. Ἀλμωπία. Ὁ Στ. Πελεκανίδης⁹ παρατήρησε κογχωτὸ κτίσμα μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο κοντὰ στὸ χωριό Ἀψαλος, παλαιοχριστιανικὸ κτίσμα καὶ σύγχρονους τάφους στὸ χωριό Ἀλωρος καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη παλαιοχριστιανικῶν χρόνων στὴν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ Μαργαρίτα.

¹ Chron. 1951, σ. 228, 1955, σ. 316, 1957, σ. 766, 1965, σ. 799, Arch. in Gr. 1951, σ. 102, Arch. Rep. 1962-63, σ. 24, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 226 (πρβ. Bull. Épigr. 1964, ἀρ. 245), 18, 1963, B2, Χρονικά, σ. 251 κέ.

² J. M. R. Cormack, Inscriptions from Macedonian Edessa and Pella, Studies DMR 2, 1953, σ. 374 κέ. (πρβ. Bull. Épigr. 1954, ἀρ. 160), καὶ Inscriptions from Macedonia, BSA 58, 1963, σ. 20 κέ., ἀρ. 1-7.

³ Chron. 1951, σ. 228, Arch. in Gr. 1951, σ. 102.

⁴ D. H. French, Praehist. Zeitschr. 42, 1964, σ. 30 κέ.

⁵ Φ. Πέτσα, Ὡναὶ ἐπ τῆς Ἡμαθίας, ΑΕ 1961, σ. 1 κέ., μάλιστα σ. 44 κέ.

⁶ BCH 81, 1957, σ. 387 κέ., πίν. VI (Ph. Petsas), πρβ. Bull. Épigr. 1959, ἀρ. 238.

Ἐπίσης F. Bömer, Untersuchungen κλπ.. 1960, σ. 92, σημ. 2.

⁷ Chron. 1957, σ. 766, Arch. in Gr. 1957, σ. 15, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 226.

⁸ Chron. 1953, σ. 140, Arch. in Gr. 1953, σ. 159.

⁹ ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά B', σ. 258.

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

109. *Βράγυλαι*. Ἰδὲ ἀρ. 113.

110. *Μόρρυλος*. Ἰδὲ ἀρ. 111.

111. *Ἄνω Ἀπόστολοι*. Ψήφισμα τῆς πόλεως τῶν Μορρυλίων, ποὺ ἀναφέρει Ἀσκληπιεῖον, βρέθηκε καὶ ὁδήγησε σὲ δοκιμαστικὴ τομή, ποὺ ἀποκάλυψε ὑπόκαυστο κλπ. Στὸ ὄψωμα, ποὺ δεσπόζει στὴν περιοχή, ἀποκαλύφθηκαν μὲ δοκιμαστικὲς τομές τοῖχοι κλπ¹.

112. *Μάνδρες*. Καμαρωτός τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀποκαλύφθηκε καὶ ἔρευνήθηκε².

113. *Μεταλλικό*. Ψήφισμα τῆς βουλῆς τῶν Βραγυλίων, τῆς πόλεως καὶ «τῇς πολιτείᾳ», ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ στὴ Φ. Παπάζογλου νὰ μελετήσῃ τὴ σημασία τῆς λέξεως «πολιτείᾳ» στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους³.

114. *Λευκοχώρι*. Θησαυρὸς 990 χαλκῶν βυζαντινῶν νομισμάτων βρέθηκε τυχαῖα. Περιλαμβάνει 885 νομίσματα τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, 65 τοῦ Ἰσαακίου Β' καὶ 70 τοῦ Ἀλεξίου Γ⁴.

115. *Παλατιανό*. Ἡρῶν τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. μὲ ἀγάλματα καὶ ἐπιγραφὲς βρέθηκε τυχαῖα καὶ ἀνασκάφηκε (πίν. 24α-δ). Οἱ ἀνασκαφές ἀποκάλυψαν καὶ ἄλλους τάφους, ὑπόκαυστο λουτροῦ κλπ.⁵

116. *Τσαουσίτσα*. Ἡ S. Benton⁶ σημειώνει τὸ περιεχόμενο ὁμάδας τριῶν τάφων, τὸ ὅποιο τώρα βρίσκεται στὸ Βασιλικὸ Μουσεῖο τῆς Σκωτίας, στὸ Ἐδιμβούργο, καὶ λέγεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα. Ἐνδιαφέρει κυρίως χάλκινο ἀλογάκι.

117. *Εὐρωπός*. Ἡ Νομισματικὴ Συλλογή, στὴν Ἀθήνα, ἀπόκτησε νόμισμα τῆς Ἑδεσσας, τῶν χρόνων τοῦ Γορδιανοῦ Γ', ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν Εὐρωπόν⁷.

118. *Τούμπα*. Μονοθάλαμος «μακεδονικὸς» τάφος ἀποκαλύφθηκε καὶ ἀνασκάφηκε⁸. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία ἔρευνας ἐπιφανειακῆς στὴν περιοχή, μὲ τὴν ὅποια διαπιστώθηκε προϊστορικὸς συνοικισμός⁹.

¹ Chron. 1961, σ. 815, Arch. in Gr. 1961-62, σ. 14, ΑΔ 17, 1961-1962, Χρονικά Β', σ. 207, πρβ. Bull. Épigr. 1964, ἀρ. 253.

² Chron. 1958, σ. 709, Arch. in Gr. 1958, σ. 13.

³ F. Papazoglou, Une signification tardive du mot Πολιτεία, REG 72, 1959, σ. 100 κέ.

⁴ Οἱ ἀριθμοὶ δίνονται ὥπως στὴν Chron. 1955, σ. 228.

⁵ Chron. 1960, σ. 812, 1961, σ. 815, Arch. in Gr. 1961-62, σ. 114 κέ., ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 212, 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 207 κέ. Πρβ. Bull. Épigr. 1963, ἀρ. 135.

⁶ JHS 72, 1952, σ. 119.

⁷ Chron. 1956, σ. 499.

⁸ Chron. 1953, σ. 140, 1954, σ. 276 καὶ εἰκ. 10-11, Arch. in Gr. 1954, σ. 38 καὶ εἰκ. 8.

⁹ Φ. Μ. Πέτσα, Μυκηναϊκὰ ὅστρακα ἀπὸ Κοζάνης καὶ Παιονίας, ΑΕ 1953-54, 2, σ. 117 κέ., Arch. in Gr. 1954, σ. 38. Πρβ. F. Schachermeyr, AA 1962, στ. 299 κέ.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

119. Χαλκιδική. Γενική βιβλιογραφία. Στήν ιστορία και τὴν ἀρχαιολογία τῆς Χαλκιδικῆς ἀναφέρεται τὸ βιβλίο τοῦ Διημ. Ζάγκλη, ἀξιωματικοῦ ἐ. ἄ. ¹ Εἰδικότερα ζητήματα ἀποικισμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς θίγει μελέτη τοῦ Νικ. Κοντολέοντος ². Τὸ περιοδικὸ Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς, στοὺς πρώτους τόμους τουλάχιστον, δὲν περιέχει μελέτες ἀρχαιολογικές, δπως θά τὸ περίμενε κανεὶς ³.

120. Ἀγία Ἄναστασία. Δύο ἐπιγραφές, μιὰ τοῦ ἔτους 1573 και ἄλλῃ τοῦ 1623, στὴ Μονὴ τῆς Ἀγίας Ἄναστασίας, μελέτησε ὁ Λ. Πολίτης ⁴.

121. Γαλάτιστα. Πληροφορίες ἀπὸ ἔγγραφα κλπ. γιὰ τὴ Μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου κοντά στὴ Γαλάτιστα ἐσχολίασε ὁ Στ. Κυριακίδης ⁵.

122. Πολύγυρος. Τὸ ὄνομα τοῦ Πολυγύρου ἀπασχόλησε τὸν Α. Γ. Τσοπανάκη και συζητήθηκε ἀπὸ τὸν Δ. Γεωργακᾶ και τὸν Χ. Συμεωνίδη ⁶.

123. Συλλογὴ Λαμπροπούλου. Ἡ Συλλογὴ ἀρχαιοτήτων τοῦ Ι. Μ. Λαμπροπούλου πλούτισθηκε περισσότερο κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-1965. Ὁφθαλμωτὴ κύλικα τῆς Συλλογῆς (πίν. 25α-β) δημοσίευσε ὁ Γ. Μπακαλάκης ⁷. "Ἄλλα δύο ἀγγεῖα εἰκονίζονται ἐδῶ, μιὰ οἰνοχόη μελανόμορφη μὲ τριφυλλόσχημο στόμιο (πίν. 26) και μιὰ κοτύλη ἐρυθρόμορφη (πίν. 27α-β).

124. Δουμπιά. Περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων ἀπὸ θέση μεταξὺ Καλαμωτοῦ και Δουμπιῶν ἵδε ἀνωτ. ὄρ. 95.

125. Λάκκωμα. Δυὸς τάφοι «μακεδονικοὶ» ἀνασκάφηκαν και δημοσιεύθηκαν σὲ σύντομες ἐκθέσεις ⁸.

126. Νέα Σίλατα. Μεγάλη νεκρόπολη ἀρχαικῶν και κλασσικῶν χρόνων διαπιστώθηκε κατὰ τὴ διάνοιξη ὁδοῦ πρὸς τὰ Ἐλαιοχώρια. Περὶ τοὺς

¹ Δημ. Ζάγκλη, Χαλκιδική, Αθῆναι 1951.

² Ν. Μ. Κοντολέοντος, Οἱ Ἀεινάνται τῆς Ἐρετρίας, ΑΕ 1963, σ. 1 κέ.

³ Τὸ περιοδικὸ ἐκδίδεται ἀπὸ τὴ Λαογραφικὴ και Ἰστορικὴ Έταιρεία Χαλκιδικῆς. Μόνο στὸ τεῦχος 5, τοῦ ἔτους 1963, σ. 65 κέ., ὑπάρχει μελέτη τοῦ Λ. Δ. Γαλάκη, Αθος. Ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ὡς τὰ σημερινὰ χρόνια.

⁴ Λινού Πολιτη, Ἐπιγραφές Ἀγίας Ἄναστασίας, Ἐλληνικὰ 12, 1952-53, σ. 379 κέ.

⁵ Στ. Κυριακίδου, Ἡ παρὰ τὴν Γαλάτισταν Μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου, Μακεδονικὰ 3, 1953-55, σ. 403 κέ.

⁶ Α. Γ. Τσοπανάκη, Πολύγυρος, Προσφορά, σ. 685 κέ., και Μακεδονικὰ 4, 1960, σ. 374 κέ., πρβ. Χ. Συμεώνη, Πολύγυρος, Μακεδονικά, 6, 1964-65, σ. 196 κέ., δπου και ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁷ Γ. Μπακαλάκη, Ἀττικὴ ὁφθαλμωτὴ κύλικα Λαμπροπούλου, ΕΦΣΠΘ 9, 1965, σ. 147 κέ.

⁸ Chron. 1960, σ. 812 κέ., ΑΔ 16, 1960, Χρονικὰ σ. 214 κέ.

50 τάφοι κατὰ τὸ πλεῖστον κιβωτιόσχημοι καθαρίσθηκαν καὶ βρέθηκαν συλημένοι, ἔδωσαν πάντως κράνος χάλκινο καὶ χάλκινες πόρπες, χρυσά καὶ ἀργυρά κοσμήματα κλπ.¹

127. Νέα Πλάγια. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης².

128. *Σπήλαιο Πετραλώνων*. Σὲ σπήλαιο κοντὰ στὰ Πετράλωνα βρέθηκε κρανίο καὶ ἄλλα εύρήματα παλαιοιλιθικῆς ἐποχῆς³. Πρβ. καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 42.

129. *Ολυνθος*. Ἐκλεισε ἡ σειρά τῶν 14 τόμων, στοὺς ὅποιους δημοσιεύθηκαν τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν, μὲ τὴν κυκλοφορία καὶ τοῦ τελευταίου τόμου⁴. Ἀλλες μελέτες δημοσιεύθηκαν σὲ Ἑλληνικά καὶ ἔνα περιοδικά, σχετικές μὲ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν⁵, μὲ τὰ τείχη τῆς Ὁλύνθου, τὴν πολεοδομία τῆς καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ γενικότερα⁶, μὲ τὰ ψηφιδωτά τῆς⁷, μὲ τὰ νομίσματά τῆς⁸ καὶ τὴν ἱστορία

¹ Φωτ. Παπαδόπουλος, Μιὰ ὕγνωση νεκρόπολη τῆς Χαλκιδικῆς, ΑΔ 19, 1964, σ. 84 κέ. Ίδε καὶ ἀνωτ. ἀρ. 45, σημ. 6.

² Chron. 1957, σ. 759.

³ P. Kokkoros καὶ A. Kapellos, Découverte d'un crâne d'homme paléolithique dans la péninsule chalcidique, L'Anthropologie 64, 5-6, 1960, σ. 438 κέ., R. Rodden, BS 5, 1, 1964, σ. 114, A. Karélly - A. Szabó, Κρανιομετρική μελέτη τοῦ homo neanderthalensis τῶν Πετραλώνων, ἀνάτ. Ἐπιστ. Φυσικομαθημ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης 9, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 65 κέ. Γ. Μαρίνον - Π. Γιανούλη - Α. Σωτηρίδη, Παλαιοανθρωπολογικαὶ ἔρευναι εἰς τὸ Σπήλαιον Πετραλώνων Χαλκιδικῆς, ἀνάτ. τοῦ αὐτοῦ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 149 κέ., πρβ. Γ. Μαρίνον, Συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἑξαπλώσεως τοῦ πλειστοκαίνου εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἀνάτ. ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόμου τῆς Ἐπετ., Θεσσαλονίκη 1964, σ. 95 κέ., καὶ Chron. 1964, σ. 810.

⁴ Olynthus XIV, Baltimore 1952, πρβ. Dorothy Burr Thompson, Archaeology 6, 1953, σ. 123, Fr. Chamoux, REG 67, 1954, σ. 271 κέ., M. N. Tod, JHS 75, 1955, σ. 138, καὶ R. A. Higgs, αὐτ., σ. 180 κέ.

⁵ D. M. Robinson, Olynthus, The Greek Pompeii, Archaeology 5, 1952, σ. 228 κέ.

⁶ Μαν. Ἀνδρόνικον, Γιὰ τὰ τείχη τῆς Ὁλύνθου, Μακεδονικὰ 2, 1951-52, σ. 129 κέ., Μαν. Andronicos, Le problème des remparts chez Platon (Lois 778-779b), Studies DMR, 2, 1953, σ. 583 κέ., W. A. McDonald, Villa or Pandokleion?, Studies DMR, 1, 1951, σ. 365 κέ., R. E. Wycherley, Notes on Olynthus and Selinus, AJA 55, 1951, σ. 232 κέ., J. W. Graham, Comments on the House of Many Colors at Olynthus, AJA 56, 1952, σ. 107 κέ.

⁷ D. M. Robinson, The Macedonian Bellerophon Mosaic, Prototype of Roman Mosaics, Γέρας Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Ἀθῆναι 1953, σ. 156 κέ., πίν. 14. Μαν. Andronicos, Ancient Greek Painting and Mosaics in Macedonia, BS 5, 2, 1964, σ. 287 κέ., καὶ πίν. I-III, C. M. Roberson, Greek Mosaics, JHS 85, 1965, σ. 72 κέ. καὶ πίν. XVIII.

⁸ A. R. Bechtling, Notes on Coins from Olynthus, Studies DMR, 2, 1953, σ. 180 κέ., G. Kleiner, Der olynthische Apollon und der philippische Herakles,

της¹. Νεώτερο εύρημα, κορμὸς γυναικὸς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, δόθηκε σὲ σύντομη ἔκθεση².

130. *Ποτίδαια*. Μονογραφία γιὰ τὴν Ποτίδαια, τὴν ἱστορία της καὶ τὰ ἐρείπια της, δημοσίευσε δὲ Ἑλληνοαμερικανὸς καθηγητὴς John A. Alexander³, δὲ όποιος εἶχε ἀφιερώσει κι αὐτῷ μιὰ μελέτη του γιὰ τὰ νομίσματα τῆς Ποτίδαιας⁴. Νεώτερα εὑρήματα ἀναφέρθηκαν σὲ σύντομες ἔκθεσις. Είναι στήλη 4ου αἰ. π.Χ. μὲ λατινικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ δεύτερη χρήση⁵, ρωμαϊκὸς ἀνδριάντας καὶ δύο κεφαλὲς ἀγαλμάτων τῆς ἴδιας ἐποχῆς⁶, καὶ χρυσὰ καὶ ἄλλα κτερίσματα ἀπὸ «μακεδονικὸ» τάφο⁷. Χρυσὸ κόσμημα ἐρμηνεύει ὡς «δεσμὸ» τῆς κόμης ὁ Γ. Σ. Κορρές⁸.

131. *Κασσάνδρεια*. Γιὰ τὸ ψήφισμα, ποὺ βρέθηκε στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ καὶ ἀναφέρει καὶ τὴν Κασσάνδρεια, ἵδε ἀνωτ. ἀρ. 100, σημ. 4.

132. *Βάλτα*. Μιὰ Συλλογὴ εἶχε σχηματισθῆ στὸ Γυμνάσιο ἀπὸ ἀρχαῖα τῆς περιοχῆς: Ἀγγεῖα δου αἰ. π.Χ., κορινθιακὰ καὶ ἀττικὰ μελανόμορφα, καὶ ἀττικὰ ἑρυθρόμορφα, ἐπιτύμβια στήλη ἐνεπίγραφη περὶ τὸ 600 π.Χ., προτομὴ ἀνδρὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ Καρακάλλα, νεκρόδειπνο ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ρωμαϊκῶν χρόνων⁹. Μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης¹⁰.

133. *Νέα Σκιώνη*. Τοῖχοι ἀπὸ πωρόλιθο καὶ φρέατα, ποὺ ἀποδίδονται στὴν ἀρχαία Σκιώνη, ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἔκθεση. Μὲ τὰ νομίσματα τῆς Σκιώνης ὀσχολήθηκε ἡ Εἰρήνη Βαρούχα - Χριστοδούλοπούλου καὶ ὁ Γ. Μπακαλάκης¹¹.

134. *Τορώνη*. Τυχαῖα βρέθηκε ὑδρία χάλκινη, τῆς ὁποίας ἡ κάθετη λαβὴ εἶναι στολισμένη μὲ σειρήνα (πίν. 28)¹².

Studies DMR, 2, 1953, σ. 187 κέ., D. R a y m o n d, Northern Horses on Coins at Olynthus, Studies DMR, 2, 1953, σ. 197 κέ.

¹ G. L. C a w k w e l l, The Defence of Olynthus, Classical Quarterly 12, 1962, σ. 122 κέ.

² Chron. 1954, σ. 279.

³ J o h n. A. A l e x a n d e r, Potidaea, Its History and Remains, University of Georgia Press, Athens 1963. Πρβ. M. A n d r o n i k o s, BS 4, 2, 1963, σ. 450-454, S. I. O o s t, Class. Phil. 60, 1, 1965, σ. 76.

⁴ J. A. A l e x a n d e r, The Coinage of Potidaea, Studies DMR, 2, 1953, σ. 201 κέ.

⁵ Chron. 1957, σ. 756.

⁶ Chron. 1959, σ. 791 κέ., εἰκ. 1-3, Arch. Rep. 1959-60, σ. 15.

⁷ Chron. 1959, σ. 793, εἰκ. 7, Arch. Rep. 1959-60, σ. 13.

⁸ AE 1960, σ. 119 κέ.

⁹ Chron. 1956, σ. 600, Arch. in Gr. 1956, σ. 17.

¹⁰ Chron. 1957, σ. 756, Arch. in Gr. 1957, σ. 13.

¹¹ Chron. 1955, σ. 230, 1956, σ. 600, Arch. in Gr. 1956, σ. 17, Μακ. Ήμερ. 1958, σ. 158 κέ.

¹² Chron. 1960, σ. 812, εἰκ. 3-5, Arch. in Gr. 1961-62, σ. 14.

135. *Πυργαδίκια.* Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφὴ συνέλεξα ἀπὸ τὰ Πυργαδίκια καὶ μετέφερα στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης¹.

136. *Πλανά.* Ἐνεπίγραφες στῆλες ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Πλανῶν μεταφέρθηκαν ἐπίσης στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης².

137. *Στάγιρα.* Σὲ ἀσημένιο τετράδραχμο τῆς πόλεως τῶν Σταγίρων ἀναφέρεται μελέτη τοῦ H. A. Kahn³.

138. *Στρατιώνιον.* Ταφικὸ κτίσμα ἀνέσκαψε ὁ Π. Θέμελης καὶ δημοσίευσε τὰ γλυπτά κλπ. εὑρήματα⁴.

139. *Ιερισσός.* Νομίσματα νεωτερικά, ποὺ βρέθηκαν κοντά στὴν Ιερισσό, ἀνακοίνωσε ἡ Εἰρήνη Βαρούχα - Χριστοδούλοπούλου⁵.

140. *Ἀκανθος.* Γιὰ τὰ νομίσματα τῆς ἀρχαίας Ἀκάνθου μιλάει ὁ Γ. Μπακαλάκης σὲ μελέτη του⁶.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

141. *Γενικὴ βιβλιογραφία.* Τὸ Ἀγιον Ὄρος εἶναι πάντοτε στὰ ἐνδιαφέροντα τῆς ἑλληνικῆς καὶ ξένης ἐπιστήμης, ἀλλὰ μέσα στὴ δεκαπενταετία 1951-1965 ἦλθε δύο φορὲς στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς ἐπικαιρότητας. Μιὰ φορὰ κατὰ τὸ Θ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1953 καὶ περισσότερο ἀκόμα κατὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς χιλιετηρίδας 963-1963. Ἰδίως ἡ χιλιετηρίδα ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ ἐκτεταμένες ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες καὶ μελέτες. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δοθοῦν ἐδῶ μὲ πληρότητα. Μόνο τὰ σπουδαιότερα βιβλία, ποὺ ἀναφέρονται στὸ Ἀγιον Ὄρος γενικύ, ἀποτελοῦν διάλογο⁷. Πολὺ λιγότερο εἶναι δυνατὸ νὰ χωρέ-

¹ Chron. 1953, σ. 141.

² Chron. 1953, σ. 141.

³ A. Kahn, Ein tetradrachmon von Stagira, Antike Kunst 1, 1958, σ. 37 κέ., πίν. 21.

⁴ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 206 κέ., Arch. Rep. 1963-64, σ. 19, Chron. 1964, σ. 814 κέ., Π. Θέμελη, Ἡ δέσποινα τοῦ Στρατονιοῦ, ΑΔ 19, 1964, σ. 113 κέ.

⁵ Chron. 1954, σ. 210.

⁶ Μακ. Ἡμέρ. 1959, σ. 97 κέ.

⁷ Α. Ξυγγιπούλον - Φ. Ζαχαρίου, Μανούήλ Πανσέληνος, Ἐκδόσεις Αθηνῶν 1956, πρβ. P. A. Underwood, Archaeology 10, 1957, σ. 215 κέ., Γ. I. Θεοχαρίδον, Σύντομος Ἰστορία τοῦ Ἀγίου Ὄρους, Θεσσαλονίκη 1958, G. Theodore Charidis, Kurze geschichtliche Übersicht des heiligen Berges Athos, BS 1, 1960, σ. 91-112, Constantine Cavarnos, Anchored in God, An Inside Account of Life, Art, and Thought on the Holy Mountain of Athos, Athens 1959, πρβ. βιβλοκρισίαν J. E. Rexine, BS 3, 1, 1962, σ. 223 κέ., Philip Sherrard, Athos der Berg des Schweigens, Lausanne und Freiburg i. Br. 1959, Philip Sherrard, Athos, The Mountain of Silence, Oxford Univ. Press 1960, πρβ. βιβλοκρισίες J. E.

σουν ἐδῶ μερικότερες μελέτες ἢ βιβλία γενικά¹, ποὺ ἀναφέρονται καὶ στὸ "Αγίου Ὁρος" ἢ στὰ μοναστήρια του καὶ στοὺς θησαυρούς τους. Γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις καὶ ἐργασίες συντηρήσεως δόθηκαν σύντομες ἐκθέσεις σὲ περιοδικά².

142. *Πρωτάτο.* Ἀναστηλωτικές ἐργασίες τοῦ Πρωτάτου, καθαρισμὸς καὶ ἀποκάλυψη νέων τοιχογραφιῶν ἀναφέρονται σ' ἐκθέσεις δημοσιευμένες σ' ἑλληνικά καὶ ἔνα περιοδικά³. Γιὰ τὸ παλιὸ μαρμάρινο τέμπλο (10ου αἰ. μ.Χ.), μελέτη τοῦ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου⁴. Γιὰ βυζαντινὸ βημόθυρο τοῦ Πρωτάτου, μελέτη τοῦ Στ. Πελεκανίδη⁵.

143. *Μονὴ Βατοπεδίου.* Στὸ Κυριακὸν τῆς Σκήτης τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, ἔξαρτηματικῆς τῆς Μ. Βατοπεδίου, ἔγιναν ἀναστηλωτικές ἐργασίες⁶.

144. *Μονὴ Ἐσφιγμένου.* Ἀναστηλωτικές ἐργασίες καὶ μέτρα ἀσφαλείας ἀναφέρονται σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁷.

145. *Μονὴ Ἰβήρων.* Γιὰ τὴ Μονὴ Ἰβήρων δημοσίευσε μελέτη ὁ Η. Gregoire⁸.

146. *Μονὴ Μεγίστης Λαύρας.* Στὸ Κυριακὸν τῆς Σκήτης τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ἔξαρτηματικῆς τῆς Μ. Μεγίστης Λαύρας, ἔγιναν ἐργασίες ἀναστηλωτικές. Ἐπίσης ἐργασίες στὸ κτήριο τοῦ σκευοφυλακίου καὶ τῆς

Rexi ne, BS 2, 2, 1961, σ. 310-311, E. K a e s t u e r - B. S u l l i v a n, Mount Athos, The Call from Sleep, London 1961. Μὲ τὴν εὐκαρία τῆς χιλιετρίδας, ἀφέρωμα τῆς ΕΕΒΣ 32, 1963, τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μὲ τίτλο: Ἀθωνικὴ Πολιτεία, Θεσσαλονίκη 1963, τῆς Νέας Ἐστίας, Χριστούγεννα 1963, κλπ. Ἐπίσης Παύλος Μ. Μυλωνᾶ, Ὁ Ἀθως καὶ τὰ μοναστηριακά του ίδρυματα μέσ' ἀπὸ παληῆς χαλκογραφίες καὶ ἔργων τέχνης, Ἀθῆναι 1963, Κ. Δ. Καλοκύρη, Ἀθως, θέματα ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, Ἀθῆναι 1963, Ἀ. Ξυγγόπολης - Γ. Βαρλάμος, Ἀγίου Ὁρος Ἀθως, Ἀθῆναι 1963. Σύνοψη τῆς ἑρταστικῆς αὐτῆς βιβλιογραφίας, BS 6, 1965, σ. 165 κέ. Ἀκόμα, Π. Μ. Μυλωνᾶ, Ἀθως, μορφές σ' ἑνα ἵερο χῶρο, Ἀθῆναι 1965.

¹ Π.χ. Ἀ. Ξυγγόπολης, Σχεδίασμα ιστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθῆναι 1957, πρβ. Ν. Δρανδάκην, ΕΕΒΣ 28, 1958, σ. 520 κέ., Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, δευτέρα ηνδημένη ἐκδοσίς, Ἀθῆναι 1958, πρβ. Ν. Δρανδάκην, ΕΕΒΣ 28, 1958, σ. 528 κέ., καὶ C. h. D e l v o u, Βυζαντιον 29-30, 1959-60, Chron. Archéol. σ. 323 κέ.

² Ἰδὲ γενικά Chron. 1953, σ. 141, 1956, σ. 604, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 230 κέ., BS 3, 1962, σ. 466, Πεπραγμένα Θ'ΔΒΣ, Α', σ. 457 κέ. Εἰδικότερα Ἰδὲ κατωτ. χωριστά γιὰ κύθε μονῆ.

³ Chron. 1953, σ. 141, 1954, σ. 280, 1955, σ. 318, 1957, σ. 767, ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 454, 26, 1956, σ. 437.

⁴ ΕΕΒΣ 23, 1953, σ. 83 κέ.

⁵ ΑΕ 1957, σ. 50 κέ.

⁶ ΕΕΒΣ 29, 1959, σ. 525 κέ.

⁷ ΕΕΒΣ 28, 1958, σ. 599, 30, 1960-61, σ. 688.

⁸ Η. Gregoire, Le monastère d'Iviron et le rôle des Géorgiens du Mont Athos ΕΕΒΣ 32, 1963, σ. 420 κέ.

βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς¹. Ἀνάγλυφο κιβωτίδιο τῆς Μονῆς δημοσίευσε ὁ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδος².

147. *Μονὴ Ξηροποτάμου*. Ἀναστηλωτικές ἐργασίες στὴ Μονὴ Ξηροποτάμου δημοσιεύονται σὲ σύντομες ἐκθέσεις³. Γιὰ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Μονῆς, μελέτη τοῦ J. Bompaire⁴.

148. *Μονὴ Παντοκράτορος*. Ἀναστηλωτικές ἐργασίες, σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁵.

149. *Μονὴ Σταυρονικήτα*. Ἐργασίες στερεώσεως καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ⁶.

150. *Μονὴ Χελανδαρίου*. Ἀναστηλωτικές ἐργασίες καὶ ἀποκατάσταση εἰκόνων ἀναφέρονται σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁷. Φορητὴ εἰκόνα τῆς Μονῆς δημοσίευσε ὁ Στ. Πελεκανίδης⁸. Ὁ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδος ἀφιέρωσε μελέτη του γιὰ τὸ μαρμάρινο τέμπλο καὶ τὸ πλυντήριο τῆς Μονῆς⁹. Γιὰ διάφορα ἔργα τέχνης στὴ Μονὴ ἔγραψε ὁ S. Radojčić¹⁰ καὶ γιὰ τοιχογραφίες τῆς Μονῆς ὁ V. J. Djurić¹¹.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

151. *Γενικά*. Πλατύτερο ἐνδιαφέρον ἔχει μελέτη τοῦ N. Κοτζιᾶ γιὰ τὰ Λείβηθρα, τὴν Πίμπλεια κλπ¹².

152. *Δίον*. Εὖλογα ἡ προσοχὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων είναι στραμμένη στὸ Δίον περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο τόπο τῆς Πιερίας, ἡ ὁποία γενικῶς δὲν ἔχει προσεχθῆ ὅσο πρέπει. Οἱ ἐργασίες ἀνασκαφῆς καὶ συντηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Δίου ἔχουν δοθῆ μὲ ἐκθέσεις σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά¹³. Ἐδῶ δημοσιεύονται

¹ ΕΕΒΣ 28, 1958, σ. 599, 29, 1959, σ. 525 κἄ.

² ΑΒΜΕ 8, 1955-56, σ. 100 κἄ.

³ Chron. 1953, σ. 141, 1954, σ. 280, 1955, σ. 318, ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 454.

⁴ Βυζάντιον 23, 1953, σ. 121 κἄ.

⁵ Chron. 1953, σ. 141, 1955, σ. 318, 1961, σ. 816, ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 454.

⁶ ΕΕΒΣ 28, 1958, σ. 599, 29, 1959, σ. 525 κἄ., 32, 1963, σ. 545.

⁷ Chron. 1953, σ. 141, ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 454, 32, 1963, σ. 545.

⁸ ΑΕ 1953-54, 2, σ. 75 κἄ.

⁹ ΑΒΜΕ 8, 1955-56, σ. 105 κἄ.

¹⁰ S v. R a d o j č i ē, Monuments artistiques à Chilandar, Recueil des travaux de l'Acad. Serbe des Sc., XLIV, Institut d'Etudes byzantines No. 3, Beograd 1955.

¹¹ BZ 53, 1960, σ. 333 κἄ., καὶ Actes du XII Congrès International d'Études Byzantines, 1961, 111 (1964), σ. 59 κἄ.

¹² Ν. Κοτζιᾶ, Λείβηθρα, Πίμπλεια, Πιερίς, ἡ πατρίς τοῦ Ὁρφέως ΑΕ 1948-49 (1951), Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 25 κἄ., ἀλλά πρβ. Bull. Épigr. 1953, ἀρ. 105.

¹³ Chron. 1955, σ. 311, 1956, σ. 597 κἄ., 1962, σ. 802, Arch. in Gr. 1955, σ. 23, 1956,

δύο εἰκόνες ἀπὸ εύρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Στ. Πελεκανίδη (πίν. 30α-β), δηλαδὴ μιὰ μαρμάρινη βάση μὲ τὴν ἐπιγραφή: Ὅριστοτίμα Σώσο, κι ἔνα ὁρειχάλκινο ἔξαρτημα κανδήλας, μὲ τὴν ἐπιγραφή: Ὅπερ μνήμης Θέκλας. Ὁ Μ. Ἀνδρόνικος μιλάει γιὰ τὴν παράσταση στὴ μαρμάρινη κλίνη τοῦ τάφου τοῦ Δίου, σὲ γενικότερη μελέτη του¹. Παλιὰ μελέτη τοῦ Κ. Α. Ρωμαίου γιὰ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Λυσίππου μὲ τοὺς 25 χάλκινος ἀνδριάντες τῶν ἑταίρων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀναδημοσιεύθηκε στὰ Μικρὰ Μελετήματά του². Γιὰ τὶς δύο βασιλικὲς τοῦ Δίου μιλάει στὸ βιβλίο του ὁ R. F. Hoddinott³. Ἰδεὶ καὶ κατωτέρω ἄρ. 153.

153. *Καρύτσα*. Στὸ Δῖον ἀνήκει ὁ τάφος καὶ τῆς γειτονικῆς Καρύτσας, ὁ μόνος «μακεδονικὸς» τάφος, ποὺ βρέθηκε ἀσύλητος⁴.

154. *Ἐλευθεροχώρι*. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Αἰακίδου Ἀλκιμάχου ξαναδημοσίευσε ὁ D. M. Robinson⁵. Ἐν τῷ μεταξὺ μεταφέρθηκε ἡ ἐπιγραφὴ στὴν Κατερίνη.

155. *Μεθόνη*. Γιὰ τὰ ψηφίσματα τὰ δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν M. N. Tod⁶, ἔγραψε ὁ H. B. Mattingly⁷.

156. *Πύδνα*. Μὲ τὴν μάχη τῆς Πύδνας σχετίζεται μελέτη τοῦ S. I. Oost⁸. Ἐξαντλητικὸ ἄρθρο τοῦ Chr. Vanoff, γιὰ τὴν Πύδνα γενικὰ καὶ τὴν μάχη τῆς Πύδνας ιδιαίτερα, δημοσιεύθηκε στὸ τελευταῖο συμπλήρωμα τῆς Real-Encyclopädie⁹.

157. *Ρυάκι*. Χάλκινο κεφάλι τῆς ἐπωχῆς τοῦ Γαλλιηνοῦ βρέθηκε τυχαῖα καὶ ἐκτίθεται στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης (πίν. 29)¹⁰.

σ. 17, Arch. Rep. 1962-63, σ. 24, 1964-65, σ. 21, Ἐργον 1955, σ. 123 κέ., 1956, σ. 50 κέ. καὶ 130 κέ., ΠΑΕ 1953, σ. 312, 1955, σ. 339 κέ., 1956, σ. 267 κέ., ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 344 κέ. καὶ 384.

¹ BS 5, 2, 1964, σ. 299 καὶ πίν. IX, 12.

² K. A. Ρωμαίος, Μικρὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 106 κέ.

³ R. F. Hoddinott, ἔ. ἄ., σ. 124 κέ.

⁴ Chiron, 1955, σ. 311 κέ., Arch. in Gr. 1955, σ. 23, Ἐργον 1955, σ. 48 κέ., ἐκτενέστερα ΠΑΕ 1955, σ. 151 κέ.

⁵ Γέρας Ἀντ. Κεραμοπούλου, Ἀθῆναι 1953, σ. 149 κέ. καὶ πίν. 13, πρβ. Bull. Epigr. 1956, σ. 153.

⁶ GHG, i, ἄρ. 61, καὶ ATI, ii, D 3-6.

⁷ The Classical Quarterly 11, 1961, σ. 154 κέ.

⁸ S. I. Oost, The Roman Calendar in the Year of Pydna (168 π.Χ.), Classical Philology 48, 1953, σ. 217 κέ.

⁹ RE, Suppl. X, 1965, στ. 833-842.

¹⁰ Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο μὲ τὴν σχετικὴ ἔκθεση δὲν κυκλοφόρησε ἀκόμα. Ἰδεὶ V. Kallipolitis, Mon. Piat. 54, 1965, σ. 130, σημ. 1.

Γ'

ΙΔ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

158. Γενική βιβλιογραφία. Ἡ ἄλλοτε ΙΒ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια περιελάμβανε ἀρχικὰ τοὺς τρεῖς τότε Νομοὺς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (Κοζάνης, Καστοριᾶς καὶ Φλωρίνης) μὲν ἔδρα τὴν Κοζάνη. Ἀποτελοῦσε δηλαδὴ μιὰ ἐνότητα ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις; ἀπὸ ἴστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ ἄποψη ἡ ταν ἡ Ἀνω Μακεδονία τῶν ἀρχαίων, ἀπὸ γεωγραφικὴ ἄποψη τὸ Βέρμιο ἀποτελοῦσε φυσικὸ ὅριό της πρὸς Δυσμάς, ἀπὸ ἄποψη συγκοινωνίας, διοικήσεως κλπ. εἶχε τὸ φυσικὸ κέντρο της, τὴν Κοζάνη, τὴν ὁποίᾳ ὅρισε ἔδρα τῆς Ἐφορείας ὁ καλύτερος γνώστης τῶν πραγμάτων, ὁ Ἀντώνιος Κεραμόπουλος. Παροδικὰ αἴτια κατὰ τὸ συμμοριτοπόλεμο προεκάλεσαν τὴ μεταφορὰ τῆς ἔδρας τοῦ Ἐφόρου ἀπὸ τὴν Κοζάνη στὴ Βέροια, γιὰ νὰ εἰναι πλησιέστερα πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη. Ἔτσι προσετέθη καὶ ὁ Νομὸς Ἡμαθίας στὴν Περιφέρεια, μὲν ἀποτέλεσμα νὰ φθάσῃ ὡς τὴ θύλασσα, ἀνάμεσα Λουδία καὶ Ἀλιάκμονα περίπου, καὶ νὰ χωρίσῃ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια τῆς Θεσσαλονίκης σὲ δύο κομμάτια. Ἄλλα τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι ἡ ΙΔ' Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια τῆς Βεροίας δὲν ἀποτελεῖ πλέον μιὰ ἐνότητα. Γι' αὐτὸ ἡ γενικὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται, καθὼς ἀρμόζει, στὴν Ἀνω Μακεδονία ἡ ἔστω μέρος της, ἀλλὰ δὲν περιλαμβάνει ποτὲ τὸ Νομὸ Ἡμαθίας. Ὁ Δ. Κανατσούλης δημοσίευσε στὸ Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Ν. Σφενδόνη μικρὴ, ἀλλ' ὅπως πάντοτε περιεκτικὴ μελέτη γιὰ τὴν Ἀνω Μακεδονία γενικά¹. Στὰ Κοινὰ τῆς Ἀνω Μακεδονίας κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀναφέρονται ἄλλες μελέτες τοῦ Δ. Κανατσούλη καὶ τῆς F. Papazoglou². Σὲ ἄλλη μελέτη του ὁ Δ. Κανατσούλης πραγματεύεται τὴ συμβολὴ τῶν Ἐλιμιωτῶν στὴν ἔξελιξη τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας³. Γενικώτερο χαρακτῆρα ἔχουν καὶ τὰ πρῶτα δύο ὑπὸ τὰ τρία μελετήματα, ποὺ δημοσίευσε ὁ Δ. Κανατσούλης σὲ ἴδιαίτερο τεῦχος, καὶ πρέπει νὰ καταχωρισθῇ ἐδῶ μάλιστα ἡ μελέτη του γιὰ μιὰ πορεία τοῦ M. Ἀλεξάνδρου

1. Δ. Κανατσούλη, Ἡ Ἀνω Μακεδονία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Μακ. Ἡμερ. 1956, σ. 266 κέ.

2. Δ. Κανατσούλη, Τὰ Κοινὰ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, Ἡμερολόγιον «Δυτικῆς Μακεδονίας», (Κοζάνη) 1961, σ. 16 κέ., Δ. Κανατσούλη, Τὰ Κοινὰ τῶν Ἐλιμιωτῶν, Μακ. Ἡμερ. 1959, σ. 209 κέ., F. Papazoglou, Sur les koina régionales de la Haute Macédoine, Zivya Antika 9, 1959, σ. 163 κέ., πρβ. βιβλιοκρισία, Μακεδονικὰ 6, 1964-65, σ. 301 κέ.

3. Μακ. Ἡμερ. 1965, σ. 161 κέ.

στήν "Ανω Μακεδονία¹". Η Δυτική Μακεδονία στή χαρτογραφία ἀπό τὸ IE'-IH' αἰῶνα ἀπασχόλησε τὸ Θ. Κ. Σαράντη².

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΒΕΡΟΙΑ

159. *Γενικά*. Γιὰ τὴ Βέροια γενικὰ δημοσιεύθηκαν ἀπό τὸν Φ. Μ. Πέτσα ἄρθρα στὸ Ἑγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ Πάπυρος - Larousse³ καὶ στήν ἵταλικὴ Encyclopædia dell'arte antica classica e orientale⁴, ποὺ συνοψίζουν ὅσα ξέρουμε ὡς τώρα γιὰ τὴν ἀρχαία κυρίως Βέροια. Τὶς ἐκτενέστερες μελέτες τῶν Γ. Χ. Χιονίδου καὶ Α. Μ. Χριστοδούλου, ποὺ δημοσιεύθηκαν σὲ αὐτοτελῆ βιβλία, ἔκρινε σωστὰ ὁ Γ. Ι. Θεοχαρίδης⁵. Μελέτη γιὰ τὴ Βέροια στοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους δημοσιεύσε ὁ Δ. Κανατσούλης⁶. Στὴ γνώση τῆς τοπογραφίας τῆς περιοχῆς κατὰ τὸ 14ο αἰ. μ.Χ. συμβάλλει μελέτη τοῦ Γ. Ι. Θεοχαρίδη⁷.

160. *Μουσεῖο*. Εἰδήσεις γιὰ τὴ συγκέντρωση ἀρχαίων τῆς περιοχῆς Βέροιας, τὴν ἴδρυση νέου Μουσείου καὶ τὸν πλουτισμὸ του, δημοσιεύονται σὲ σύντομες ἐκθέσεις σὲ ἐλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά⁸. Τὸ Μουσεῖο τῆς Βέροιας ἔχει τώρα μερικὰ μοναδικὰ πράγματα: τὸ ἀρχαιότερο ἐργαλεῖο, ποὺ βρέθηκε σ' ἐλληνικὸ ἔδαφος (πίν. 56γ, ἵδε κατωτ. ἀρ. 219) καὶ τὰ εὑρήματα τοῦ ἀρχαιοτέρου χρονολογημένου συνοικισμοῦ γεωργῶν σ' εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος (ἵδε κατωτ. ἀρ. 195). Καὶ ἀκόμα, τὰ ἐνδιαφέροντα γλυπτά, ἐπιγραφές, ἀγγεῖα, εἰδώλια κλπ. ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Βέροιας καὶ τὴν περιοχή της, τὰ κινητὰ εύρηματα ἀπὸ τὴ Βεργίνα, τὴ Νάουσα κλπ. Στοὺς πίν. 31-38, 40β-44, 50β-γ, 52 καὶ 54, εἰκονίζονται μερικὰ ἀπὸ τὰ νέα προσκτήματα τοῦ Μουσείου τῆς Βέροιας. Είναι όπωσδήποτε τὸ σπουδαιότερο Μουσεῖο στήν κυρίως

¹ Δ. Κ. Κανατσούλη, Μακεδονικὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 9 κέ.

² Ἡμερολόγιον «Δυτικῆς Μακεδονίας», (Κοζάνη) 1961, σ. 20 κέ.

³ Πάπυρος - Larousse, λ. Βέροια.

⁴ Encycl., λ. Veria.

⁵ Μακεδονικά 5, 1963-65, σ. 495 κέ.

⁶ Δ. Κ. Κανατσούλη, ἔ. ἀ., σ. 16 κέ.

⁷ Γ. Ι. Θεοχαρίδος, Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινῆ, ἐκδ. ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη, 1962.

⁸ Chiron, 1954, σ. 273 κέ., 1955, σ. 313 καὶ 315, 1956, σ. 600, 1958, σ. 699 κέ., 1961, σ. 798 κέ., Arch. in Gr. 1954, σ. 38 κέ., 1955, σ. 23, 1958, σ. 13, Arch. Rep. 1963-64, σ. 16 καὶ 18, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά B', σ. 218, 18, 1963, Χρονικά B2, σ. 251, 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 350, 355 κέ., 363 καὶ 364 κέ. Πιρβ. Χρονικά 1940-50, ἀρ. 59.

Μακεδονία μετά τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Τραπεζοφόρο τοῦ Μουσείου τῆς Βεροίας ἀναφέρει ὁ Γ. Μπακαλάκης¹. Ἰδὲ καὶ κατωτ. στοὺς τόπους προελεύσεως τῶν προσκτημάτων τοῦ Μουσείου.

161. *Τείχη.* Γιὰ τμήματα τοῦ τείχους πόλεως, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κατὰ καιρούς τυχαῖα ἢ μὲ μικρές ἀνασκαφές, δημοσιεύθηκαν ἐκθέσεις σ' ἐλληνικά καὶ ξένα ἀρχαιολογικά περιοδικά².

162. *Αρόμοι.* Μνημειακοὶ δρόμοι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀποκαλύφθηκαν κατὰ καιρούς, ἐπίσης τυχαῖα, καὶ ἐρευνήθηκαν ἀνασκαφικά, ὅσο ἡταν δυνατό³.

163. *Κτήρια.* Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν οἰκοπέδων κυρίως, ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἐρευνήθηκαν κατὰ τὸ δυνατὸ λείψανα σπουδαίων κτηρίων τῆς πόλεως⁴. Τὰ ἀρχαιότερα ἀνάγονται σὲ ἐλληνιστικοὺς καὶ ἀκόμα ἀρχαιότερους χρόνους, δῆπος δείχνουν τὰ πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τους, πήλινα μέρη τῆς κεραμώσεως (πίν. 31α), ὅστρακα ἐρυθρόμορφα (πίν. 34α-β) καὶ ἐπιγραφές (πίν. 31β). Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ἀρχαίου κτηρίου προέρχεται καὶ ὁ λύχνος τοῦ πιν. 38β.

164. *Τάφοι.* Πολλοὶ τάφοι ἀποκαλύφθηκαν τυχαῖα καὶ ἐρευνήθηκαν. Χρονολογοῦνται ἀπὸ τοὺς πρώιμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους ὥς τοὺς ρωμαϊκοὺς οἱ περισσότεροι καὶ σπουδαιότεροι. Δημοσιεύθηκαν ἄλλοι ἐκτενέστερα⁵ καὶ ἄλλοι συνοπτικά⁶. Τὸ σχέδ. I δίνει μιὰ ἰδέα λαξευτοῦ τάφου μὲ λείψανα κτερισμάτων, δῆπος βρίσκονται συνήθως, σκόρπια στὸ ἔδαφος.

165. *Γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφές.* Γλυπτὰ κι ἐπιγραφές βιβλιογραφικά δὲν ξεχωρίζουν εὔκολα, ἀφοῦ μάλιστα συχνὰ συμβαίνει νὰ δημοσιεύεται πληρέστερα μόνον ἡ ἐπιγραφὴ σπουδαίου ἐνεπιγράφου γλυπτοῦ ἢ ἀντιστρόφως μόνο εἰκόνα τοῦ γλυπτοῦ χωρὶς μελέτη τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ τὸ συνοδεύει. Γι' αὐτὸ στὰ Χρονικά αὐτά, ποὺ ἀναφέρονται στὸ ὄλικὸ ὄλοκληρης δεκαπενταετίας, θὰ καταχωρισθοῦν συνοπτικά μαζὶ γλυπτὰ κι ἐπιγραφές. Πολυάριθμα γλυπτὰ ἥλθαν στὸ φᾶς, τυχαῖα ἢ ἀπὸ ἀνασκαφές, συχνά καλῆς

¹ G. Bakalakis, Two more Trapezophora, Essays in Memory of K. Lehmann, New York 1964, σ. 29.

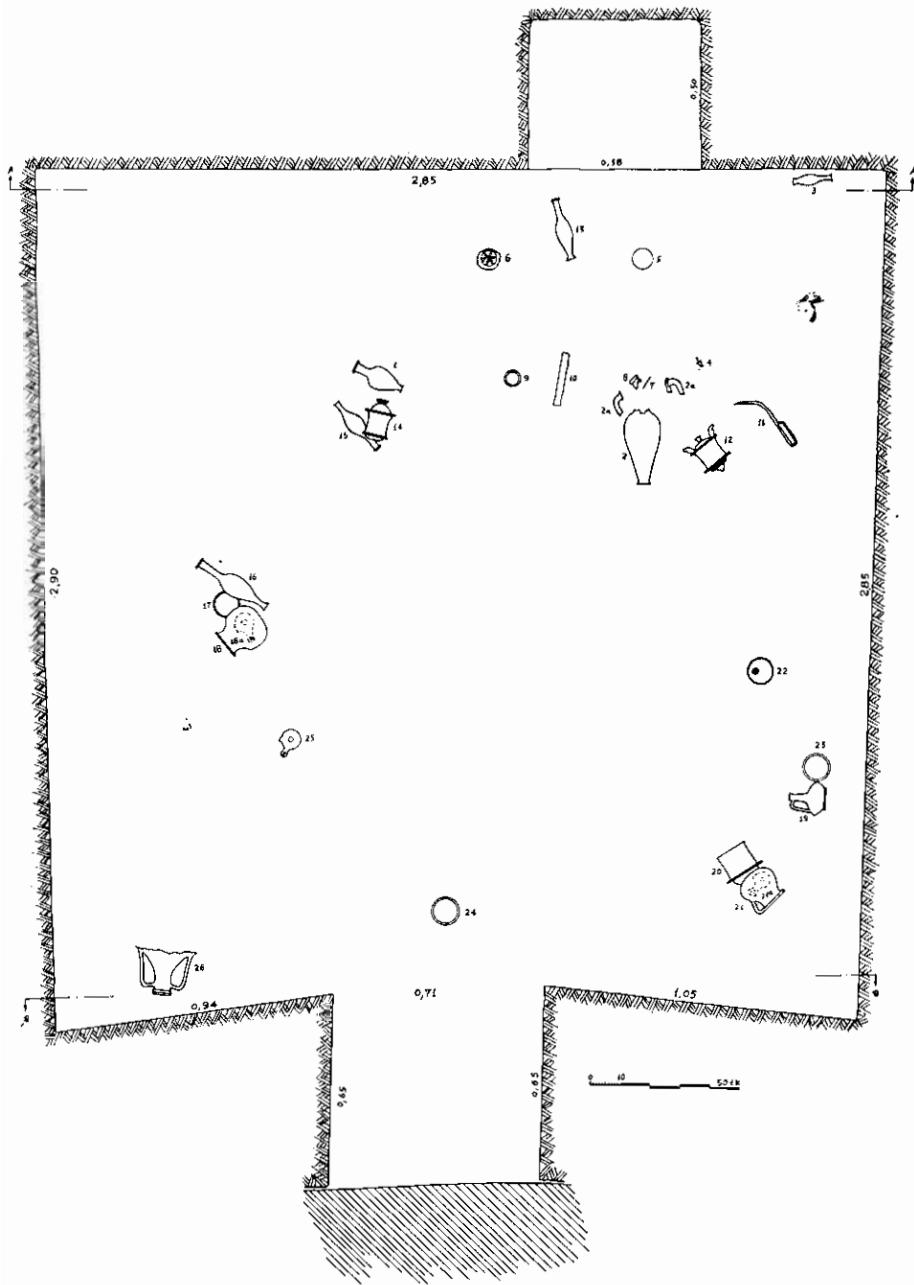
² Chron. 1956, σ. 598, 1959, σ. 778, 1960, σ. 794 κέ., ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β' σ. 218, σχέδ. 7-9 καὶ πιν. 260 α-δ καὶ 261 α-β.

³ Chron. 1954, σ. 274, 1955, σ. 315, 1956, σ. 600.

⁴ Chron. 1954, σ. 274, 1955, σ. 315, 1956, σ. 598, 1960, σ. 794 κέ. καὶ 801, Arch. in Gr. 1954, σ. 38, ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 353.

⁵ Ν. Κοτζιᾶ, Ἀνασκαφαὶ Βεροίας καὶ τὰ ἔξ αὐτῶν εύρήματα, ΑΕ 1953-54, 3, σ. 167 κέ., Μ. Ανδρονίκος, Ἑλληνιστικὸς τάφος Βεροίας, ΑΕ 1955, σ. 22 κέ.

⁶ Chron. 1951, σ. 228, 1954, σ. 274, 1955, σ. 313 κέ., 1956, σ. 600, 1958, σ. 701, 1960, σ. 798 καὶ 801, 1964, σ. 792, Arch. in Gr. 1951, σ. 101, 1954, σ. 38, 1955, σ. 23, 1958, σ. 13, Arch. Rep. 1963-64, σ. 18, ΑΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 212 κέ., 232 κέ. καὶ 251, 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 350 κέ.

Σχιδ. 1. Λαξευτὸς μονοθάλαμος τάφος τῆς Βέροιας (164).

ποιότητος, μάλιστα τὰ εἰκονιστικὰ κεφάλια. Ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς ἀξιοσημείωτες α) ἀναθηματικὴ μαρμάρινη πλάκα, ποὺ βρέθηκε σὲ δεύτερη χρήση (πίν. 31β) μὲ τὴν ἐπιγραφή: *Βασιλεὺς Φίλιππος, βασιλέως Δημητοίου, τὰς στοὰς Ἀθηνᾶς, καὶ β) ἐνδιαφέρον ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις ἐπιτύμβιο τῆς Ἀδέας.* Κασσάνδρου (πίν. 32), ποὺ εἰκονίζει καὶ τὸ Χθόνιο Ἐρμῆ καὶ φέρει τὸ ἐπίγραμμα:

Γνῶθι τὸν Ἀδείας ὑπ' ἐμοὶ τάφον, ἣν ἔτ' ἀωρον
παρθένον ἐγ νούσου δεινὸς ἔμαρψε "Αἰδης.

Ματῷ δὲ κῆδος ἀεὶ μέγα Κυννάνα, ἢ μιν ἔτικτε,
καὶ μέγα Κασσάνδρῳ πατῷ λιποῦσα ἔθανεν¹.

Τὰ περισσότερα νέα εύρήματα δόθηκαν πρόχειρα σ' ἐκθέσεις δημοσιευμένες στὰ Ἑλληνικὰ καὶ ξένα ἀρχαιολογικὰ περιοδικά². Παλαιότερα εύρήματα δημοσίευσε ὁ ἄλλοτε προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Βασ. Καλλιπολίτης³ καὶ ὁ καθηγητὴς J. M. R. Cormack⁴. Οἱ J. καὶ L. Robert⁵ ἀναφέρθηκαν μὲ σχετικὴ ἔκταση στὴ σπουδαίᾳ ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφή, ποὺ δημοσίευσε ὁ M. Ἀνδρόνικος⁶, τοῦ ὅποιου δέχονται τὴν ἐρμηνεία. Σχολία-

¹ Τὸ ἐπίγραμμα δὲν παρευσιάζει δυσκολίες στὴν κατανόηση. Γιὰ τὴν τροπὴ τοῦ κεγγ πρὸ τοῦ ν, ἐγ νούσου, ίδε E. Schwyzer, Griechische Grammatik, München 1939, I, 335 (ἀττ. ἐγ νήσων, λοκρ. ἐγ Ναυπάκτου, Ἑλληνιστ. ἐγ νόμου), K. Meisterhans, Grammatik der attischen Inschriften, Berlin² 1868, 58 καὶ κυρίως 84 (ἐγ νεωρίων, ἐγ νουμηνίας), E. Mayser, Grammatik der Griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, Berlin und Leipzig² 1923, I, 227 (ἐγ νέων κ. ἄ). Τὶς παραπομπὲς δοφείλω στὴν προθυμία τοῦ Κυριάκου Τσαντσάνογλου.

² Chron. 1954, σ. 274, 1955, σ. 315, 1956, σ. 598, 1959, σ. 770 κέ., 1960, σ. 794 κέ., 1964, σ. 792, AE 1953-54, 3, σ. 167 κέ., Arch. in Gr. 1954, σ. 38, ΑΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 233.

³ B. Γ. Καλλιπολίτη, Στήλη μετ' ἀναγραφῆς δωρεᾶς καὶ καταλόγου ἐφήβων ἐκ Βεροίας, Γέρας Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Ἀθῆναι 1953, σ. 303 κέ. (πρβ. Bull. Épigr. 1954, ὅπου ἡ ἐπιγραφή, M. Δημιτσά Ή Μακεδονία κλπ., ἀρ. 53, ἀποδίδεται στὴ Βέροια), καὶ V. G. Kalipolitis, Épigramme inédite en mémoire d'une musicienne de Berœa, Studies DMR 2, 1953, σ. 371 κέ. (πρβ. Bull. Épigr. 1954, ἀρ. 159).

⁴ J. M. R. Cormack, BSA 58, 1963, σ. 24 κέ., ἀριθ. 8-20 (πρβ. Bull. Épigr. 1965, ἀρ. 233).

⁵ Bull. Épigr. 1951, ἀρ. 136. Πρβ. Bull. Épigr. 1958, ἀρ. 121, καὶ W. Westermann, The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity, Philadelphia 1955 (repr. 1964), σ. 35.

⁶ M. Ανδρόνικος, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 8 κέ. Πρβ. J. M. R. Cormack, JHS 73, 1953, σ. 187, Franz Bömer, Untersuchungen κλπ., 1960, σ. 120 κέ., J. Pouilloux, Choix d'inscriptions grecques κλπ., Paris 1960, σ. 146, S. I. Oost, Class. Phil. 57, 1962, σ. 63.

σαν ἐπίσης πολυάριθμες ἐπιγραφὲς δημοσιευμένες ἀπὸ ἄλλους¹. Στὴν «κόρη τῆς Βέροιας» ἀφιέρωσε μονογραφία ὁ A. Greifenhagen². Μὲ τὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο τοῦ Ἀθ. Δαβόρα³ πρέπει νὰ σχετισθῇ ὅμοιο, ποὺ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Prado⁴.

BYZANTINA MNHMEA

166. *"Ἄγιος Βλάσιος.* Ἐγιναν μερικὲς ἐπισκευὲς τῆς στέγης καὶ τῶν τοίχων καὶ δοκιμαστικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν⁵.

167. *"Ἄγιος Γεώργιος.* Τοιχογραφίες τοῦ 1519 μ.Χ. ἐξασφαλίσθηκαν μὲ ἐργασίες στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ⁶.

168. *"Ἄγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.* Ἐξασφαλίσθηκαν τοιχογραφίες τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, μὲ ἀνακατασκευὴ τῶν τοίχων καὶ τῆς στέγης, καὶ καθαρίσθηκαν⁷.

169. *"Άγιος Κήρυκος.* Ἐγινε μερικὴ ἐπισκευὴ τῆς στέγης⁸.

170. *Μητρόπολη, παλαιά.* Ἡ Φ. Ἀ. Δροσογιάννη περιέγραψε τὸ μνημεῖο κὶ ἔδωσε σχετικὴ βιβλιογραφία⁹. Προσπάθεια νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὰ πέριξ προσκτίσματα ὁ ναὸς καὶ νὰ γίνη δυνατὴ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καὶ ἡ ἀναστήλωση τῆς βασιλικῆς, ἀπέτυχε, ἐπειδὴ ἀντέδρασαν ὅχι μόνον οἱ ἴδιωτες, ποὺ εἶχαν ἀντίθετα συμφέροντα, ἀλλά, παραδόξως, καὶ παράγοντες τῆς πόλεως, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ βοηθήσουν τὴν Ἀρχαιολογικὴν Υπηρεσία. Ἔτσι δὲν ἀπέκτησε ἡ Βέροια τὸ Μνημεῖο καὶ τὴν Πλατεῖα, ποὺ θὰ στόλιζε τὸ κέντρο τῆς καὶ θὰ τόνιζε τὴν λαμπρὴν παράδοση τῆς ιστορικῆς πόλεως.

¹ Bull. Épigr. 1952, ἀρ. 72, 1956, ἀρ. 36 (γυμνασιαρχικὸς νόμος, πρβ. J. Delo r m e, Gymnasion, Paris 1960, σ. 509, add. εἰς σ. 239, 29) καὶ 137, 1959, ἀρ. 237, 1960, ἀρ. 142, 1961, ἀρ. 181, 1964, ἀρ. 377, Gnomon 35, 1963, σ. 70 κέ. Ἐκεῖ βρίσκεται ὁ ἀναγνώστης καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

² A. Greifenhagen, Das Mädchen von Berda (Opus Nobile 9), Bremen 1958, πρβ. Γ. Μπακαλάκη, Η κόρη τῆς Βέροιας, Μακ. Ήμερ. 1953, σ. 217 κέ., J. Fink, Griechisches Kunsthantwerk, Mainz 1951, σ. 75, εἰκ. 37 καὶ 38, R. Hahn, Geschichte der Kunst, 11, 1963, σ. 419, εἰκ. 439.

³ Chron. 1959, σ. 770, εἰκ. 1.

⁴ H. Siehtermann, Zu einer Knabenstatue im Prado, Madr. Mitt. 1, 1960, σ. 155 κέ.

⁵ ΑΔ, Χρονικά 1964 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

⁶ ΑΔ, Χρονικά 1964 καὶ 1965 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

⁷ ΑΔ, Χρονικά 1964 καὶ 1965 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

⁸ ΑΔ, Χρονικά 1964 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

⁹ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά B2, σ. 249 κέ.

171. *"Άγιος Νικόλαος ἐνορίας Αγ. Αντωνίου.* "Εγινεν ἐπισκευή, κυρίως ἀνακατασκευὴ τῆς στέγης, καὶ περιεγράφη ὁ ναὸς καὶ μάλιστα οἱ τοιχογραφίες ἀπὸ τὴ Φ. Α. Δροσογιάννη¹.

172. *Παναγία Χαβιαρᾶ.* Σύντομη περιγραφὴ τοῦ ναοῦ δόθηκε μὲν ἀφορμὴ διοικητικὰ μέτρα προστασίας τοῦ μνημείου².

173. *"Άγιος Πατάπιος.* "Εγινε ἀνακατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ ἔξωτερικοῦ τοίχου κλπ.³

174. *"Άγιος Προκόπιος.* 'Ο ναὸς τοῦ Αγίου Προκοπίου, μὲν κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ 1608 μ.Χ., σώθηκε μὲ τὶς ἐργασίες στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως, ποὺ ἔγιναν τὸ 1964 (ἀνακατασκευὴ τῆς στέγης κλπ.).⁴

175. *Χριστοῦ (ἐκκλησία τοῦ).* 'Η ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, τὸ σημαντικότερο ἵσως βυζαντινὸν μνημεῖο τῆς Βέροιας, πήρε τὴν ἀρχικὴν του ὅψη σὲ πολλά, ὕστερα ἀπὸ ἐργασίες στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως (ἀνακατασκευὴ στέγης, καθαρισμὸς τοιχογραφιῶν κλπ.).⁵ Τὸ γειτονικὸ οἰκόπεδο, ιδιοκτησίας Καραμίχου, ἀπάλλοιτριάθηκε, γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὅψη ὁ ναὸς πρὸς τὴν ὁδὸν Μητροπόλεως⁶. Στὸ ζωγράφο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, Καλλιέργη, ἀναφέρεται μικρὴ μελέτη τοῦ Α. Ξυγγοπούλου⁷.

176. *Βυζ. ἀγγεῖα καὶ ὅστρακα.* Βυζαντινὰ ἀγγεῖα πήλινα καὶ ίναλινα, μάλιστα ὅστρακα πολυάριθμα, προϊλθαν ἀπὸ πολλὲς σκαφικὲς ἐργασίες σὲ οἰκόπεδα ἢ ἀλλοῦ, καὶ ἀπὸ τάφους, ὅπως ἀπὸ λαξευτὸ τάφο ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ποὺ χρησιμοποιήθηκε καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐποχή⁸.

177. *'Αρχοντικά.* Τὰ ἀρχοντικὰ τῆς Βέροιας ἀφέθηκαν στὴν τύχη τους κατὰ τὰ κρίσιμα χρόνια 1940-1960. Καμμιὰ τοπικὴ ἀρχὴ δὲν ἐνδιαφέρθηκε ποτέ. "Οτιν ἡ Υπηρεσία 'Αρχαιοτήτων ἀρχισε νὰ ἐνδιαφέρεται ἡταν ἀργά. Δὲν ἔμεινε σχεδὸν τίποτε ἀπὸ τ' ἀρχοντικὰ τῆς Βέροιας. Λείψανα ἀπὸ ζωγραφιές πάνω σὲ κονίαμα ἀπὸ τ' ἀρχοντικὸ τοῦ Σιόρ - Μανωλάκη (πίν. 39)⁹ διατηρήθηκαν.

¹ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά B2, σ. 250 κέ.

² ΑΔ 18, 1963, Χρονικά B2, σ. 251.

³ ΑΔ, Χρονικά 1964 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

⁴ ΑΔ, Χρονικά 1964 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

⁵ Chron. 1957, σ. 766, ΕΕΒΣ 27, 1957, σ. 464 κέ., 28, 1958, σ. 599, ΑΔ 16. 1960, Χρονικά, σ. 225, καὶ Χρονικά 1964 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), ΒΣ 3, 2, 1962, σ. 464.

⁶ ΑΔ 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 355.

⁷ Α. Ξυγγοπούλου, Βυζαντινοὶ Ζωγράφοι, Μακ. Ἡμερ. 1951, σ. 49 κέ.

⁸ Chron. 1955, σ. 313, Arch. in Gr. 1955, σ. 23.

⁹ Ζυγός 56-57, 1960, σ. 21 κέ.

ΒΕΡΓΙΝΑ - ΠΑΛΑΤΙΤΣΙΑ

178. *Ιερικά.* Οι άνασκαφές στή βεργίνα σταμάτησαν άπότομα στις 28 Όκτωβριου 1940 με τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου. Τὸ 1951 ἄρχισε δοκιμαστικές στὴν ἀρχὴ καὶ ἐπειτα συστηματικὲς άνασκαφές στὸ ὅρχαιο νεκροταφεῖο ὁ Μ. Ἀνδρόνικος καὶ τὸ 1954 ξανάρχισαν οἱ άνασκαφές στὸ ἀνάκτορο μὲ διπάνη τοῦ Ἰδρύματος Singer-Polignac τὰ πρῶτα χρόνια καὶ ὥστερα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ άνασκαφές τῆς νέας αὐτῆς περιόδου ἔδωσαν ἐνδείξεις καὶ εὑρήματα καὶ γιὰ τὸ συνοικισμὸ τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδῆρου¹, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅνομα τῆς πόλεως τῶν ἴστορικῶν χρόνων δὲν ὑπάρχουν ἀκόμα ἀποδείξεις². Ἀνασκαφικὴ ἐπιχείρηση στὴ μεγάλη τούμπα ἔδωσε εὑρήματα, ἀλλὰ δὲν ἀποκάλυψε τάφο. Ἡ κατασκευὴ δρόμου ἀπὸ τὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάκμονος ὡς τὴ Μελίκη ἐπέβαλε τὴ σύντονη σωστικὴ ἀνασκαφὴ ζώνης τοῦ νεκροταφείου σὲ διὺ χρόνια, 1960-1961. Ἐργασίες στερεώσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων περιέλαβαν καὶ τὸν τάφο τῆς Βεργίνας, ὥστε καὶ τὸν ἀνασκαμμένο ἀπὸ τὸν Ι. Ηευζεγ τάφο τῆς Παλατίτσας. Διάφορα εὑρήματα ἤλθαν στὸ φῶς τυχαῖα κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-1965. Τὸ 1961 γιορτάσθηκαν τὰ ἑκατὸ χρόνια τῶν ἀνασκαφῶν μὲ τὴ συμπλήρωση ἑκατονταετίας ἀπὸ τότε ποὺ πρωτοάρχισαν οἱ Γάλλοι Ι. Ηευζεγ καὶ M. Dammel³.

179. *Ἀνάκτορο.* Ἐκθέσεις ἐτήσιες τῶν μεταπολεμικῶν ἀνασκαφῶν στὸ ἀνάκτορο δημοσιεύθηκαν στὰ εἰδικὰ ἀρχαιολογικὰ περιοδικά⁴. Ἐν τῷ μεταξὺ δημοσιεύθηκε μελέτη τοῦ καθηγητοῦ K. A. Ρωμαίου μὲ παρατηρήσεις σὲ ἀρχιτεκτονικές λεπτομέρειες καὶ μὲ συμπεράσματα⁵, καὶ ἀναδημοσιεύθηκε παλιό του ἄρθρο στὸ Ἡμερολόγιο «Ο Φάρος τῆς Βορείου Ελλάδος, 1939»⁶. Ἡ Υπηρεσία Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως δημοσίευσε εἰδικὸ τόμο γιὰ τὸ ἀνάκτορο⁷ καὶ ὁ N. Μουτσόπουλος ἄρθρο του σὲ πε-

¹ Chron. 1953, σ. 140, 1959, σ. 778, Arch. in Gr. 1953, σ. 159, Arch. Rep. 1959-60, σ. 15.

² Τὸ ἄρθρο Viallou τοῦ B. Sarria στὴν RE, VIII A1 (1955), δὲν χρησιμοποιεῖ νεώτερη βιβλιογραφία, πρβ. Bull. Épigr. 1956, ἀρ. 152.

³ BCH 85, 1961, σ. 367 κέ., πρβ. σ. 787, καὶ Chron. 1961, σ. 802.

⁴ Chron. 1954, σ. 279, 1956, σ. 601 κέ., 1959, σ. 778, 1960, σ. 787, 1961, σ. 802 κέ., 1962, σ. 802, Arch. in Gr. 1954, σ. 38, 1956, σ. 18 κέ., 1959-60, σ. 15, 1961-62, σ. 17, 1962-63, σ. 24, NLGr. 1957, σ. 284 κέ., ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 212 κέ., 17, 1961-62, Χρονικά 8', σ. 226 κέ., 19, 1964, Β3, Χρονικά σ. 366 κέ.

⁵ K. Ρωμαίος, Τὸ ἀνάκτορον τῆς Παλατίτσας, AE 1953-54, 1, σ. 141 κέ.

⁶ K. A. Ρωμαίος, Μικρὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 110 κέ.

⁷ M. Ἀνδρόνικος - X. Μακρόνα - N. Μουτσόπουλος - Γ. Μπακαλάκη, Τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας, Αθῆναι 1961, πρβ. βιβλιοκρισία Στ. Κυριακίδη, Μακεδονικά 5, 1961-63, σ. 558 κέ., καὶ Φ. Πέτσα, Ο τάφος τῶν Λευκαδίων, Αθῆναι 1966, σποράδη.

ριοδικό¹. Τὸ ἀνάκτορο ἔχει περάσει ἀπὸ καιρὸ στὴ γενικὴ βιβλιογραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἴδιαίτερα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅστε δὲν εἶναι δυνατὸ νῦν δοθοῦν ἐδῶ ἐξαντλητικὰ παραπομπές. Περιοριζόμεθα σὲ δύο λιγότερο γνωστές μελέτες τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου, μιὰ γιὰ τὴν ὄρχυια ζωγραφικὴ καὶ τὰ μωσαϊκά, ὅπου ἀναφέρεται τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ ἀνακτόρου² καὶ μιὰ, ποὺ δημοσιεύθηκε αὐτοτελῶς γιὰ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο καὶ τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας³.

180. *Νεκροταφεῖο, συστηματικὴ ἀνασκαφή*. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν συστηματικῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου στὸ νεκροταφεῖο τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου ἔχουν παρουσιασθῆ σὲ σύντομες ἑτήσιες ἐκθέσεις στὰ εἰδικὰ ἀρχαιολογικὰ περιοδικά⁴, σὲ μελέτες γιὰ μερικότερα θέματα⁵, σὲ γενικότερες μελέτες τοῦ ἀνασκαφέως⁶ καὶ σὲ ὀλιγοσέλιδο αὐτοτελὲς δημοσίευμα, ὅπου συνοψίζεται τὸ ἔργο μιᾶς δεκαετίας περίπου⁷. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν εὑρημάτων τῶν συστηματικῶν ἀνασκαφῶν δίνουμε ἐδῶ μόνο εἰκόνα τῶν κτερισμάτων μιᾶς ταφῆς (πίν. 41α) καὶ τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ χάλκινα βραχιόλια, ποὺ βρέθηκαν (πίν. 43α). Τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου ἔχουν μεταφερθῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (μερικὰ ἔχουν καταγραφῆ, ἀριθ. Εύρ. 1837-1932).

181. *Νεκροταφεῖο, σωστικὴ ἀνασκαφή*. Κατὰ τὸ 1960 τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας διέτρεξε κίνδυνο μερικῆς καταστροφῆς κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νέας ὁδοῦ ἀπὸ τὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάκμονος ὡς τὴ Μελίκη. Τελικά μὲ πολλές προσπάθειες, μὲ μικρὴ δαπάνη τῆς Υπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ μεγαλύτερη συμβολὴ τοῦ Νομαρχιακοῦ Ταμείου Ήμαθίας ἐρευ-

¹ N. Mousopoulos, The Macedonian Palace of Vergina, Athene 22, 1, 1961, σ. 33 κἄ.

² BS 5, 1964, σ. 287 κἄ., πίν. ΙV.

³ M. Andronikos, Vergina, The Prehistoric Necropolis and the Hellenistic Palace, Lund 1964, σ. 3-5, R. Vaneauivière, Antiquité Classique 34, 1965, σ. 341, καὶ L. Franz, Anzeiger für die Altertumswissenschaft 18, 1-2, 1965, στ. 95 κἄ.

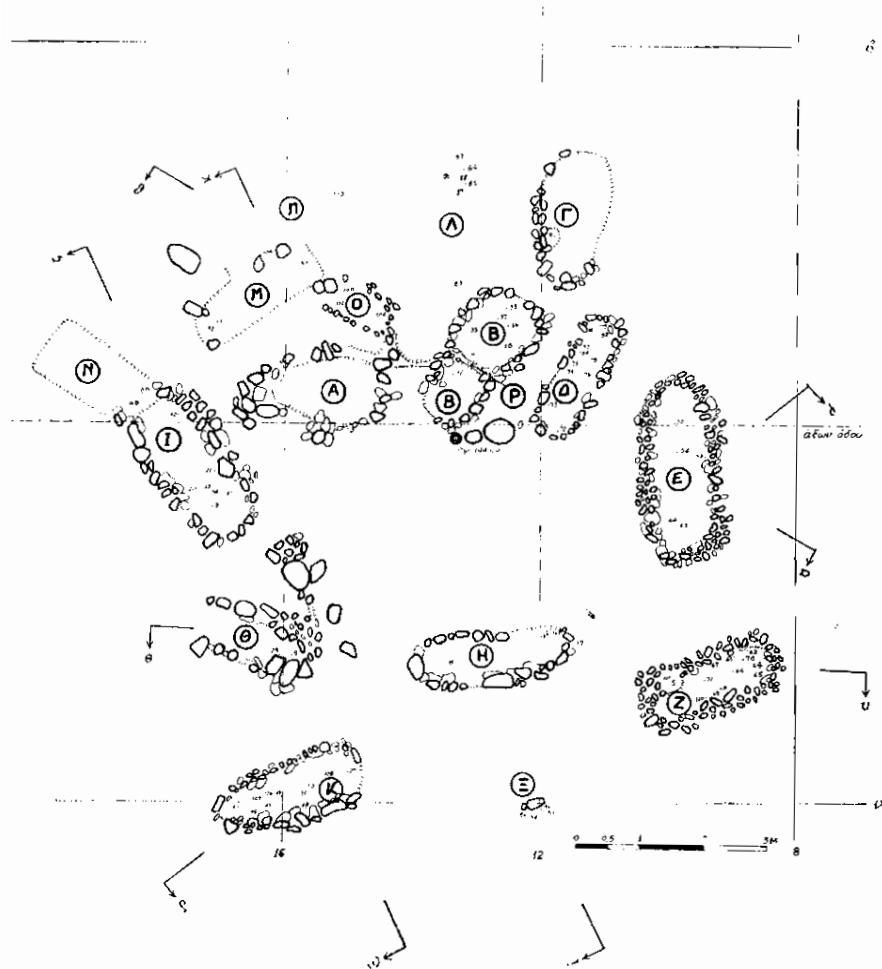
⁴ Chron. 1951, σ. 228, 1952, σ. 224 κἄ., 1953, σ. 140, 1954, σ. 279, 1957, σ. 765 κἄ., 1958, σ. 692 κἄ., 1959, σ. 778 κἄ., 1960 σ. 787 κἄ., 1961, σ. 800 κἄ., Arch. in Gr. 1951, σ. 101, 1952, σ. 122, 1953, σ. 159, 1954, σ. 38, 1957, σ. 15, 1958, σ. 13, 1959-60, σ. 15 κἄ., 1961-62, σ. 17, Ἐργον 1957, σ. 40 κἄ., 1958, σ. 81 κἄ., 1959, σ. 53 κἄ., 1960, σ. 87 κἄ., 1961, σ. 99 κἄ. Ἐκτενέστερα, ΠΑΕ 1952, σ. 211 κἄ., 1953, σ. 141 κἄ., 1957, σ. 73 κἄ., 1958, σ. 90 κἄ., 1959, σ. 59 κἄ., 1960, σ. 95 κἄ., 1961, σ. 90 κἄ., ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 230 κἄ. Συνοπτικά Μ. n. Andronikos, An Early Iron Age Cemetery at Vergina, near Beroea, BS 2, 1961, σ. 85-98, εἰκ. 1-5 καὶ πίν. I-VIII.

⁵ M. Andronikos, Deux stèles funéraires grecques de Vergina, BCH 79, 1955, σ. 87 κἄ., πρβ. Bull. Épigr. 1956, ἀρ. 151.

⁶ BS 5, 1964, σ. 287 κἄ., πίν. X.

⁷ Ἰδε ἀνωτ. ἀρ. 179, σημ. 3.

νήθηκαν δλοι οι τύμβοι και οι ταφές τῆς ζώνης του δρόμου (παρενθ. πίν. Α') μέσα σε δυό ανασκαφικές περιόδους (1960 και 1961). Τ' ἀποτελέσματα δη-

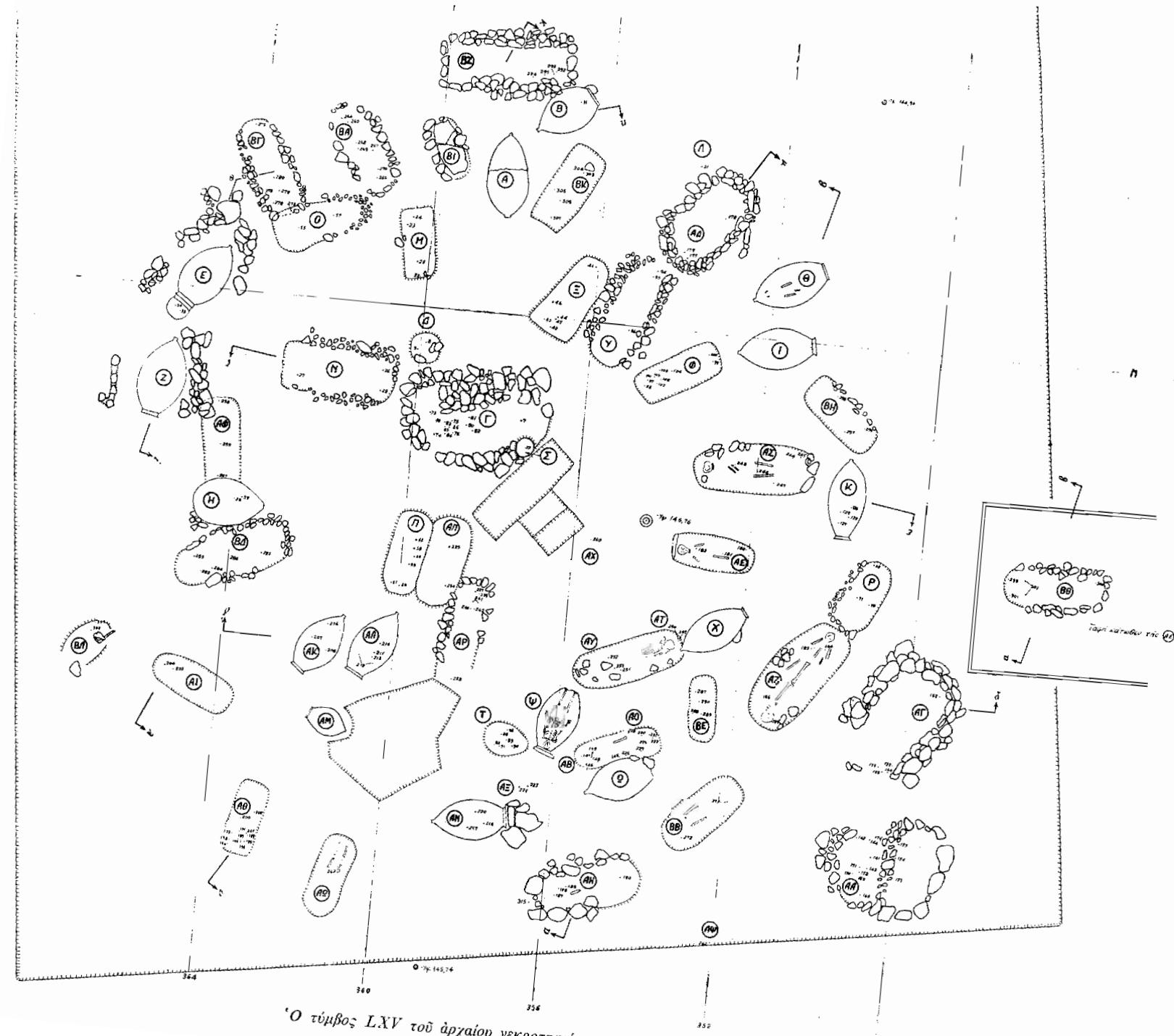

Σχέδ. 2. Ὁ τύμβος III του ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Βεργίνας (181).

μοσιεύθηκαν συνοπτικά¹ και πέρασαν ἥδη στὴ διεθνῆ βιβλιογραφία².

¹ Φ. Πέτσα, Ἀνασκαφὴ ἀρχαίου νεκροταφείου Βεργίνης (1960-61), ΑΔ 17, 1961-62, Μέρος Α', σ. 218 κέ., 18, 1963, Χρονικὴ Β2, σ. 217 κέ., Chron. 1960, σ. 789, 1961, σ. 800, Arch. Rep. 1963-64, σ. 18.

² Ήδὲ π.χ. V. Desborough, The Last Mycenaeans and their Successors, Oxford 1964, σποράδην, και A. M. Snodgrass, Barbarian Europe and Early Iron Age Greece, Proc. Prehist. Soc. 1965, κυρίως σ. 238 κέ.

³⁵⁸ 'Ο τύμβος LXV τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Βεργίνας (183). ³⁵⁹

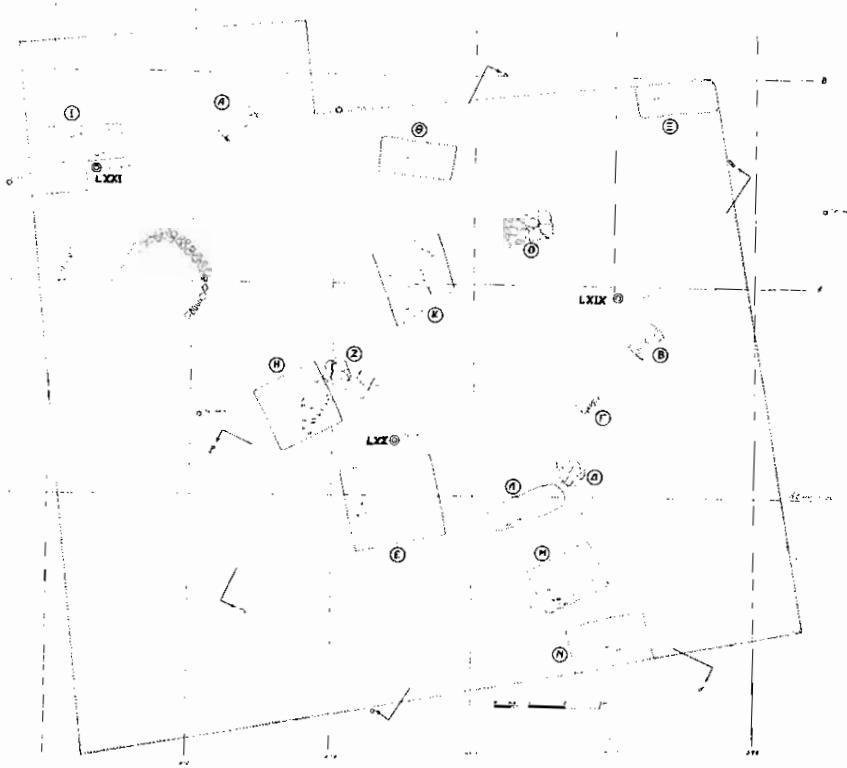
Ἐπειδὴ ὅμως μερικὰ σχέδια προϊστορικῶν τύμβων καὶ εἰκόνες εύρημάτων ἀδικήθηκαν στὴν πρώτη δημοσίευση, ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ σμίκρυνση, καὶ σχεδὸν ἀχρηστεύθηκαν, ἔνανδημοσιεύονται ἐδῶ γιὰ νὰ κάνουν νοητὴ καὶ τὴν πρώτη δημοσίευση καὶ τὸ σύντομο κείμενο, ποὺ ἀκολουθεῖ ἐδῶ.

Σχέδ. 3. Ὁ τύμβος LXXXIII τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Βεργίνας (181).

Ἀνεσκάφησαν γενικὰ 73 περίπου τύμβοι στὴ ζώνη τοῦ δρόμου, μήκους περίπου 530 μ., ἀριθμημένοι ἀπὸ I-LXXXIII (παρένθ. πίν. A'). Χρονολο-

γοῦνται ἀπὸ τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου ὡς τὸν πρώτους ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Ἔξω ἀπὸ τὴν ζώνη τοῦ δρόμου ἀνεσκάφησαν ἄλλοι δυὸς προϊστορικοὶ τύμβοι, στοὺς δόποιοὺς δόθηκαν οἱ ἀριθμοὶ C καὶ CI. Τὰ σχέδια 2-6, οἱ παρένθετοι πίνακες A'-B' καὶ οἱ εἰκόνες τῶν πιν. 40α καὶ 44β δίνουν μιὰ ἴδεα τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ εἰδους, τοῦ σχήματος καὶ τῆς διατάξεως τῶν τάφων στοὺς προϊστορικοὺς τύμβους, ὅπως καὶ τοῦ πλήθους τῶν εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα δῆμος γιὰ εὐνόητους λόγους δὲν σημειώνονται ὅλα σ' αὐτὰ

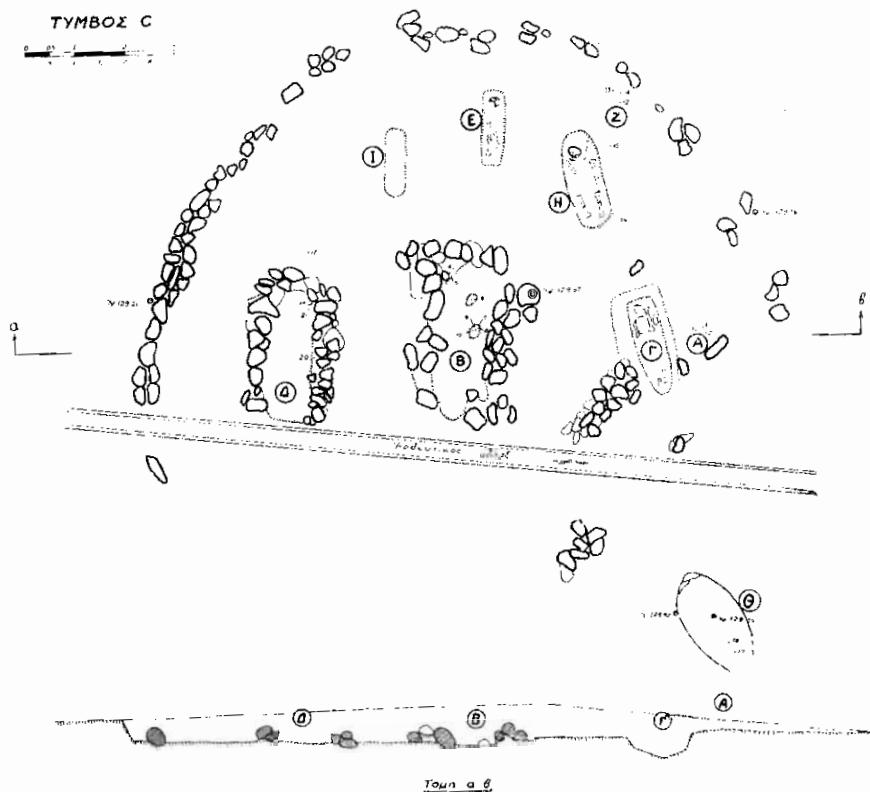

Σχέδ. 4. Οἱ τύμβοι LXIX-LXXI (181).

τὰ σχέδια κατόψεως, ὥστε ὁ ἐνδιαφερόμενος πρέπει ν' ἀνατρέξῃ στὰ πληρέστερα ἀρχικὰ δημοσιεύματα. Οἱ ταφὲς κάθε τύμβου διακρίνονται στὰ σχέδια μὲ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβῆτου, ἐπίσης τὰ εὑρήματα μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμούς. Ἀντιπροσωπευτικὰ εὑρήματα εἰκονίζονται στοὺς πιν. 40β, 41β, 42α-β, 43α,γ, 44α,γ καὶ στὸ σχέδιο 7. Τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς πήλινο ἀγγεῖο τοῦ πιν. 43α δημοσιεύθηκε πληρέστερα καὶ βοήθησε στὴν ἔξα-

γωγή συμπερασμάτων γιὰ τὴ ντόπια ἀγγειοπλαστική¹. Στὸν πίν. 44β εἰκονίζεται μιὰ ἀπὸ τὶς προϊστορικὲς ταφὲς σὲ πιθάρι, ἀφοῦ βγῆκε τὸ ὄντο μέρος τοῦ πιθαριοῦ καὶ καθαρίσθηκε ὁ σκελετὸς καὶ τὰ κτερίσματα. Στὸν πίν. 45β εἰκονίζεται μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς κεραμοσκέπαστες ταφὲς Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Στὸ σχέδ. 8 φαίνονται τὰ λείψανα ἐνὸς Ἑλληνιστικοῦ τάφου, κτισμένου μὲ πλίθρες, καὶ τὰ κτερίσματά του.

Τὰ πολυάριθμα εὑρήματα τῆς σωστικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνας εὑρίσκονται στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας, τὸ ὅποιο τόρα εἶναι

Σχέδ. 5. Κάτοψη καὶ τομὴ τοῦ τύμβου Κ (181).

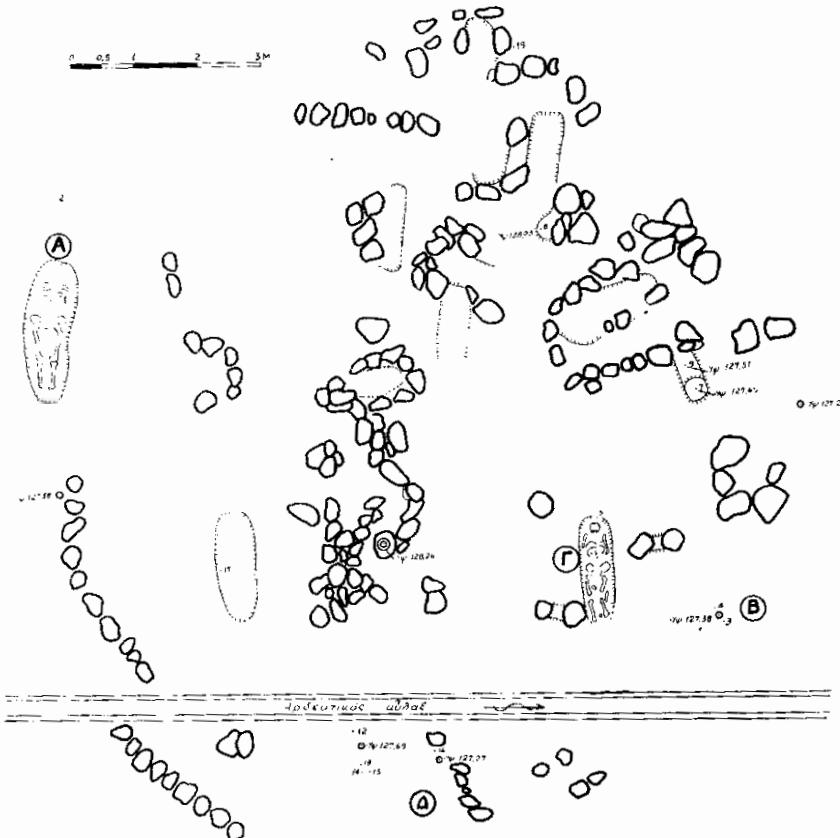
ἔνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα Μουσεῖα τοῦ κόσμου γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς Νεολιθικῆς καὶ τῆς Ηρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου στὰ Βαλκάνια.

182. *Μεγάλη τούμπα*. Οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ M. Ἀνδρόνικου στὴ μεγάλῃ τούμπᾳ δὲν ἔδωσαν ὡς τώρα τὸ προσδοκώμενο ἀποτέλεσμα, δηλαδὴ ἐντο-

¹ Ph. M. Petsas, The Multiple Brush-on a Local Early Iron Age Pitmos from Pieria, Essays K. Lehmann, New York 1964, σ. 255 κέ.

πισμό «μακεδονικοῦ» τάφου, ἀλλὰ μὲ τὴν περιορισμένη ἔκτασή τους δὲν στηρίζουν καὶ τὴν ὑπόθεση ὅτι δὲν ὑπάρχει. Ἀπὸ τὰ εὑρήματα ἀξιόλογη εἶναι γραπτὴ στήλη¹.

183. *Μακεδονικὸς τάφος Βεργίνας.* Ὁ Κ. Α. Ρωμαῖος, ποὺ ἀνέσκαψε τὸ μακεδονικὸ τάφο τῆς Βεργίνας καὶ τὸν εἶχε δημοσιεύσει μὲ ἐκθέσεις καὶ

Σχέδ. 6. Ὁ τύμβος CI (181).

σύντομα ἄρθρα προηγουμένως, δημοσίευσε τὸ 1951 εἰδικὴ μονογραφία γιὰ τὸν τάφο, ἐκδοσῃ τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν². Ἐν τῷ μεταξὺ προηγούμενο ἄρθρῳ τοῦ στὸ Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο ἀναδημοσιεύθηκε μαζὶ μὲ ἄλλα Μικρὰ Μελετήματά του³. Πολλοὶ ἀναφέρθηκαν στὸν τάφο

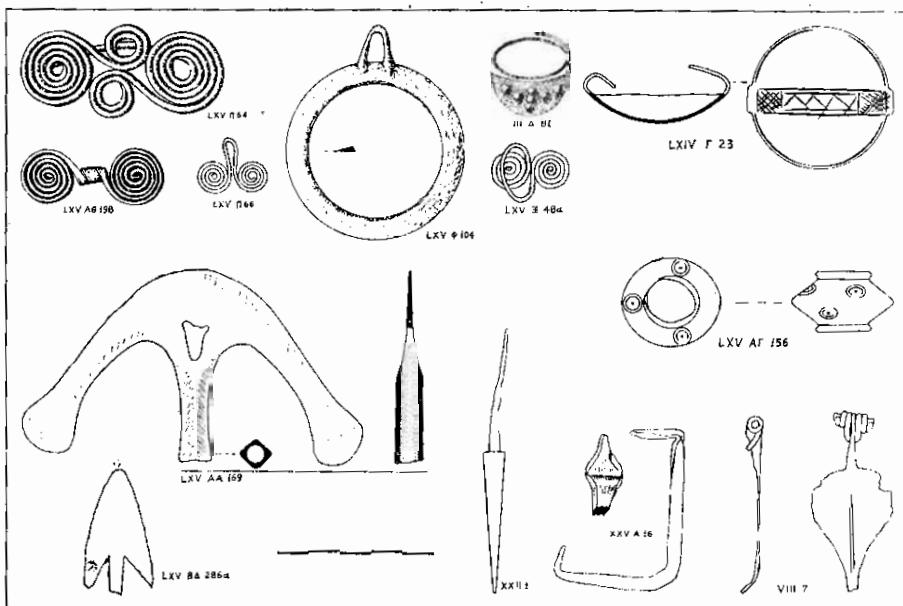
¹ ΠΑΕ 1952, σ. 211 κέ., Αρχ. in Gr. 1952, σ. 122, Arch. Rep. 1962-63, σ. 24, Chiron. 1962, σ. 802, ΑΔ 19, 1964, Χρονικά, Β3, σ. 366 κέ., BS 5, 1964, σ. 287 κέ., πιν. X.

² Κ. Α. Ρωμαῖος, Ὁ μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, Ἀθῆναι 1951.

³ Κ. Α. Ρωμαῖος, Μικρὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 77 κέ., εἰκ. 14-15.

σε γενικότερα δημοσιεύματα¹, μάλιστα σε Ιστορίες της Τέχνης ή της Αρχιτεκτονικής². Νεώτερες έργασίες συντηρήσεως του τύφου (πίν. 45α) άναφέρονται στις έτησιες έκθεσεις της Εφορείας³.

184. *Τάφος Ηαλατίτσας*. Στὸ πλαίσιο τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων κατὰ τὸ 1965 ἀναζητήθηκε, εὑρέθη καὶ καθαρίσθηκε ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ὁ ἀνεσκαμμένος ἀπὸ τὸν Ηευζεγ τάφος τῆς Παλατίτσας, δηλαδὴ ὅ, τι ἀπόμεινε ἀπὸ τοὺς λιθωρύχους, ποὺ ρίμαζαν τ' ἀρχαῖα τῆς περιοχῆς ὡς περίπου τὸ 1937, ποὺ ξανάρχισαν οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Βεργίνας.

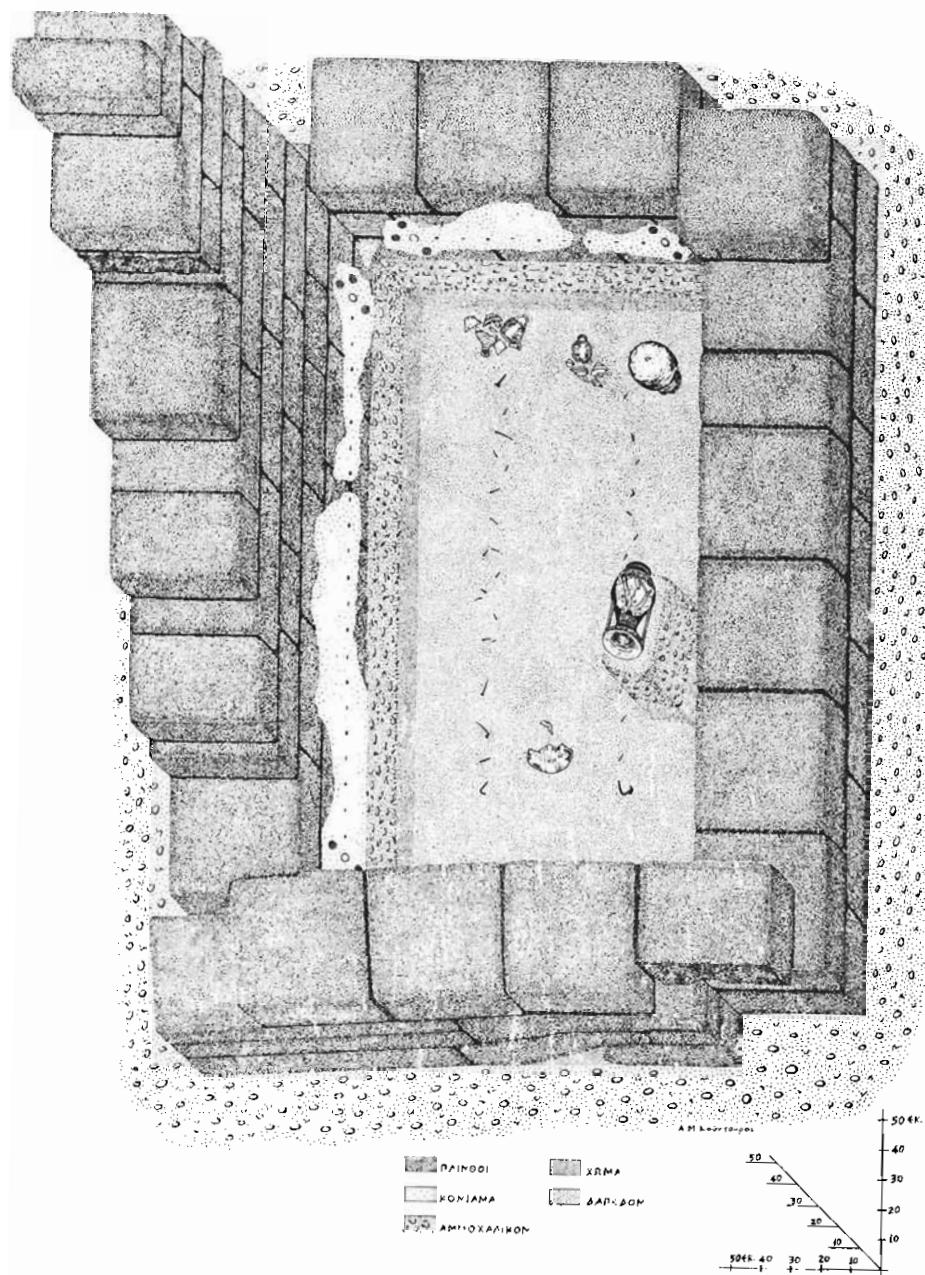
Σχέδ. 7. Μεταλλικά εὑρήματα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας (181).

185. *Τυχαῖα εὑρήματα*. Σπουδαιότατα γλυπτά, τὰ σπουδαιότερα ὡς τώρα κινητά εὑρήματα δῆλης τῆς περιοχῆς, ἥλθαν στὸ φῶς τυχαῖα στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ἀντ. Ζησόπουλου. Εἶναι δύο τμήματα τοῦ ἴδιου πιθανῶς μαρμάρινου συμπλέγματος. Τὸ ἔνα σώζει κάπρο, ποὺ τρέχει, καὶ σκύλο πάνω στὴν ράχη του. Τὸ ἄλλο εἶναι κορμίδος γυναικείος, ἵσως Ἀταλάντη. Μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Βεροίας καὶ εἶναι ἐντελῶς ἀδημοσίευ-

¹ Π.χ. Μ.α.π. Λανδρονίκος, BS 5, 2, 1964, σ. 287 κέ., πίν. ΙΧ, εἰκ. 11.

² A. Rumpf, MuZ, σ. 164, σημ. 9, A. W. Lawrence, Greek Architecture, 1957, σ. 211, πίν. 103 καὶ 104 (Α), ὅπου ὁ τάφος χρονολογεῖται περὶ τὸ 200 π.Χ., Α. K. Όρλανδος, Τὰ ὅλικά δομῆς, 2, Αθῆναι 1958, σ. 12, 349, σημ. 4, 357 καὶ εἰκ. 386.

³ ΔΔ 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 215 κέ., 19, 1964, Β3, σ. 364.

Σχεδ. 8. Τάφος ελληνιστικών χρόνων (181).

τα, ἐπειδὴ δύσκολα μπορεῖ νὰ τοποθετηθοῦν κατάλληλα γιὰ φωτογράφηση καὶ μελέτη. Μὲ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ Μουσείου Βεροίας ὑπάρχει τώρα δυνατότητα νὰ τοποθετηθοῦν σὲ κατάλληλη βάσι.

“Αλλα τυχαῖα εὐρήματα ἔχουν ἀναφερθῆ στις ἐτήσιες ἐκθέσεις τῆς ‘Ἐφορείας’.

186. *Λιάφορα*. “Οταν κατεδάφισαν τὴν παλιὰ ἐρειπωμένη ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ Παλατίτσια, ἔγινε περισυλλογὴ τοῦ ἄρχαιον ὑλικοῦ, δηλαδὴ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν σὲ δεύτερη χρήση, ποὺ μεταφέρθηκαν στὸ χῶρο τοῦ ἀνακτόρου². Πολλὰ εὐμετακόμιστα εὑρήματα τῆς περιοχῆς μεταφέρθηκαν γιὰ ἀσφάλεια ἀπὸ τὴν ἀποθήκη τῆς Βεργίνας στὸ Μουσεῖο Βεροίας. Κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινο τραπεζοφόρο δημιοσίευσε ὁ Γ. Μπακαλάκης³. Ἀνάγλυφο ἀπὸ τὰ Παλατίτσια στὸ Λούβρο ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν Ε. Σιμονί⁴.

ΝΑΟΥΣΑ - ΛΕΥΚΑΔΙΑ - ΚΟΠΑΝΟΣ

187. *Μίεζα, Νυμφαῖο*. Οἱ ἀρχαιότητες ποὺ ἐκτείνονται ἀνύμεσαι στὴ Νάουσα, τὰ Λευκάδια καὶ τὸν Κοπανό, ἀνήκουν στὴ δεύτερη σὲ σπουδαιότητα, μετὰ τὴν Βέροια, ἀρχαῖα πόλι τοῦ Νομοῦ, τὴν Μίεζα, ὅπως ἔδειξα. νομίζω, στὴν πρόσφατη δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν⁵. Ἐκεῖ⁶ ἔχει συγκεντρωθῆ καὶ ἡ βιβλιογραφία, ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἀρχαιολογία τῆς περιοχῆς, ὥστε εἶναι περιττὸ νὰ ἐκταθοῦμε ἐδῶ πολὺ⁷. Πρέπει μόνο νὰ προσθέσουμε, διτὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1965, πολὺ ἀργά γιὰ νὰ περιληφθῇ στὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν, εὐτύχησα νὰ προσθέσω καὶ νέες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ταύτιση τῶν ἐρειπίων τῆς περιοχῆς μὲ τὴν Μίεζα: σ’ ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ κεφαλάρια νεροῦ τῆς περιοχῆς, στὰ Ισβόρια τῆς Νάουσας, βεβαιώθηκαν ἐκτεταμένα λαξεύματα κατασκευῶν, σπήλαια κλπ., ποὺ πιθανώτατα σχετίζονται μὲ τὸ Νυμφαῖο τῆς Μίεζας καὶ τὴ «Σχολὴ» τοῦ Ἀριστοτέλη⁸. Δίνουμε ἐδῶ σχέδιο τῶν λαξευμάτων τῆς πλευρᾶς τοῦ σπηλασίου

¹ ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 218, 18, 1963, Χρονικά Β2, σ. 216 κέ.

² ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 355.

³ G. Bakalakis, Two More Trapezophora, Essays in Memory of K. Leftherimann, New York 1964, σ. 28 κέ.

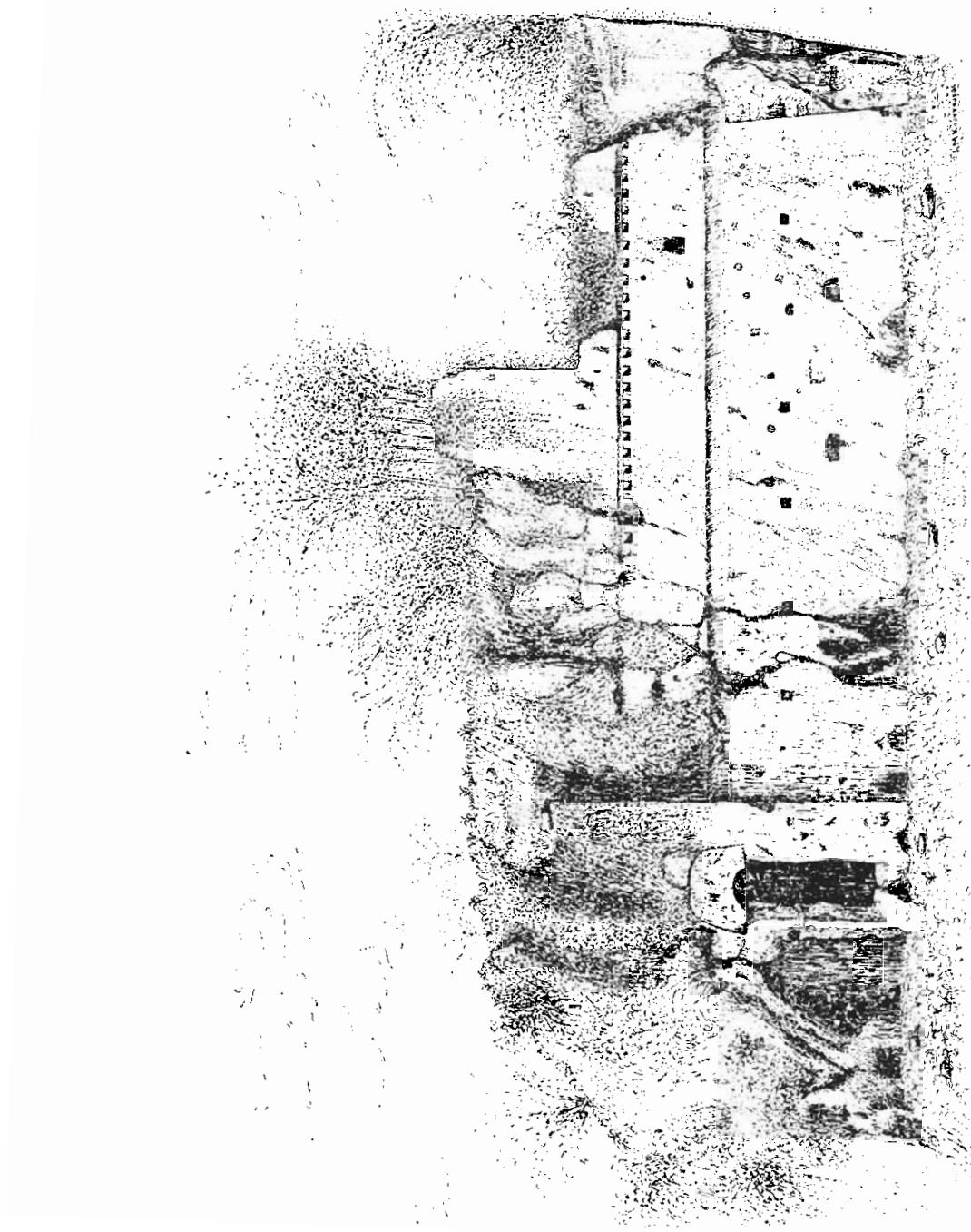
⁴ E. Simon, Die Portlandvase, Mainz 1957, πίν. 10, 1.

⁵ Φωτίον Μ. Πέτσα, Ο τάφος τῶν Λευκαδιῶν, Αθῆναι 1966.

⁶ Φ. Μ. Πέτσα, Ἑ. ἄ., σ. 1-4.

⁷ Αναφέρω ἐδῶ μόνον τὰ πιὸ πρέσφατα δημοσιεύματα καὶ τὰ μεταγενέστερα τῆς δημοσιεύσεως τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν: Ἐργον 1963, σ. 45 κέ., 1964, σ. 14 κέ., 1965, σ. 21 κέ. καὶ 167, ΠΑΕ 1963, σ. 59 κέ., 1964, σ. 24 κέ., 1965, σ. 36 κέ. Κήρου 1963, σ. 784, 1964, σ. 792 κέ., Arch. Rep. 1963-64, σ. 18, 1964-65, σ. 21, 1965-66, σ. 15, ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, Β2, σ. 213 κέ., 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 360 κέ. καὶ 363.

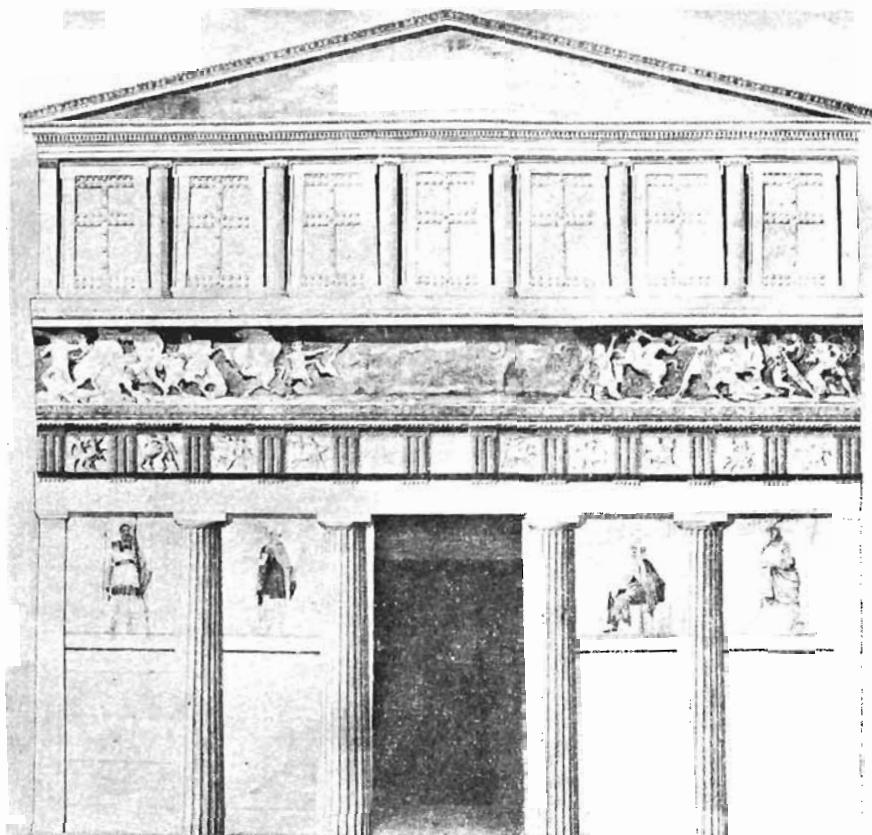
⁸ Ἐργον 1965, σ. 21 κέ., ΠΑΕ 1965, σ. 36 κέ.

Σχόλιο 9. Σπήλαιο και λαζαρίκα στὸ Νησεῖο τῆς Μήλου (187).

ύπ' ἀριθ. 1 (σχέδ. 9), εἰκόνα τῆς τεχνητῆς εἰσόδου τοῦ ιδίου σπηλαίου κι ἔνα κομμάτι πήλινης σίμης, ἀπ' αὐτὰ ποὺ χρονολογοῦν τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων κτηρίων στὸν 4ο αἰ. π.Χ. (πίν. 50α-β).

188. *Τάφος τῶν Λευκαδιῶν*. Τάφος τῶν Λευκαδιῶν ὀνομάζεται πλέον δι μεγάλος διθάλαμος τάφος μὲ τὴ διώροφη πρόσοψη καὶ τὴ ζωγραφικὴ

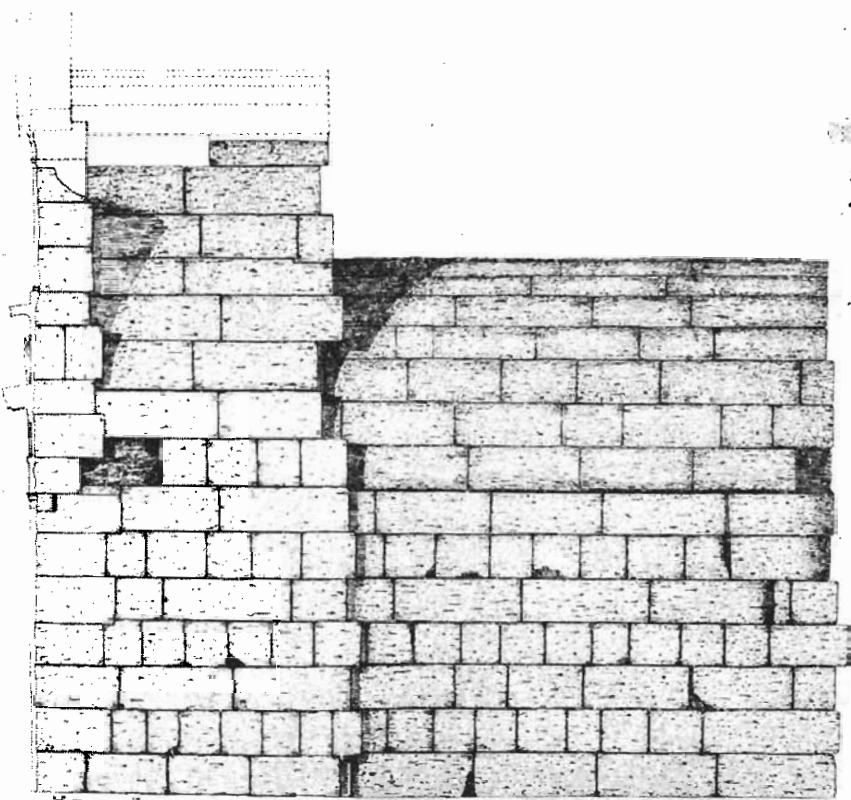

Σχέδ. 10. Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν ὡψούς περίπου 8,70μ. (188).

παράσταση κρίσεως στὸν Κάτω Κόσμο. Δημοσιεύθηκε ἐξαντλητικὰ σὲ πρόσφατη μονογραφίᾳ¹, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, ὥστε περιττεύει πλατύτερος λόγος ἐδῶ. Δίνουμε μόνο μιὰ εἰκόνα τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου (πίν. 46), τὴν ἐξωτερικὴν δύψη τοῦ στεγάστρου (πίν. 47) καὶ τὴ ζωγραφικὴ παράσταση τοῦ νεκροῦ (πίν. 48) καὶ τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δύο

¹ Φωτίου Μ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδιῶν, Ἀθῆναι 1966, στὴ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀραιολογικῆς Ἐταιρείας ὑπ' ἀριθ. 57.

Κριτάς, τοῦ Ραδαμάνθυος (πίν. 49). Τὰ σχέδια ὑπ' ἀριθ. 10-13 συμπληρώνουν τὸ στοιχεῖο, ποὺ ἀρκοῦν γιὰ νὰ δώσουν καὶ στὸν ἀναγνώστη τῶν Χρονικῶν ἀντῶν μιὰ ἴδεα τοῦ σπουδαιότατου αὐτοῦ μνημείου ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς. Γιὰ νὰ ἐκτιμηθῇ ὁ ἔγχρωμος πλοῦτος τῆς διακοσμήσεως πάντως εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀναδρομὴ στὴ δημοσίευση τοῦ

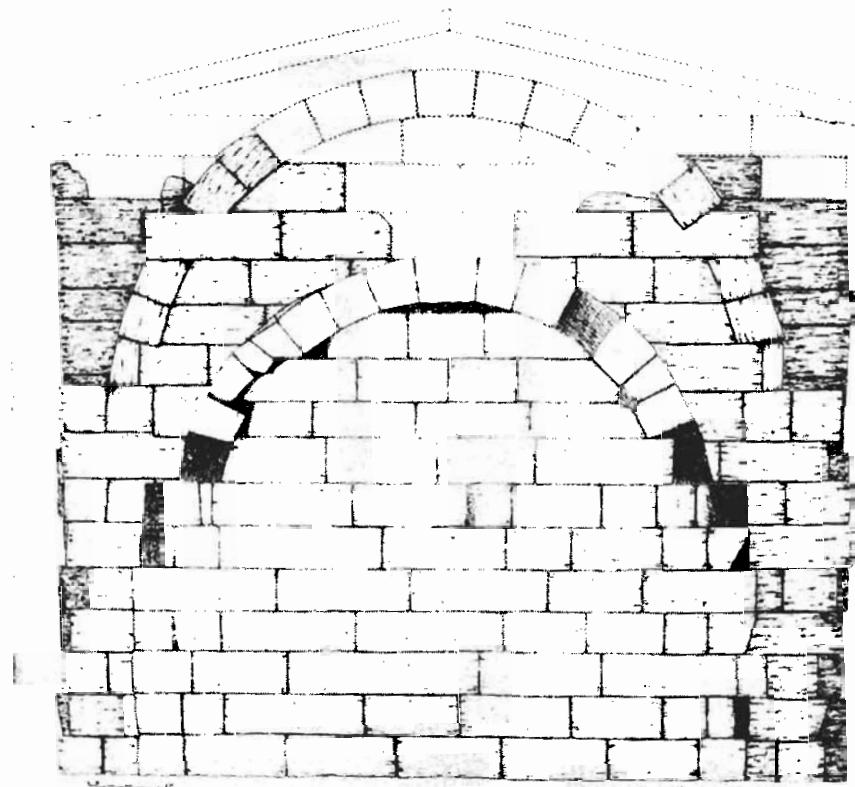
Σχέδ. II. Ἐξωτερικὴ ὅψη τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίον (188).

τύφου. Ἔχουν διατυπωθῆ φόβοι μήπως ἄλλοιι θοῦν οἱ ζωγραφιστὲς καὶ ἀνάγλυφες παραστάσεις¹. Συμμερίζομαι τοὺς φόβους. Ὁπωσδήποτε εἶναι ἄλλο πράγμα νὰ φοβᾶσαι μήπως κάτι συμβῆ καὶ ἄλλο πράγμα νὰ ἔχουν καταστραφῆ ὅσα ἀνέσκαψες, γιατὶ δὲν εἶχες κάμει τίποτε γιὰ νὰ τὰ σώσῃς.

189. Τάφος τοῦ Kineh. Τάφος τῆς Νιάουστας ὀνόμασε ὁ Κίνεη τὸν

¹ ΙΙΣ 5, 2, 1964, σ. 303.

τάφο, ποὺ ἔσκαψε, ἀλλὰ κι αὐτὸς βρίσκεται στὴν περιοχὴ τῶν Λευκαδιῶν, ὅπως καὶ ὁ ἐπόμενος τῶν Λύσωνος καὶ Καλλικλέους. Γιὰ νὰ τὸν διακρίνουμε μποροῦμε νὰ τὸν λέμε τάφο τοῦ Kinch. Θεωρήθηκε «ἀφανισμένος», ξαναβρέθηκε, ἀνασκάφηκε καὶ μελετήθηκε πάλι μὲ τὸ φῶς τῶν νεώτερων γνώσεών μας γιὰ τοὺς μακεδονικοὺς τάφους. Ἐλπίζω θὰ δημοσιευθῇ σύντο-

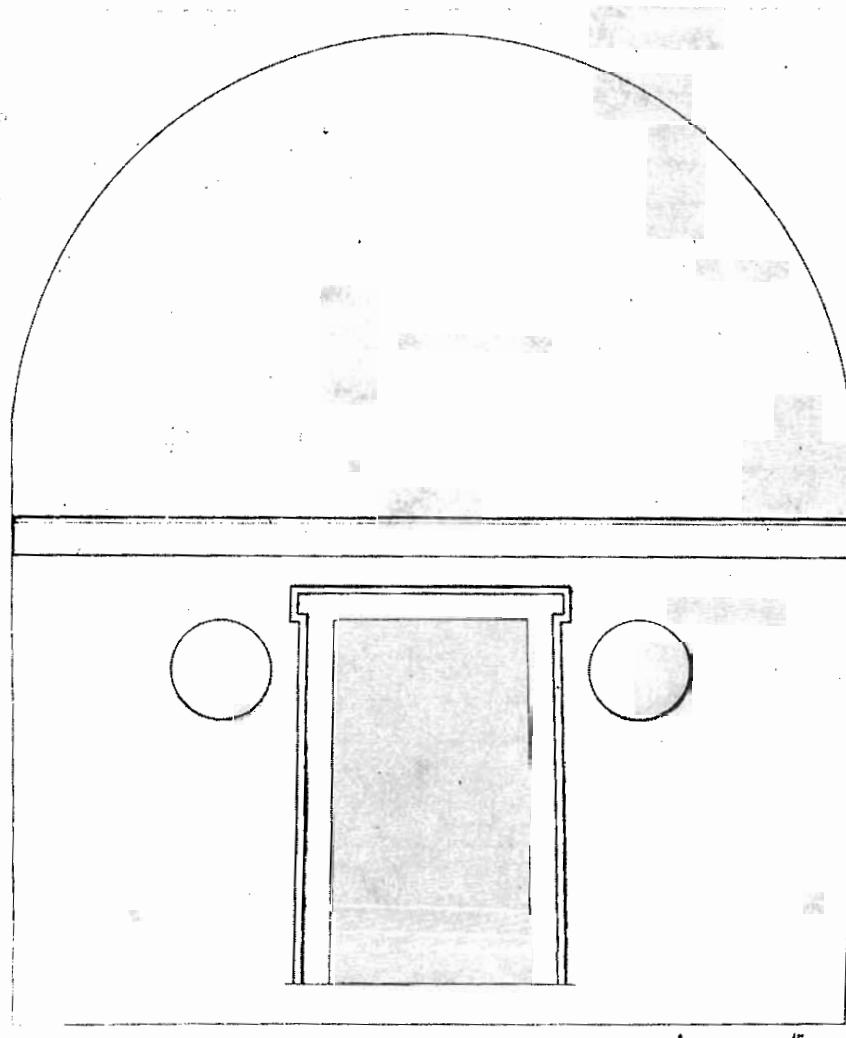
Σχέδ. 12. Ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων, ἀπὸ Ἀγατολῶν (188).

μα σχετικὴ μελέτη. Ἔν τῷ μεταξύ, χωρὶς ἐπανεξέταση τοῦ μνημείου τοῦ ἕδιου, μὲ βάση μόνο τὴν ἀσπρόμαυρη εἰκόνα τῆς χαμένης ζωγραφιᾶς του, χρονολογήθηκε «in the later second century B.C.»¹.

190. *Tάφος Λύσωνος καὶ Καλλικλέους.* Στὸν τάφο Λύσωνος καὶ Καλ-

¹ Τελευταία Blanck R. Brown, Ptolemaic Painting and Mosaics κλπ., Cambridge, Mass., 1957, σ. 86, ἀλλὰ πρβ. A. K. Όρλαύδος, Τὰ ιλικά δομῆς. 2, Αθῆναι 1958, σ. 357. Ιδὲ καὶ BS 5, 2, 1964, σ. 299.

λικλέους τῶν Ἀριστοφάνου¹ ἔγιναν κατὰ καιροὺς μικρὲς ἐργασίες εἴτε γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς εἰσόδου ἀπὸ τὴν καμάρα μὲ σκάλα εἴτε γιὰ προστα-

Σχέδ. 13. Ἡ ὁψη τοῦ μεσοτοίχου τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων ἀπὸ τὸν προθάλαμο (188).

σία του ἀπὸ τὰ νερὰ εἴτε γιὰ προετοιμασία κατασκευῆς στεγάστρου, ἀλλὰ πάντοτε ἔμεναν στὴ μέση, ὥστε ὁ τάφος ἐξακολουθεῖ νὰ μένῃ καὶ ἀδημο-

¹ Χρονικὰ 1940-50, ὄρ. 83.

σίευτος καὶ ἀπροστάτευτος. Μνεία τοῦ τάφου σὲ νεώτερα δημοσιεύματα γίνεται συχνά¹.

191. *Ἄλλοι τάφοι.* Τρεῖς ἄλλους μακεδονικοὺς τάφους τῆς περιοχῆς ἀνέσκαψα καὶ ἀνεκοίνωσα πρῶτα στὸ 7ο Διεθνὲς Συνέδριο Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας (Ρώμη - Νεάπολη 1959)².

192. *Τσιφλίκι.* Ἐπιφανειακὲς ἔρευνές μου κατέληξαν σὲ ἀνασκαφὴ τὸ 1959, ποὺ δυστυχῶς δὲν εἶχε συνέχεια, στὴ θέση Τσιφλίκι, στὰ ὅρια τῶν κοινοτικῶν περιοχῶν Ναούστης καὶ Λευκαδίων³. Δίνουμε δῶ μερικὸ σχέδιο ψηφιδωτῶν δαπέδων (σχέδ. 14) καὶ εἰκόνα ἐνὸς ἀπὸ ἄλλα ψηφιδωτὰ δάπεδα σὲ γειτονικό κτήριο (πίν. 51β).

193. *Μπαλτανέτο.* Στὴ θέση Μπαλτανέτο τῆς Νάουσας ἀνέσκαψα ρωμαϊκὸ κτήριο μὲ θαυμάσια διατηρημένα ψηφιδωτὰ δάπεδα, δεξαμενὴ καθαριότητος καὶ περιστύλιο⁴. Δίνουμε ἐδῶ εἰκόνα μέρους ψηφιδωτοῦ δαπέδου μὲ τὴ δεξαμενὴ (πίν. 50δ) καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ μαρμάρινα κιονόκρανα τοῦ περιστυλίου (πίν. 50γ).

194. *Κινητὰ εὑρήματα.* Τὰ μέχρι τοῦ 1965 κινητὰ εὑρήματα τῆς περιοχῆς ἀναφέρονται ἐπίσης στὴ μονογραφία γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων⁵. Σημειώνουμε ἐδῶ ἴδιαίτερα τὴν προτομὴ τοῦ Ὄλγάνου, ποὺ δημοσίευσε ὁ Β. Καλλιπολίτης⁶. Ἐπίσης τὴ σπουδαία ἐπιγραφή, ποὺ ἀναγράφει ἀγοραπωλήσies κτημάτων καὶ ρίχνει φῶς στὴν προσωπογραφία καὶ τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς⁷. Νομίσματα τῆς περιοχῆς δημοσιεύθηκαν κατὰ και-

¹ Π.χ. Α. Κ. Όρλανδον, ἔ. ἀ., σ. 357, Ph. Peters, Macedonian Tombs, Atti VII Congr. Intern. Arch. Classica, I, Roma 1961, σ. 402, Φ. Μ. Πέτσα, Ο τάφος τῶν Λευκαδίων, Αθῆναι 1966, σποράδην.

² Ph. Peters, Macedonian Tombs, Atti κλπ., σ. 401 κέ., πρβ. Φ. Μ. Πέτσα, Ο τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 2, ὅπου ἀναφέρονται καὶ οἱ ἄλλοι τάφοι τῆς περιοχῆς μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

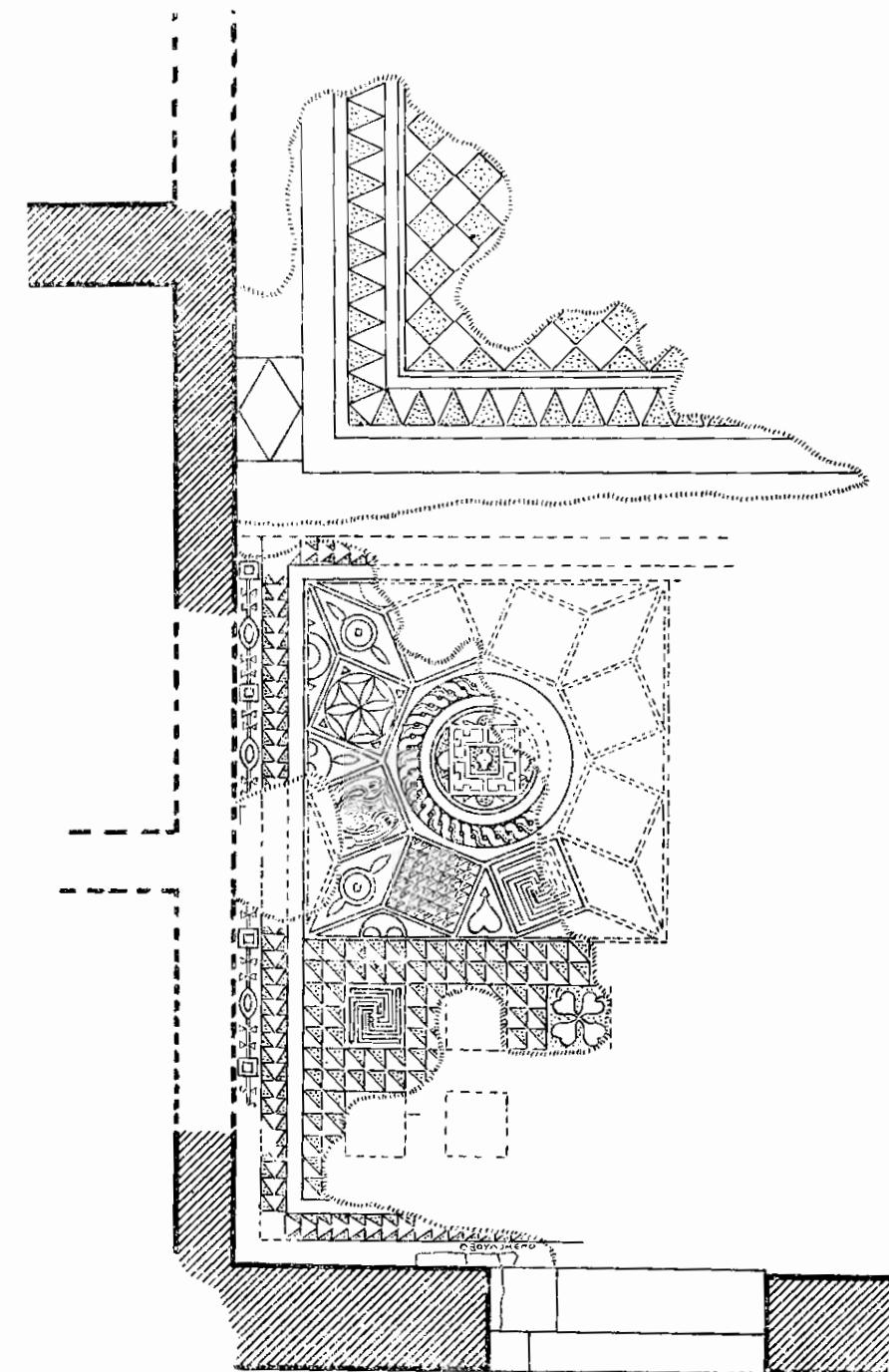
³ Chiron. 1959, σ. 770, εἰκ. 3-12, Arch. Rep. 1959-60, σ. 16, Ἐργον 1959, σ. 60 κέ. Ἐκτενέστερα, ΠΑΕ 1959, σ. 85 κέ.

⁴ Φ. Μ. Πέτσα, Ο τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 4, σημ. 4, ὅπου ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. Τελευταίως ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 360 κέ., ΠΑΕ 1963, σ. 61 κέ., 1964, σ. 24 κέ., 1965, σ. 36 κέ.

⁵ Φ. Μ. Πέτσα, Ο τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 2 κέ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁶ B. Kallipolitis, Mon. Piol 46, 1952, σ. 85 κέ., πρβ. Bull. Epigr. 1953, ἀριθ. 108.

⁷ Φ. Πέτσα, Ωναὶ ἐκ τῆς Ἡμαθίας, ΑΕ 1961, σ. 1 κέ., πρβ. Bull. Epigr. 1965, ἀρ. 231, ὅπου ὁ Ι. Κοΐερτ δέχεται τὴν ἀνάγνωση, συμπλήρωση, ἐρμηνεία κλπ. τῆς ἐπιγραφῆς, ἀλλ᾽ «ἀποφαίνεται γνώμην» γιὰ γλωσσικές συσχετίσεις, ποὺ δὲν δέχεται, σημειωματικά, χωρὶς ἐπιχειρήματα, ὅστε δὲν ὑπάρχει τρόπος ν' ἀπαντήσῃ κανεῖς. Εξακολουθῶ νά πιστεύω, πως τὸ Τσαρμαρίνοβο μπορεῖ νά σχετίζεται μὲ τὴ Μαρινία. Ποιός θά φανταζόταν πῶς τὸ Σολινό σχετίζεται μὲ τὸ Θεσσαλονίκη γλωσσικά, ἂν δὲν ἦταν βεβαιωμένο ιστορικά;

Σχεδ. 14. Αιγίου μωσαϊκού δαπέδου στη θέση Τσιφλίκι Λευκαδίου (192)

ροὺς σὲ ἑτήσιες ἐκθέσεις¹. Εἰκονίζεται ἐδῶ χάλκινο νόμισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων (πίν. 35β)².

ΑΛΛΟΙ ΤΟΠΟΙ

195. Νέα Νικομήδεια. Ὁ νεολιθικός συνοικισμός τῆς Νέας Νικομήδειας εἶναι τώρα ὁ ἀρχαιότερος χρονολογημένος συνοικισμός γεωργικῶς ἐγκατεστημένων ἀνθρώπων ἐπὶ εὐρωπαϊκού ἐδάφους. Μπορεῖ κάποιοι ἄλλοι στὴ Θεσσαλία ἡ στὴ Μακεδονία ἡ ἀλλοῦ νῦν εἶναι ἀρχαιότεροι. Ἄλλ' ἀπὸ τοὺς χρονολογημένους, μὲ τὴ μέθοδο τοῦ ραδιενεργοῦ ὥνθρακος 14, εἶναι ὁ ἀρχαιότερος καὶ ἀνεβαίνει ὡς τὸ 6230 π.Χ. περίπου. Ἡ ἀναγνώριση τῆς σπουδαιότητος τῆς θέσεως ἔγινε τὸ 1958 ἀπὸ τὸν Ἐφορο τῆς Περιφερείας, δό όποιος καὶ ἔσωσε τὴν τούμπα ἀπὸ ἀφανισμό, ἀπαγορεύοντας χωματοληψία γιὰ δόδοποια, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἵπεδειξε τὴ θέση στὸ νεαρὸ τότε Ἀμερικανὸ προϊστορικὸ R. Rodden. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε ὑποδειγματικὴ ἀπὸ τὴν Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ μὲ Διευθυντὴ τὸν G. Clark καὶ διευθύνοντα τὴν ἐργασία ἐπὶ τόπου τὸν R. Rodden. Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν δημοσιευθῆ σὲ σύντομες ἐκθέσεις³ καὶ μερικώτερες μελέτες⁴. Πλέρασαν ἡδη στὴ διεθνὴ βιβλιογραφία⁵. Τὰ εὑρήματα εἶναι τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας.

196. Σπήλαιο Ροδοχωρίου. Σπήλαιο μὲ εὑρήματα ὑστέρων νεολιθικῶν χρόνων ἐρευνήθηκε πρόχειρα στὴν περιοχὴ τοῦ Ροδοχωρίου, ἀλλὰ πλησιέστερα στὸ Γιαννακοχώρι Ναούστης (πίν. 51α). Τὰ εὑρήματα δόθηκαν σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁶. Ἐδῶ εἰκονίζονται μερικὰ ὅπὸ τὰ πήλινα ὄγγεια (σχέδ. 15, δεξιὰ καὶ κάτω ἀριστερά, καὶ πίν. 52α), τὰ λίθινα ἐργαλεῖα (σχέδ. 15, ἀριστερά, μεσαία σειρὰ) καὶ τὰ περίαπτα (σχέδ. 15, ἄνω ἀριστερά, καὶ

¹ Chron. 1953, σ. 100, 1955, σ. 230, 1956, σ. 499, ΑΔ 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 356, Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 3, σημ. 2.

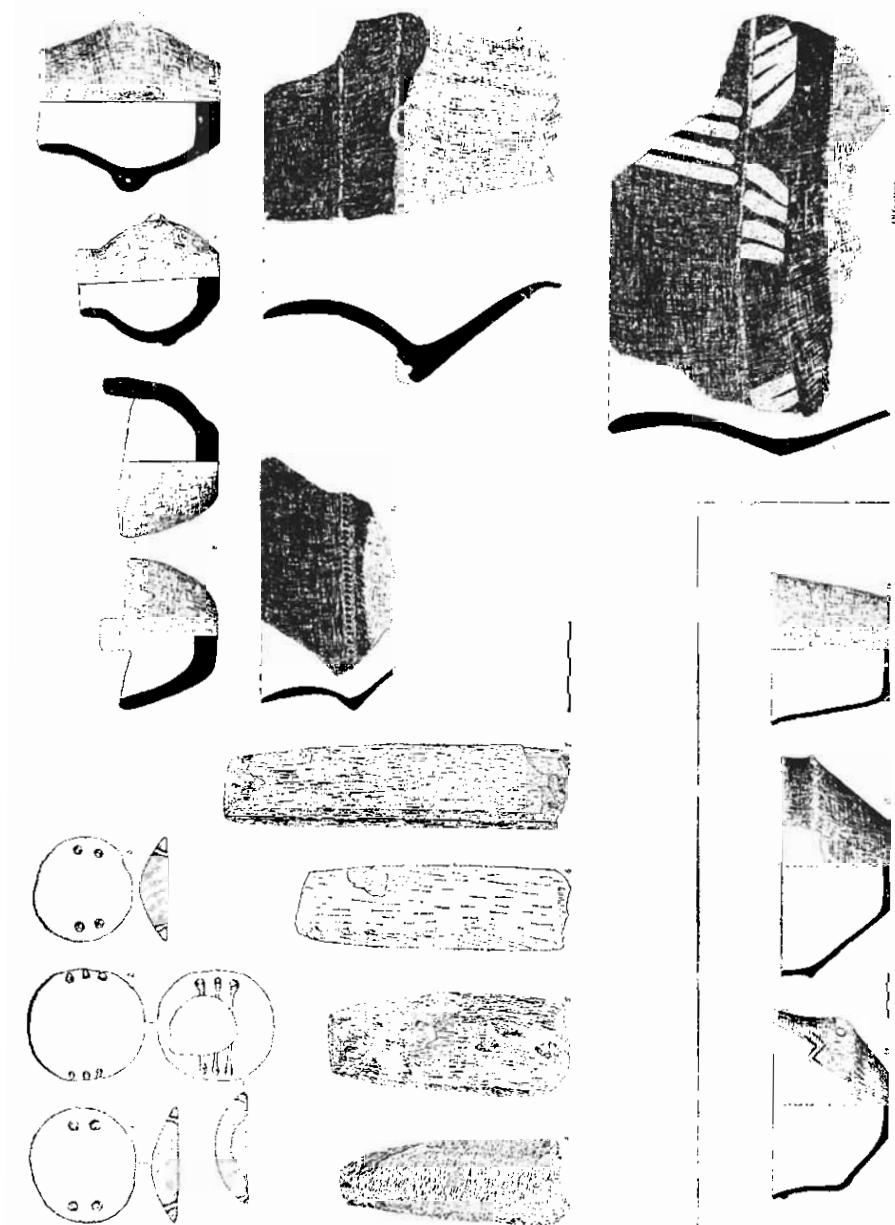
² ΑΔ, Ἑ. ἀ., πίν. 419α.

³ Proceedings of the Prehistoric Society for 1962, 28, σ. 267 κὲ., πρβ. Chron. 1961, σ. 798 κέ., 1963, σ. 787 κέ., 1964, σ. 792, Arch Rep. 1962-63, σ. 24, 1963-64, σ. 16 κέ., 1964-65, σ. 21, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 218 κέ. καὶ 231 κέ., 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 368 κέ., BS 5, 1, 1964, σ. 114 κέ., εἰκ. 1-2 καὶ πίν. 2B-5B καὶ 8B.

⁴ R. J. Rodden, Early Neolithic Frog Figurines from Nea Nikomedea, Antiquity 38, 1964, σ. 294, πίν. LIV, J. G. D. Clark, Radiocarbon Dating and the Spread of Farming Economy, Antiquity 39, 1965, σ. 45 κέ.

⁵ D. H. French, Praehist. Zeitschr. 42, 1964, σ. 30 κέ., εἰκ. 2, 2-7, E. J. Holmberg, The Neolithic Pottery of Mainland Greece, Göteborg 1964, σποράδην, S. S. Weinberg, The Stone Age in the Aegean, Cambridge 1965, σποράδην.

⁶ Arch. Rep. 1963-64, σ. 18, ΑΔ 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 356, R. Rodden, BS 5, 1, 1964, σ. 116, εἰκ. 1 καὶ πίν. 6 καὶ 8A.

Σχεδ. 15. Διάφορα εύρηματα νεολιθικής εποχής από το σημίταιο Ρωδοκύρνου (1961).

πίν. 52β), ποὺ ἄλλα εἶναι ἀπὸ μάρμαρο κι ἄλλα ἀπὸ ὅστρεο. Εὑρίσκονται στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας.

197. *Πολυπλάτανος*. Ἐπιφανειακὰ εύρήματα ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ τούμπα κοντὰ στὸν Πολυπλάτανο δημοσίευσε ὁ R. Rodden¹.

198. *Κίτιον*. Ἰδὲ ἀριθ. 187. Ἡ τοποθεσία μεταξὺ Ναούσης - Κοπανοῦ - Λευκαδίων, ποὺ θεωρεῖται ὅτι ἀνήκει στὸ Κίτιον, ἀποδόθηκε στὴ Μίεζα.

199. *Μαρινία*. Ἀρχαία πόλη Μαρινία βεβαιώθηκε ἔμμεσα ἀπὸ ἐπιγραφή, Ἰδὲ ἀριθ. 194, σημ. 41.

200. *Φράγμα Ἀλιάκμονος*. Ἡ διάσωση τοῦ μακεδονικοῦ τάφου στὸ φράγμα τοῦ Ἀλιάκμονος ὀφείλεται στὴν κατανόηση καὶ στὸ ἀποτελεσματικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀμερικανοῦ μηχανικοῦ Forrest Varney, ἀπὸ τὸ Saugrainεπειο τῆς Καλιφόρνιας. Γιὰ νὰ σωθῇ ὁ τάφος ἄλλαξαν τὰ σχέδια τοῦ φράγματος καὶ τῆς ὁδογέφυρας. Στερεωτικὲς ἐργασίες ἔγιναν καὶ παλαιότερα καὶ κατὰ τὸ 1963². Παλαιοχριστιανικὸ κτίσμα μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεση³.

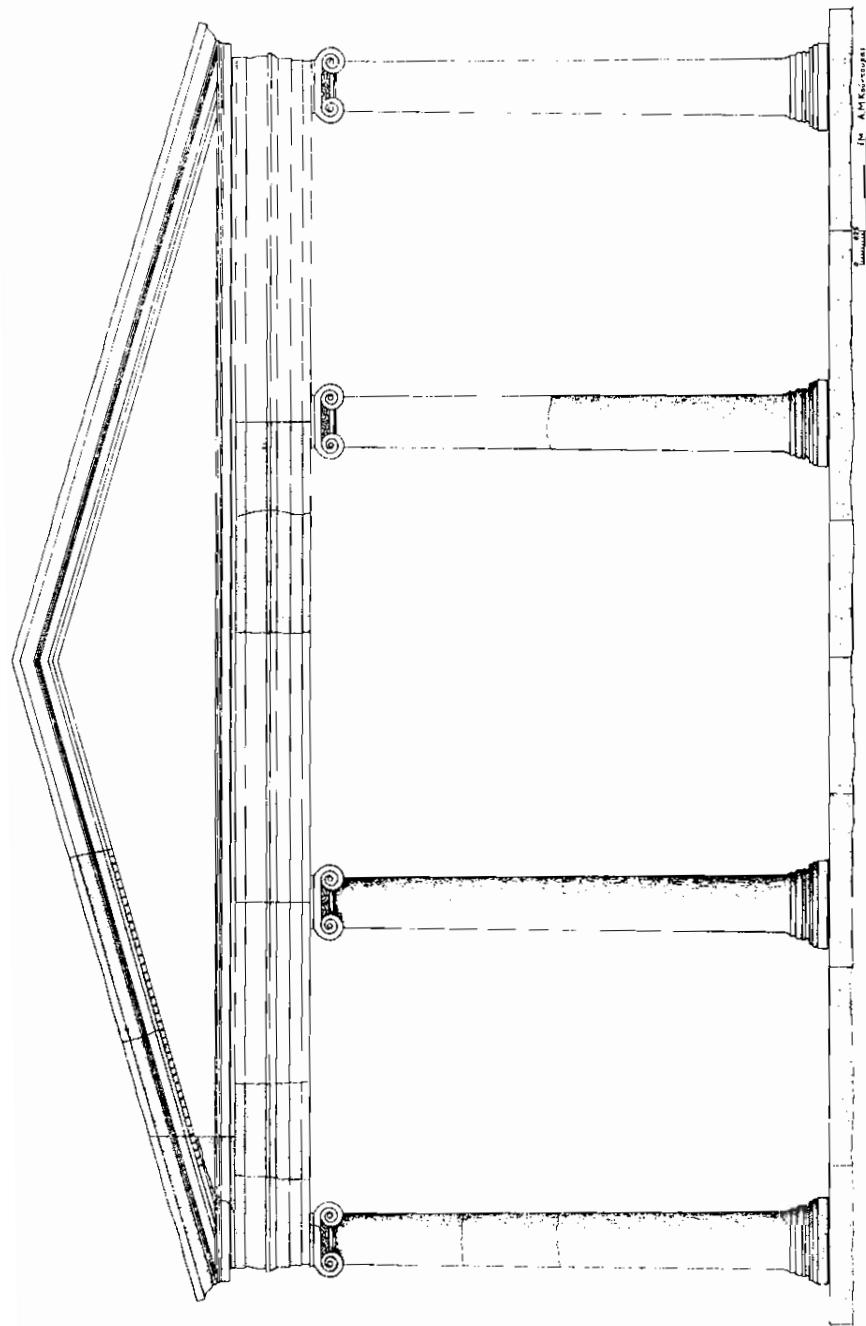
201. *Λευκόπετρα*. Ἱερὸ τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος μᾶς ἐβεβαίωσαν ἐπιγραφές, ποὺ βρέθηκαν τὸ 1965 τυχαῖα στὴν ἀρχή, κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς νέας ἑθνικῆς ὁδοῦ Βεροίας - Κοζάνης, καὶ μὲ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἐν συνεχείᾳ. Ἀπὸ τὸ Ἱερὸ ἀποκαλύφθηκε ὁ ναὸς μὲ πρόναο καὶ σηκὸ (πίν. 53) καὶ μὲ πρόσταση τετράστυλη, ποὺ ἔγινε δυνατὸ νὰ ἀναπαρασταθῇ μὲ τὰ στοιχεῖα, ποὺ βρέθηκαν (σχέδ. 16). Ὁ ναὸς εἶχε μαρμάρινα μέλη: στυλοβάτη, κίονες, θριγκὸ καὶ ἀέτωμα στὴν πρόσοψη, κατώφλι, θύρωμα καὶ βαθμίδα στὸ μεσότοιχο, τράπεζα προσφορῶν, «βωμούς» κλπ. στὸ ἐσωτερικό. Στὸ ἐπιστύλιο εἶχε κτητορικὴ ἐπιγραφή, τῆς ὅποιας βρέθηκε ἔνα μέρος. Ἐπιγραφές, οἱ περισσότερες ἀπελευθερωτικές, σκεπάζουν τὴν ἐπιφάνεια τῶν κορμῶν τῶν κιόνων, τοῦ θυρώματος, τῆς τράπεζας (πίν. 54α), τῶν βωμῶν (πίν. 54β) κλπ. Βρέθηκαν ἐπίσης ἐπιγραφές σὲ πλάκες. Τὸ σύνολον τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι γύρω στὶς ἑκατό, πολλὲς εἶναι χρονολογημένες μὲ διπλῇ χρονολογίᾳ (ἀκτιακὴ καὶ μακεδονική), ὥστε κατατάσσονται μὲ ἀκρίβεια μεταξὺ τῶν ἐτῶν 169-362 μ.Χ. περίπου.

Γιὰ δεῖγμα τῶν ἐπιγραφῶν δίνομε τὸ κείμενο τῶν τριῶν ἐπιγραφῶν στὴν πλευρά τοῦ τραπεζοφόρου τοῦ πίν. 54α.

¹ BS 5, 1, 1964, σ. 117, εἰκ. 1 καὶ πίν. 7.

² ΑΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 364.

³ ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 225.

Σχ. 16. Η πρόσταση τοῦ Ἱεροῦ τῆς Μητρὸς Θεοῦ Αιτωλού (201).

Πρώτη ἐπιγραφή:

Ἄγαθὴ Τύχη.
Μητρὶ Θεῶν Αὐτόχθονι
Μαρσιδία Μαμαρίς εὐξα-
μένη ἔχαρισάμην κοράσιν
ὸνόματι Τυχικήν σὺν τοῖς
ἐπιγεννωμένοις ὑπηρετοῦ-
σαν τῇ Θεῷ καὶ τὴν ἔξουσίαν ἐ-
χούσης τῆς Θεοῦ ἀνύβριστα.
Ἐτους ΑΙC σεβαστοῦ
τοῦ κέ ZKT.

Δεύτερη ἐπιγραφή:

Πετρωνία Ἀμιλλα ἔχαρισόμην Μητρὶ Θε-
ῶν Αὐτόχθονι κοράσιον Σανβατίδα. Μηδένα
κυριώτερον εἶνε ἢ τὴν Θεόν. Ἐπιμελου-
μένου Κλαυδίου Σωτῆρος.

Τρίτη ἐπιγραφή:

Ἀντίγονος Παραμό-
νου ἔχαρισάμην πε-
δάριον ὄνόματι Ἄλέ-
ξανδρον, τὸ καὶ ἡγόρασα,
Μητρὶ Θεῶν Αὐτό-
χθονι, ἵερωμένου
Ἰουλιανοῦ Δημη-
τρίου], ἐπιμελουμένου
Αὐρηλίου Ἀμυντια-
νοῦ.

202. *Τριπόταμος*. Σημειώθηκαν δύο μικρές βασιλικές μὲ τοιχογραφίες τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰώνος¹.

203. *Πατρίς*. Τάφος Ἑλληνιστικός, ποὺ ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα, ἀναφέ-
ρεται σὲ σύντομη ἔκθεση².

204. *Στενήμαχος*. Ἀνάγλυφα ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφα ἦρθαν στὸ φῶς
κατὰ καιρούς³.

205. *Νέα Στράντζα*. Τάφος μὲ φτωχὰ κτερίσματα ἀναφέρεται ἐπίσης
σὲ σύντομη ἔκθεση⁴.

¹ ΑΔ 16, 1960, Χρονικά σ. 226.

² Arch. in Gr. 1954, σ. 38.

³ Chron. 1955, σ. 315, 1964, σ. 792.

⁴ Chron. 1956, σ. 600.

206. Ἀλεξάνδρεια. Πώρινα και μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικά μέλη κλπ. ήλθαν στὸ φῶς τυχαῖα, σχεδιάσθηκαν και δόθηκαν σὲ ἐτήσια ἔκθεση τῆς Ἐφορείας¹.

207. Κλεδί. Τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Delacoulouche λείψανα γεφύρας ἀναφέρονται, μὲ εἰκόνες, σὲ ἔκθεση².

208. Νεόκαστρο. Στὴν περιοχὴν τοῦ Νεόκαστρου και τῆς Μελίκης σημειώθηκε παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο κλπ.³

209. Σφηκιά. Δυὸς ἐκκλησίες σημειώθηκαν, μὲ τοιχογραφίες τοῦ 17ου αἰώνος⁴.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

210. Γενικά. Σημειώσαμε ἡδη, πῶς στὸ Νομὸ Κοζάνης θὰ περιληφθῇ στὰ Χρονικὰ αὐτὰ και ὁ νεοσύστατος Νομὸς Γρεβενῶν. Ἡ γενικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν Ἀνω Μακεδονία δόθηκε, ἀνωτ. ἀρ. 158. Εὐρύτερη περιοχὴ καλύπτει μελέτη τοῦ Μητροπολίτου Σισανίου και Σιατίστης Πολυκάρπου γιὰ τὶς μονὲς στὴν περιοχὴ τῆς Μητροπόλεως⁵.

211. Κοζάνη. Τὰ τυχαῖα εὑρήματα και τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν στὴν πόλη τῆς Κοζάνης και στὸ ὑψωμα τοῦ Ἅγιου Ἐλευθερίου (πίν. 55α-β) ἔχουν ἐκτεθῆ σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁶ και σὲ μελέτες στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα⁷.

212. Μουσεῖο Κοζάνης. Ἡ Κοζάνη ἔχασε τὴν εὐκαιρία ν' ἀποκτήσῃ μουσειακὸ κτήριο τὸ 1961. "Οταν ἔλλειπα στὴν Ἀμερικὴ, μετάνοιωσε τὸ Δημοτικό τῆς Συμβούλιο γιὰ τὴν ἀπόφασή του, ποὺ εἶχε πάρει, νὰ παραχωρήσῃ οἰκόπεδο και, ἐνῷ ὅλα εἶχαν τελειώσει και εἶχε διαταχθῆ ἡδη ὁ Οἰκονομικὸς "Ἐφορος νὰ τὸ παραλάβῃ, κατὰ τὴν ἀπουσία μου ἡ ἀντίδραση τῶν τοπικῶν παραγόντων ἐμπαταίωσε τὴν παράδοση τοῦ οἰκοπέδου. "Ετσι ἔξακολουθεῖ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ νὰ στεγάζεται στὸ Δημαρχεῖο.

¹ ΑΔ 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 359.

² ΑΔ 18, 1963, Χρονικά B2, σ. 233 κέ.

³ ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά B', σ. 257 κέ.

⁴ ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 225 κέ.

⁵ Ἡμερολόγιον «Δυτικῆς Μακεδονίας», (Κοζάνη) 1961, σ. 99 κέ.

⁶ Chron. 1954, σ. 274, 1958, σ. 695, 1960, σ. 777, 1963, σ. 784, Arch. in Gr. 1954, σ. 38, 1958, σ. 13, Ἐργον 1958, σ. 85 κέ., 1960, σ. 96 κέ., 1963, σ. 41 κέ., 1965, σ. 17 κέ.. ΠΑΕ 1958, σ. 96 κέ., 1960, σ. 107 κέ., 1963, σ. 55 κέ., 1965, σ. 24 κέ., ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά B', σ. 216, 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 361.

⁷ B. Καλλιπόλιτη - D. Feumann, Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνη, ΑΕ 1948-49 (1951), σ. 85 κέ., πρβ. ΑΕ, 1950-51, σ. 184, Φ. Μ. Πέτσα, Μυκηναϊκοὶ ὄστρακα ἐκ Κοζάνης και Παιονίας, ΑΕ 1953-54, 2, σ. 117 κέ., πρβ. F. Schachermeyr, AA 1962, στ. 299 κέ.

Κατά τὰ ἔτη 1951-1965 διπλασιάσθηκε σχεδόν ὁ πλοῦτος τοῦ Μουσείου μὲ τυχαῖα εύρηματα, ποὺ συγκεντρώθηκαν ἀπ' ὅλο τὸ Νομό¹, καὶ μὲ τὶς ἀνασκαφές στὴν πόλη τῆς Κοζάνης καὶ στὸν "Αγιο Ἐλευθέριο.

213. Ἐπιγραφές. Γιὰ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς Δία "Ὑψιστον, ποὺ δημοσίευσε ὁ Χ. Μακαρόνας², ίδε σχόλια τοῦ I.. Robert³, ὁ ὄποιος ἐσχολίασεν ἐπίσης τὴν ἐπιγραφὴ τῆς ἀσημένιας φιάλης, ποὺ δημοσίευσε ὁ B. Καλλιπολίτης⁴, καὶ εἰδικότερα τὴν προέλευση τῆς φιάλης ἀπὸ τὰ Μέγαρα⁵.

214. Νομίσματα. Νομισματικὸς θησαυρὸς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κοζάνης δημοσιεύθηκε ἀπὸ τοὺς O. H. Dodson καὶ W. P. Wallace⁶.

215. Διάφορα. Ὁ φιλότιμος "Εφορος τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης Νικ. Δελιαλῆς, στὸν ὅποιον δφείλουν πολλὰ οἱ ἀρχαιότητες τοῦ Νομοῦ Κοζάνης, δημοσίευσε ἡ ἀναδημοσιεύει κατὰ καιροὺς ὑπὸ τύπων καταλόγων διάφορα ἀρχαῖα, εἰκόνες κειμήλια, χειρόγραφα κλπ.⁷

216. Αἰανή. Περισυλλογὴ ἀρχαίων ἀναφέρεται σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁸. Μερικὰ μεταφέρθηκαν στὴ Συλλογὴ τῆς Κοζάνης γιὰ ἀσφάλεια. Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς μελέτησε καὶ δημοσίευσε ὁ Στ. Πελεκανίδης⁹. Εἶναι ὁ "Αγιος Δημήτριος, βυζαντινὴ βασιλικὴ τρίκλιτη μὲ τοιχογραφίες 11ου καὶ 15ου αἰ., ἡ Παναγία, μονόκλιτη μὲ νάρθηκα καὶ πέρασμα τρίβηλο, κεραμουργικὴ διακόσμηση τῶν τοίχων κλπ., καὶ Ταξιάρχαι καὶ Παναγία, στὰ βόρεια τοῦ χωριοῦ, μὲ τοιχογραφίες 16ου αἰ.

217. Καισαρειά. Τμῆμα σαρκοφάγου ρωμαϊκῶν χρόνων δημοσίευσε ὁ B. Καλλιπολίτης¹⁰ καὶ χριστιανικὴ ἐπιγραφὴ, τὴν παλαιότερη τῆς περιοχῆς, δου αἰ. μ.Χ., ὁ Στ. Πελεκανίδης¹¹.

218. Ἐλίμεια. Τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Ἐλίμειας συζητᾶ

¹ Chron. 1952, σ. 224, 1954, σ. 274, 1958, σ. 697 κέ., 1960, σ. 773, 777 κέ. καὶ 787, 1961, σ. 795, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 216, 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 365 κέ. Γιὰ πλάκα χάλκινη ἀπὸ τοὺς Πύργους Εορδαίας ίδε κατωτ. ἀριθ. 244.

² Χρονικά 1940-50, σ. 638, σημ. 2.

³ Bull. Épigr. 1953, ἀριθ. 106.

⁴ AE, 1948-49 (1950) σ. 92-96.

⁵ Bull. Épigr. 1951, ἀριθ. 137.

⁶ O. H. Dodson - W. P. Wallace, The Kozani Hoard of 1955, Museum Notes 11, 1964, σ. 21 κέ.

⁷ Π.Χ. Ν. Δελιαλῆς, Συλλογὴ παλαιοχριστιανικῶν καὶ μεταγενεστέρων μνημείων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1955.

⁸ Chron. 1960, σ. 782, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 216. Πρβ. Bull. Épigr. 1964, ἀρ. 240, δου τὸ δνομα γίνεται Aianeia.

⁹ Chron. 1957, σ. 766, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 226 κέ., Μακεδονικά 5, 1961-63, σ. 363 κέ., Ήμερολόγιον «Δυτικῆς Μακεδονίας», (Κοζάνη) 1961, σ. 95 κέ.

¹⁰ AE 1953-54, 1, σ. 207 κέ.

¹¹ Σ.τ. Πελεκανίδον, Χριστιανικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Καισαρείας τῆς "Ανω Μακεδονίας, τόμος εἰς μνήμην Κ. Ι. Αμάντον, Αθῆναι 1960, σ. 463 κέ.

ό Δ. Κανατσούλης¹ και προτείνει τή θέση τῶν χωριῶν Βαλανιδιὰ καὶ Χειμερινὸ τῆς ἐπαρχίας Βοῖου.

219. *Παλαιόκαστρο*. Κοντά στὸ Παλιόκαστρο τῆς Κοζάνης βρέθηκε σὲ ἐπιφανειακὲς ἔρευνες ἀγγλικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Κελιμπριτζ τὸ ἀρχαιότερο ἐργαλεῖο, ποὺ ἔχει βρεθῆ ὡς τώρα σ' Ἑλληνικὸ ἔδαφος, μιὰ λίθινη ἀξίνη (πίν. 56γ) παλαιοιλιθικῆς ἐποχῆς². Εἶναι τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας.

220. *Σέρβια*. Σὲ νεολιθικὰ εὑρήματα ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό, ποὺ βρίσκεται ἀκριβῶς στὴ γέφυρα τοῦ Ἀλιάκμονος, ἀναφέρεται μελέτη τοῦ D. H. French³. Ο X. Μακαρόνας δημοσίευσε ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ Θεσσαλοῦ ἀπὸ τὰ Σέρβια⁴. Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων δημοσίευσε ὁ Α. Ξυγγόπουλος σὲ αὐτοτελῇ ἔκδοση τοῦ ΙΜΧΑ⁵.

221. *Λάβα*. Σὲ χωράφι τοῦ Γ. Καραγιάννη ἐπισημάνθηκε ἀρχαῖο κτίσμα μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο⁶.

222. *Βελβεντός*. Διάφορα εὑρήματα καὶ μνημεῖα τῆς περιοχῆς ἀναφέρονται σὲ ἑτήσιες ἐκθέσεις⁷.

223. *Τουρνίκι*. Ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου μὲ τοιχογραφίες τοῦ 1400 μ.Χ. καὶ τοῦ 1730 μ.Χ. ἀναφέρεται σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁸.

224. *Ζάβιρδα*. Γιὰ τὶς τοιχογραφίες τῆς Μονῆς καὶ τὰ χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὄποιων καὶ τὸ λεξικὸ τοῦ Φωτίου, γράφει ὁ Στ. Πελεκανίδης⁹.

225. *Άγια Παρασκευή*. Κοντὰ στὸ χωριό Ἀγία Παρασκευή ἔρευνή-θηκαν πρόχειρα τὰ λείψανα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μὲ ψηφιδωτά δάπεδα κλπ.¹⁰.

226. *Καρυδίτσα*. Λείψανα λαξευτῶν τάφων ἐπισημάνθηκαν, σχεδιάσθηκαν, καὶ δημοσιεύθηκαν σὲ σύντομη ἐκθεσή¹¹.

¹ Δ. Κανατσούλη, Ποῦ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἐλίμεια. *Μακεδονικά* 2, 1941-52, σ. 179 κέ., πρβ. Β. Καλλιπολίτην - D. Feytmans, *AE* 1948-49, σ. 111.

² Arch. Rep. 1963-64, σ. 16, R. Rodden, BS 5, 1, 1964, σ. 113, πίν. 2A, E. S. Higgs, A Hand Axe from Greece, *Antiquity* 38, 149, Μάρτιος 1964, σ. 54, εἰκ. 1 καὶ πίν. XII.

³ Praehist. Zeitschr. 42, 1964, σ. 30 κέ., εἰκ. 2, 8-9.

⁴ Θεσσαλικά 2, Βόλος 1959, σ. 92 κέ., πρβ. Bull. Epigr. 1965, ἀρ. 230.

⁵ Ανδρέον Ξυγγόπουλον, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, Αθῆναι 1957.

⁶ ΛΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 229.

⁷ Chron. 1960, σ. 787, ΛΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 228 κέ., 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 216 κέ.

⁸ Chron. 1957, σ. 766, ΛΔ 16, 1960, Χρονικά σ. 228.

⁹ ΛΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 228.

¹⁰ ΛΔ, Χρονικά 1964 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

¹¹ ΛΔ 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 361.

227. *Πολυνέρι Γρεβενῶν*. Ἄνεύθυνες πληροφορίες είδαν τὸ φῶς¹ καὶ ή ἀλήθεια ἀποκαταστάθηκε² σχετικὰ μὲ ἀρχαιολογικὴ τοποθεσία κοντά στὸ Πολυνέρι Γρεβενῶν.

228. *Σπήλαιο Γρεβενῶν*. Ἡ Ἱερὰ Μονὴ καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ Σπηλαιού ἀπετέλεσαν ἀντικείμενο μελέτης τοῦ Ν. Κοτζιᾶ³. Νεώτερες παρατηρήσεις καὶ εὑρήματα ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἔκθεση⁴.

229. *Σιάτιστα*. Διάφορα τυχαῖα εὑρήματα τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ὡς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους συγκεντρώθηκαν σὲ τοπικὴ συλλογὴ στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη⁵. Μερικὰ μεταφέρθηκαν γιὰ ἀσφάλεια στὴ Συλλογὴ Κοζάνης. Ἐπισκευές τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ἀγίας Τριάδος, τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἔκθεση⁶. Τοιχογραφίες στὴ Σιάτιστα μελέτησε ὁ Ἀ. Ξυγγόπουλος⁷. Γιὰ τὸ ἀρχοντικὰ τῆς Σιάτιστας ἔγραψε ὁ Ν. Μουτσόπουλος⁸. Τὸ ἀρχοντικὸ τῆς Πούλκως ἀγοράσθηκε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, ἡ δοπία εἴκαμε ἡδη τὶς πρῶτες ἐργασίες στερεώσεως καὶ συντηρήσεως⁹. Ἀπὸ τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Νερατζόπουλου εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ πίν. 58β.

230. *Ἄξιόκαστρο*. Τυχαῖα εὑρήματα δημοσιεύθηκαν μὲ σχέδια καὶ εἰκόνες σὲ σύντομες ἔκθεσεις¹⁰.

231. *Βελανιδιά*. Ἰδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 218.

232. *Χειμερινό*. Ἰδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 218.

233. *Νεάπολη*. Τυχαῖα εὑρήματα τῆς περιοχῆς ἀνακοινώθηκαν σὲ σύντομη ἔκθεση¹¹.

234. *Ἄγιοι Ἀνάργυροι*. Στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ "Ἄγιοι Ἀνάργυροι" βρέθηκε τυχαῖα τάφος ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ κτερίσματα χρισά, ἀσημένια, χάλκινα καὶ πήλινα¹². Ἀπὸ τὸν Ἀρ. Τσαμπαρλῆ παραδόθηκε χάλκινο ἀνθρωπόμορφο ἔξαρτημα¹³.

¹ Chron. 1960, σ. 773, πρβ. Ἡμερολ. «Δυτικῆς Μακεδονίας», (Κοζάνη) 1961, σ. 108 κέ.

² Chron. 1961, σ. 795.

³ ΑΕ 1950-51, Ἀρχαιολ. Χρονικό, σ. 14 κέ.

⁴ ΑΔ 19, 1964, B3, Χρονικό, σ. 363.

⁵ Chron. 1960, σ. 773, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 214, πρβ. Δ. Κανατσούλη, "Ἐνας προϊστορικὸς συνοικισμὸς εἰς τὴν Σιάτισταν", Μακ. Ἡμερ. 1962, σ. 153 κέ.

⁶ Chron. 1952, σ. 225.

⁷ Μακ. Ἡμερ. 1964, σ. 3 κέ.

⁸ Ἐπιστ. Ἐπετηρίς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπ. Θεσσαλονίκης 1, 1961-64, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 31 κέ.

⁹ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά B2, σ. 235 καὶ 252, 19, 1964, B3, Χρονικό, σ. 383.

¹⁰ Chron. 1960, σ. 773, ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικό, σ. 214.

¹¹ ΑΔ 19, 1964, B3, Χρονικό, σ. 363.

¹² Chron. 1952, σ. 224, Λεχ. in Gr. 1952, σ. 122, Μακ. Ἡμερ. 1953, σ. 299 κέ.

¹³ Chron. 1960, σ. 777, εἰκ. 8 καὶ 9, ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικό, σ. 216, πίν. 256γ.

235. *Τσοτύλι.* Ἀρχαῖα τῆς περιοχῆς συγκεντρώθηκαν στὴ Συλλογὴ τοῦ Γυμνασίου (μερικά μετεφέρθηκαν στὴν Κοζάνη)¹. Στὸ Τσοτύλι βρίσκονται καὶ κεῖ φωτογραφήθηκαν (πίν. 57α-γ) κομμάτια ἀπὸ θύρα μακεδονικοῦ τάφου, Ἱσως, ποὺ μετέφερε ἀπὸ τοὺς Λικνάδες (ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 236) ὁ Ἀντ. Κεραμόπουλος².

236. *Λικνάδες.* Περισυλλογὴ ἀρχαίων ἀναφέρεται σὲ σύντομες ἐκθέσεις³. Σὲ μιὰ περιοδεία μου πῆρα καὶ τὴ φωτογραφία τοῦ πίν. 58α, ώς δεῖγμα τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν σπιτιῶν τοῦ χωριοῦ. Ιδὲ καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 235. Ἀπὸ τοὺς Λικνάδες μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Κοζάνης καὶ τὸ κράνος τοῦ πίν. 56 α.-β.

237. *Μαυροδένδρι.* Προϊστορικὰ ὅστρακα μάζεψα στὴ σιδηροδρομικὴ στάση⁴.

238. *Ποντοκόμη.* Λαβὴ διπλὴ ἀπὸ χάλκινο καδίσκο, μὲ κεφάλι λιονταριοῦ, παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης⁵.

239. *Καρυοχώρι.* Ἀρχαῖα ἔλληνικά καὶ ρωμαϊκά χάλκινα νομίσματα ἀνακοινώθηκαν ἀπὸ τὴν κ. Εἰρήνη Βαρούχα - Χριστοδούλοπούλου⁶.

240. *Βοσκοχώρι.* Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν R. F. Hoddinott⁷.

241. *Άγιος Χαράλαμπος.* Ρωμαϊκὸς ὄνδριάντας σὲ κομμάτια, ποὺ βρέθηκαν τυχαῖα, μεταφέρθηκε στὴν Κοζάνη⁸.

242. *Άκρινή.* Ἄνασκαφὴ τρίκογχης παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα, 2ου μισοῦ τοῦ 4ου αἰ., ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸν ἀνασκάφεα Στ. Πελεκανίδη σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁹.

243. *Εξοχή.* Τυχαῖα εύρηματα, μεταξὺ τῶν ὅποιων ἐπιγραφὲς ἀναθηματικές σὲ θεά Ἐννοδία, ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές, τράπεζα προσφορῶν, γλυπτά, νομίσματα, κλπ., δλα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, μεταφέρθηκαν στὴν Κοζάνη¹⁰.

244. *Πύργοι.* Λείψανα σπουδαίου κτηρίου ἔλληνιστικῶν χρόνων ἀπο-

¹ Chron. 1960, σ. 773, ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικά, σ. 214.

² ΠΑΕ 1935, σ. 44 κέ.

³ Chron. 1960, σ. 773, ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικά, σ. 215, 19, 1964, Β3, Χρονικά, σ. 363.

⁴ Chron. 1954, σ. 274, Arch. in Gr. 1954, σ. 38.

⁵ Chron. 1954, σ. 279.

⁶ Chron. 1956, σ. 499.

⁷ R. F. Hoddinott, Early Byzantine Churches κλπ., σ. 183 κέ., εἰκ. 94.

⁸ ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικά, σ. 218.

⁹ Chron. 1959, σ. 767, Arch. Rep. 1962-63, σ. 24 καὶ εἰκόνα ἐξωφύλλου, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 227 κέ., Ἡμερολ. «Δυτικῆς Μακεδονίας», (Κοζάνη) 1961, σ. 95 κέ.

¹⁰ Chron. 1958, σ. 697 κέ. (πρβ. Bull. Épigr. 1961, ἀριθ. 382), 1960, σ. 787, Arch. in Gr. 1958, σ. 13 κέ., ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικά, σ. 218.

καλύφθηκαν κοντά στους Πύργους¹. Χάλκινη πλάκα μὲ ἀνάγλυφη παράσταση ναΐσκου τῆς Νεμέσεως δημοσίευσε ὁ Β. Καλλιπολίτης².

245. Φαράγγι. Διάφορα εύρήματα, ἀπὸ τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου ὡς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ἔρχονται τυχαῖα στὸ φῶς, στὰ χωράφια, ποὺ ἀποκαλύπτονται μὲ τὴν ὀπισθοχώρηση τῶν νερῶν τῆς λίμνης³.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

246. Καστοριά. Σὲ μνημειώδη τόμο δημοσιεύθηκαν οἱ τοιχογραφίες τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καστοριᾶς ἀπὸ τὸν Στ. Πελεκανίδη⁴. Δὲν εἰναι δυνατὸ νὰ δώσουμε πλήρη βιβλιογραφία γιὰ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Καστοριᾶς καὶ παραπομπὲς σὲ γενικότερα συγγράμματα καὶ μελέτες⁵. Οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες θὰ βοηθηθοῦν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ βιβλιογραφία, ποὺ δημοσιεύθηκε μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Διεθνοῦ Συνεδρίου τῆς Σόφιας⁶. Οἱ κατὰ καιροὺς ἐργασίες στερεώσεως, συντηρήσεως, καθαρισμοῦ κλπ. τῶν μνημείων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν, δημοσιεύθηκαν σὲ σύντομες ἐκθέσεις σὲ ἐλληνικά καὶ ξένα περιοδικά, ὅπως καὶ ἡ περιουλογὴ χειρογράφων, εἰκόνων, καὶ ἄλλων χριστιανικῶν ἔργων τέχνης. Μὲ ἀφορμὴ κυρίως τὸ Θ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο, ἐγιναν διάφορες ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες στὸν "Αγιο Ἀθανάσιο τοῦ Μουζάκη, στοὺς Ἅγιους Ἀναργύρους τοῦ Λιμνιώτη, στὴν Κουμπελίδικη, στὴ Μαυριώτισσα, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν καὶ νέες τοιχογραφίες τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰ., στὸν "Αγιο Νικόλαο Κασνίτζη, στὸν "Αγιο Νικόλαο τῆς ἐνορίας τοῦ Ἅγιου Θωμᾶ, στὸν "Αγιο Στέφανο κλπ.⁷. Στὸν Ἐκτακτο Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Ἀντ. Καλαφατίδη παραδόθηκαν ἀπὸ κάτοικο χωριοῦ τῆς περιοχῆς χάλκινα ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὄποιων καὶ τὰ εἰκονιζόμενα στὸν πίν. 59α-δ.

247. Ἄργος Ὀρεστικόν. Ψηφιδωτὸ δάπεδο καὶ ἄλλες ἀρχαιότητες ἀναφέρονται σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁸.

¹ Chron. 1960, σ. 777, ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικά, σ. 218.

² Essays K. Lehmann, New York 1964, σ. 59 κέ.

³ Chron. 1960, σ. 775 κέ., ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικά, σ. 216.

⁴ Σ τ. Πελεκανίδη, Καστοριά, I, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι Καστορίας, Θεσσαλονίκη 1953, ἑκδοση Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν.

⁵ Π.χ. Ἀ. Ξυγγόπολη, Σχεδίασμα ίστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἀλωσιν, Ἀθῆναι 1957, σποράδην, Δ. Πάλλα, Μελετήματα λειτουργικά - Ἀρχαιολογικά, ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 158 κέ., ὅπου ἀναφέρεται τοιχογραφία τοῦ πρωτομάρτυρα Στεφάνου στὴν ὁμώνυμη ἐκκλησίᾳ τῆς Καστοριᾶς, κλπ.

⁶ Bibliographie de l'art byzantin et post-hyzantin, Athènes 1966.

⁷ Chron. 1951, σ. 228, 1953, σ. 141, 1954, σ. 280, Areh. in Gr. 1951, σ. 102, ΕΕΒΣ 21, 1951, σ. 343 κέ., 24, 1954, σ. 453, Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ, Α', Ἀθῆναι 1955, σ. 455, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 229, καὶ Χρονικά 1965 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), ΙΒΝ 3, 2, 1962, σ. 465.

⁸ Chron. 1960, σ. 773, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 215 καὶ 229, ὅπου κατὰ λάθος ἀνα-

248. *Νεστόριο*. Στὸ χωράφι τοῦ Χαρ. Παπούρα ἀποκαλύφθηκε τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὁ ὄποιος ἦταν σκεπασμένος μὲ πλάκες. Ἀπ' αὐτὲς μία ἦταν ὑρχαιότερη, ἐλληνιστικῶν χρόνων ἐπιγραφὴ (πίν. 59ε). Στὸν πρῶτο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς σώζονται τὰ μισὰ περίπου γράμματα τοῦ δνόματος Ἀρραβαῖος πιθανώτατα. Τῆς θυγατέρας τὸ δνόμα στὸν στίχ. 3-4 ἦταν ἵσως τὸ συνηθισμένο Ἀντιγόνη¹.

249. *Μαυροχόρι*. Σύνθετο ἴωνικὸ κιονόκρανο στὴν ἐκκλησιὰ τῆς Ἅγιας Παρασκευῆς καὶ πίθος ἀκέραιος στὴν αὐλὴ τοῦ Θωμᾶ Μίγα, ἀναφέρονται σὲ ἐτήσια ἔκθεση τῆς Ἐφορείας².

250. *Ομορφοκκλήσιά*. Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἅγίου Γεωργίου ἀναστηλώθηκε καὶ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Εὺστ. Στίκα³.

251. *Ἄγια Ἄννα*. Ὁ Δ. Nicol μελέτησε καὶ διόρθωσε τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ κατεστραμμένου μοναστηριοῦ τῶν Ταξιαρχῶν στὸ συνοικισμὸ τῆς Ὁμορφοκκλήσιᾶς Ἅγια Ἄννα⁴.

252. *Ζευγοστάσι*. Στὸ συνοικισμὸ Ζευγοστάσι τῆς Κοινότητος Σπηλαίων ὁ Δ. Nicol ἐπίσης μελέτησε καὶ δημοσίευσε τὴν ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου⁵.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

253. *Γενικά*. Ὁλόκληρο τὸ Νομὸ Φλωρίνης καλύπτει τὸ βιβλίο τοῦ Ν. Μουτσόπουλου γιὰ τὶς ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ⁶. Στὸν ἀταύτιστο ἀρχαιολογικὸ τόπο κοντά στὴν πόλη τῆς Φλώρινας καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Λυγκηστίδος γενικώτερα ἀναφέρονται διάφορες μελέτες τῆς F. Papazoglou, ποὺ συνοψίζει ὁ Δ. Κανατσούλης σὲ βιβλιοκρισία στὰ Μακεδονικά⁷. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρει γιὰ τὴ Φλώρινα ἡ γνώμη τῆς F. Papazoglou, ὅτι ἡ Ἡράκλεια ἦταν στὸ Μονυστήρι καὶ ὅχι στὴ Φλώρινα (ἰδὲ καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 8).

254. *Φλώρινα*. Γιὰ τὸν ἀρχαιολογικὸ τόπο κοντά στὴ Φλώρινα, ὅπου τώρα τὸ ξενοδοχεῖο «Ξενία», ιδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 253.

255. *Μουσεῖο Φλωρίνης*. Περισυλλογὴ ἀρχαίων στὴ Φλώρινα ἀναφέρεται χωριὸ ἀντὶ τοποθεσίᾳ Ἀρμενοχώρι.

¹ Ιδὲ καὶ ΑΔ, Χρονικά 1964 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

² ΑΔ, Χρονικά 1964 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

³ E. G. S l i k a s, Une Église des Paléologues aux environs de Castoria, BZ 51, 1958, σ. 100 κέ., ὅπου, σημ. 3, παραπομπὴ καὶ εἰς D. Nicol, BZ 49, 1956, σ. 96 κέ. Πρβ. ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 229.

⁴ BZ 49, 1956, σ. 99 κέ.

⁵ BZ, ε. ἀ., σ. 100 κέ.

⁶ N. K. Μουτσοπούλος, Ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης, Θεσσαλονίκη 1964, ἐκδοση τοῦ ΙΜΧΑ.

⁷ Μακεδονικά 5, 1961-63, σ. 508 κέ., πρβ. Bill. Εργ. 1956, ἀριθ. 149.

ρεται συχνὰ στὶς ἐτήσιες ἐκθέσεις, σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά¹. Τὸ νέο μουσειακὸ κτήριο τῆς Φλωρίνας τελείωσε² καὶ περιμένει νύ δεκτὴ τὰ ἀρχαῖα, ποὺ στεγάζονται προσωρινὰ σὲ μαγαζὶ τῆς ἀγορᾶς ἢ εἰναι διάσπαρτα στὸ Νομό. "Ενα ἀπὸ τὰ γλυπτὰ τοῦ Μουσείου Φλωρίνης εἰκονίζεται στὸν πίν. 60 καὶ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο στὸν πίν. 62α. Τὸ δεύτερο φέρει τὴν ἐπιγραφή: Ἀντίπατρον Ρυμη/τάλκου, ἥρωα,/ ἐτῶν ΚΕ, Ἄμμια/ Ἀιτιγόνου, ἡ μήτηρ.

256. *Πρέσπα*. Γιὰ τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πρέσπας ὁ Στ. Πελεκανίδης δημοσίευσε σύγγραμμα, στὸ ὅποιο, ὑστερα ἀπὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ θέση, τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἴστορία τῆς Πρέσπας, παρουσιάζει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του στὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς γύρω στὰ χωριὰ "Αγιος Γερμανὸς καὶ Πύλη, στὴ Μικρὴ Πρέσπα καὶ στὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ τῆς Μεγάλης Πρέσπας³. Ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες δημοσιεύθηκαν σὲ σύντομες ἐκθέσεις⁴.

257. *"Άγιος Αχιλλείος*. Τυχαῖα εύρήματα στὸ νησάκι τοῦ Ἅγιου Αχιλλείου καὶ ἐπιφανειακὲς παρατηρήσεις ὁδήγησαν σὲ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ (σχέδ. 17 καὶ πίν. 61α)⁵. Ἀποκαλύφθηκαν λείψανα κτισμάτων δύο περιόδων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἀξιοσημείωτα εἰναι τὰ σφραγίσματα σὲ κεραμίδες τῆς στέγης, μὲ ὄνόματα στὴ γενική, δπως Ἀριστάνδρου (πίν. 61β), Βίλου (πίν. 61γ) κλπ. Τὰ ἐρείπια ἐκτείνονται σὲ ἀπόσταση μεγάλη, ἐτῶς ἔδειξαν ἐπιφανειακὲς παρατηρήσεις μου, καὶ τοῦτο εἰναι ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ πόλεως, τῆς ὄποιας τὴν ταυτότητα καὶ σπουδαιότητα μόνο ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς θὰ δείξῃ. Ἐλληνικὴ ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων δημοσιεύθηκε μὲ λάθη⁶ καὶ διορθώθηκε κατὰ τὸ δυνατόν⁷. «Βωμὸς»

¹ Chron. 1954, σ. 276, 1956, σ. 600, 1959, σ. 765 κέ., 1960, σ. 773 κέ., 1961. σ. 795 κέ., ΑΔ 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 366.

² ΑΔ 19, 1964, B3. Χρονικά, σ. 350, καὶ Χρονικά 1965 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

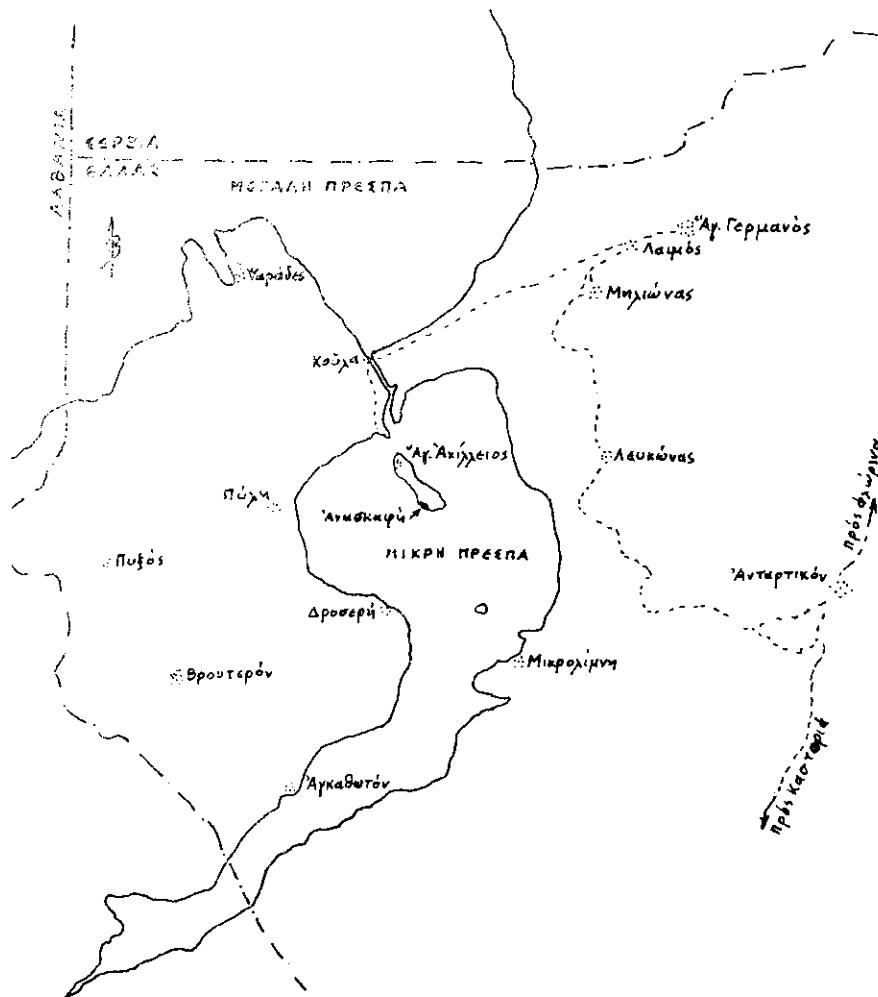
³ Σ τ. Πελεκανίδον, Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πρέσπας, Θεσσαλονίκη 1960, ἔκδοση τοῦ IMXA, πρβ. C h. Δελνογε, Βυζάντιον, 29-30, 1959-60, σ. 527 κέ., Νικ. Μουτσούλον, Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 1 κέ., Φ. Πέτσα, Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ νησίδος Ἅγιου Αχιλλείου Πρέσπας, ΑΔ 17, 1961-62, Β', Χρονικά, σ. 219 κέ.

⁴ Chron. 1952, σ. 225, Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ, Α', σ. 455, ΕΕΒΣ 22, 1952, σ. 372, ΒΣ 3, 2, 1962, σ. 465 κέ., ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 229, 19, 1964, B3, Χρονικά, σ. 382 κέ.

⁵ Chron. 1959, σ. 765, 1961, σ. 795 κέ., ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 219 κέ., πρβ. Bull. Epigr. 1964, ἀρ. 242.

⁶ Νικ. Μουτσούλος, Ε. ἀ., σ. 6.

⁷ Φ. Πέτσα, Διόρθωσις ἐπιγραφῆς Ἅγ. Αχιλλείου, Μακεδονικά 6, 1964-65, σ. 287 κέ., ὅπου στὴ σελίδα 290, στ. 2, ἐγράφη «Ἐπιστάτη» κατὰ λάθος ἀντὶ «Ἐπιμελητοῦ» καὶ στὴν ἴδια σελίδα, στ. 10, μπῆκαν σημεῖα παρενθέσεως ἀντὶ ἀγγυλῶν. Πρβ. Ν. Μουτσούλον, Επιστ. Επετ. Πολυτ. Σχολῆς Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης 2, 1965-66, σ. 96 κέ.

Σχέδ. 17. Ἡ θέση τῆς ἀνασκαφῆς στὸ νησάκι τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου (257).

ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ βρίσκεται στὸ χωριό τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου, εἰκονίζεται στὸν πίν. 62β.

258. *Kratereό*. Ἐπιγραφὴ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ἀντ. Κεραμόπουλλο¹ σχολιάζει ὁ L. Robert².

259. Ἀχλάδα. Γλυπτὰ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης³. Ἐπιγραφὴ ὄρθοθετικὴ χρονολογούμενη στὸ 114 μ.Χ. (σχέδ. 18) δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν P. A. Mackay⁴.

260. Ἀετός. Τυχαῖα εὑρήματα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης⁵.

261. *Βεύη*. Διάφορα τυχαῖα εὑρήματα ἥλθαν στὸ φῶς κατὰ καιρούς: ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο (πίν. 62α), μαρμάρινο ἄγαλμα (πίν. 60), ἄλλο ἀνάγλυφο ἐπιτύμβιο, ἄλλο μὲ παράσταση Ἀθηνᾶς ἢ Ρώμης, τάφοι καὶ ὅστρακα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς κλπ.⁶.

262. *Κέλλη*. Γιὰ τὴ διαδρομὴ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ στὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ τὴ θέση τοῦ σταθμοῦ Cellae ἔγραψε σπουδαιότατο ἄρθρο ὁ Ch. Edson, στὸ ὅποιο ἀποδεικνύει, πῶς ἡ Ἐγνατία δὲν περνοῦσε βορείως, ἀλλὰ νοτίως τῆς λίμνης Βεγορίτιδος καὶ διὰ τῶν Πύργων τῆς Ἐορδαίας ἔφθανε στὴν Ἐδεσσα⁷.

263. *Πέτραι*. Μαρμάρινο ἀκέφαλο ἄγαλμα Ἀρτέμιδος μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης⁸.

264. *Βέγορα*. Δυὸ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ἐπισημάνθηκαν, ὁ ἕνας στὴ θέση Νησὶ χωρὶς ἴστορικῶν χρόνων εὑρήματα, ὁ ἄλλος στὴ θέση Τσαΐρια τῆς ἐκκλησίας μὲ εὑρήματα ἔως καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων⁹. Οἱ τόποι ἀβάσιμα σχετίσθηκαν μὲ τὴ Λεβαίη¹⁰.

265. *Λακκιά*. Κορμὸς μαρμαρίνου γυναικείου ἀγάλματος, ἵσως Ἀρτέμιδος, μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης¹¹.

¹ Ἀθηνᾶ 58, 1954, σ. 8.

² Bull. Épigr. 1956, ἀρ. 148.

³ Chron. 1959, σ. 767.

⁴ Hesperia 34, 1965, σ. 248 κέ.

⁵ Chron. 1960, σ. 775, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικὰ Β', σ. 216.

⁶ Chron. 1954, σ. 276 κέ., Arch. in Gr. 1954, σ. 38.

⁷ Ch. Edson, The Location of Cellae and the Route of the Via Egnatia in Western Macedonia, Class. Phil. 46, 1951, σ. 1 κέ., πρβ. M. N. Todd, JHS 74, 1954, σ. 71, Bull. Épigr. 1952, ἀρ. 71.

⁸ Chron. 1956, σ. 600, 1959, σ. 767 καὶ εἰκ. 3.

⁹ Chron. 1959, σ. 767 καὶ εἰκ. 5-8, F. Schäfer et al., Η πόλη «Λεβαία» τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, Ἀμύνταιον 1958, Arch. Rep. 1959-60, σ. 16.

¹⁰ Chron. 1956, σ. 600.

ΔΑΚΙΕΩΥ ΤΙΔ
 ΤΟΕΚΤΟΝΔΗ
 ΡΧΙΚΗΣ ΖΟΥ
 ΑΓΤΟΥ
 ΔΕΚΑΤΙΟΙ
 ΕΡΕΙΛΕΓΙ
 ΠΑΤΓΙΠΤΙ
 ΔΟΚΝΝΝΝ
 ΣΑΣΤΑΤ Μ
 ΝΕΙΛΙΩΟΥΟΠ
 (ΚΨΥΠΔΤΟΙΚ Γ
 Ρ ΝΙΟΣΠΡΕΙ
 ΣΟ(ΠΡΕ(ΡΕΥ ΤΗ
 ΚΑΙΔΑΝΤΙ(ΤΩΔΑΤ
 ΓΟ(ΔΟΘΕΙ(ΚΡ
 ΤΗ(ΥΙΤΟΚΑΙΝ
 ΔΞΙΜΟΥΑΝ
 ΤΟΥΜΕΤΔΞΙ
 ΙΩΝ ΚΔΙ Δεβ
 Ιων Σρογ
 ΚΑ

[Αὐτοκράτορι Νέρουα Τραιανῷ---]
 φ [Γερ] μ [αν] ικ [φ]
 Δακικῷ ὑπάτ[φ]
 τὸ ἔκτον δημ[α-]
 ρχικῆς [ε]ξου[σι-]
 5 ας τὸ δ[γδοον] κα[τ]
 δέκατον[ἀρχ] [ι-]
 ερεῖ μεγί[σ]τῳ
 πατρὶ πα[τ]ρί-
 δος Κ. Νενν[ι-]
 10 φ'Αστα Η. Μια-
 νειλίφ ουοπι-
 σιφ ὑπάτοις Γ.ι[ε-]
 ρ[?] νιος Πρεῖσ-
 ηος πρεσβευτὴ[ε]
 15 καὶ ἀντιστράτ[η-]
 γος δοθεὶς κρ[ι-]
 τῆς ὑπὸ Κ. Ανν[ιον]
 μαξίμου ἀνθ[υ-]
 [π]έτου μεταξὺ [?]
 20 [.] αιων καὶ Δεβ [?]
 [.] αιων ὅρους [ε-]
 [θ] ηκα. (vacat.)

(vacat 6.45 m.)

ΙΕ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

266. *Γενικά.* Ἡ ΙΕ' Ἀρχαιολογική Περιφέρεια (ἰδέ ἀνωτ. σ. 280) δὲν ἀποτελεῖ ἐνότητα, στὴν ὁποίᾳ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀνυφέρωνται γενικὲς παρατηρήσεις ἡ γενικὴ βιβλιογραφία. Ἐπὶ μέρους ἐνότητες, ὅπως π.χ. ἡ Θάσος, θὰ σημειωθοῦν κατωτέρω. Γενικὰ μπορεῖ νὰ λεχθῇ μόνο, πώς ἡ ἀνασκαφική καὶ ἄλλη ἀρχαιολογική δραστηριότητα κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-1965 καὶ στὴν Περιφέρεια αὐτὴ ἦταν ἀνάλογη μὲ τὴ δραστηριότητα στὶς ὅλλες δυὸς Περιφέρειες, ποὺ καλύπτουν τὴν Κεντρικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΛΑΣ

267. *Καβάλλα.* Τὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλλας, μετὰ τὴν ἀνασυγκρότησή του στὸ παλιό κτήριο, στεγάζεται τώρα, πλούτισμένο μὲ εὑρήματα ἀπὸ ὅλη σχεδὸν τὴν Περιφέρεια, σὲ νέο μουσειακὸ κτήριο, ὅπου εἶναι ἥδη ἐκτεθειμένα καὶ προσιτὰ τὰ σπουδαιότερα ἀποκτήματά του (πίν. 63). Ἡ πρόοδος τῶν ἔργασιῶν ἀνεγέρσεως τοῦ Μουσείου, ὁ πλούτισμός του μὲ τυχαῖα κοιτῶν ἀνασκαφές εὑρήματα, καὶ οἱ ἔργασίες ἐπανεκθέσεως ἔχουν ἀναφερθῆ σὲ σύντομες ἑτήσιες ἑκθέσεις τῆς Ἐφορείας σὲ ἐλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά¹. Ἐκτενέστερα ἥρθα ἀναφέρονται σὲ ὄρισμένα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου, ὅπως ἐπιγραφικές μελέτες τοῦ Δ. Λαζαρίδη, δημοσίευση ἐρυθρόμορφης οἰνοχόης ἀπὸ τὴν Κ. Ρωμιοπόλου κλπ.² Οἱ σπουδαιότατες ἀνασκαφές τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου δημοσιεύθηκαν σὲ ἑτήσιες ἑκθέσεις³ ἡ καὶ σὲ ἄρθρα για ὄρισμένα εὑρήματα⁴. Νομίσματα μὲ τόπο προ-

¹ Chron. 1952, σ. 225, 1953, σ. 141, 1954, σ. 282 κέ., 1955, σ. 318 κέ., 1956, σ. 606, 1960, σ. 819 κέ., 1961, σ. 841, Arch. in Gr. 1954, σ. 39, 1955, σ. 25, 1956, σ. 19, Arch. Rep. 1962-63, σ. 24, BS 2, 2, 1961, σ. 288, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 220, 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 238 κέ., 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 371 κέ.

² Δ. Λαζαρίδη, "Ἀρτεμίς Ὁπιταῖς ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Νεαπόλεως, Μικεδονικύ 2, 1941-52, σ. 263 κέ., τοῦ ἕδιον, Κατάλογοι Στρατηγῶν Θράκης, ΑΕ 1953-54, I, σ. 235 κέ., Κ. Ρωμιοπόλου, Ἐρυθρόμορφη οἰνοχόη τοῦ Μουσείου Καβάλλας, ΑΔ 19, 1964, σ. 73 κέ. Ἐδὲ καὶ Γ. Μπακαλούκη, Προυνασκυφικές ἔρευνες στὴ Θράκη, Θεσσαλονίκη 1958, σποράδην.

³ Chron. 1959, σ. 805 κέ., 1960, σ. 831 κέ., 1961, σ. 830 κέ., Arch. Rep. 1959-60, σ. 16, 1963-64, σ. 20, 1964-65, σ. 22, BS 2, 2, 1961, σ. 287 κέ. ΑΔ 16, 1960, Χρονικά σ. 219 κέ., 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 235 κέ. (πρβ. Bull. Épigr. 1964, ὑπ. 263), 18, 1963, Β³, Χρονικά, σ. 257, 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 370. Ἐδὲ καὶ D. Lazaridis, Fouilles dans la région du Pangée, Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques (VIIme Congrès Intern. d'Arch. Class., Paris 1963). Paris 1965, σ. 295 κέ. πρβ. Ph. Petsas, BS 4, 2, 1963, σ. 409 κέ.

⁴ Γ. Μπακαλούκη, Τρυπεζοφόρο ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Παρθένου, Ἐλληνικά 15, 1957, σ. 324 κέ., Κ. Ρωμιοπόλου, ε. ἄ.

λεύσσεως τὴν Καβάλα ἔφθασαν στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τῶν Ἀθηνῶν¹. Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ τῶν Κομνηνῶν, ποὺ δημοσίευσε ὁ Γ. Μπακαλάκης², ἵδε παρατηρήσεις τοῦ H. Grégoire³ καὶ τοῦ L. Robert⁴. Ἀλλη ἐπιγραφὴ τοῦ κάστρου δημοσιεύει πάλι ὁ Γ. Μπακαλάκης⁵. Ἐργασίες συντηρήσεως τοῦ τείχους ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἔκθεση⁶.

268. *Νεάπολις*. Ἰδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 267.

269. *Φίλιπποι*. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας, ὡς τὸ 1955 περίου, συνώψισε ὁ Δ. Λαζαρίδης σὲ εὐχρηστὸ δόηγό τῶν Φιλίππων⁷. Κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-1965 ἀνέσκαψαν κυρίως ὁ Στ. Πελεκανίδης (σχέδ. 19) καὶ ὁ Δ. Λαζαρίδης. Τὰ ἀποτελέσματα δημοσιεύθηκαν σὲ σύντομες ἑκθέσεις σὲ ἑλληνικά καὶ ξένα περιοδικά⁸, ὅλλα καὶ σὲ ἑκτενέστερα ἄρθρα γιὰ εἰδικὰ θέματα⁹. Ὁ Δ. Πάλλας¹⁰, γιὰ νὺ ἐπαληθεύσῃ γνῶμες του, ἔκαμε μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴ βασιλικὴ Β', στὴν ὁποίᾳ ἔγιναν ἐπίσης ἐργασίες στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως¹¹. Οἱ βασιλικὲς ἀναφέρονται μὲ ἑκτενὴ περιγραφὴ καὶ εἰκόνες στὸ βιβλίο τοῦ R. F. Hoddinott¹². Ἐπιγραφὲς τῶν Φιλίππων δημοσίευσε ὁ P. Col-

¹ Chron. 1955, σ. 230.

² ΑΕ 1937, ΙΙ, σ. 464 κ.ε.

³ Byzantium 32, 1962, σ. 40 κ.ε.

⁴ Bull. Epigr. 1964, ἀρ. 264.

⁵ Γ. Μ π α κ α λ ῥ κ η, Πύργος Υπέρκαλος, Προσφορά, σ. 499 κ.ε., πρβ. Bull. Epigr. 1955, ἀρ. 150b.

⁶ ΑΔ 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 372.

⁷ Δ. Λ α ζ α ρ i δ η, Οἱ Φίλιπποι, Θεσσαλονίκη 1956.

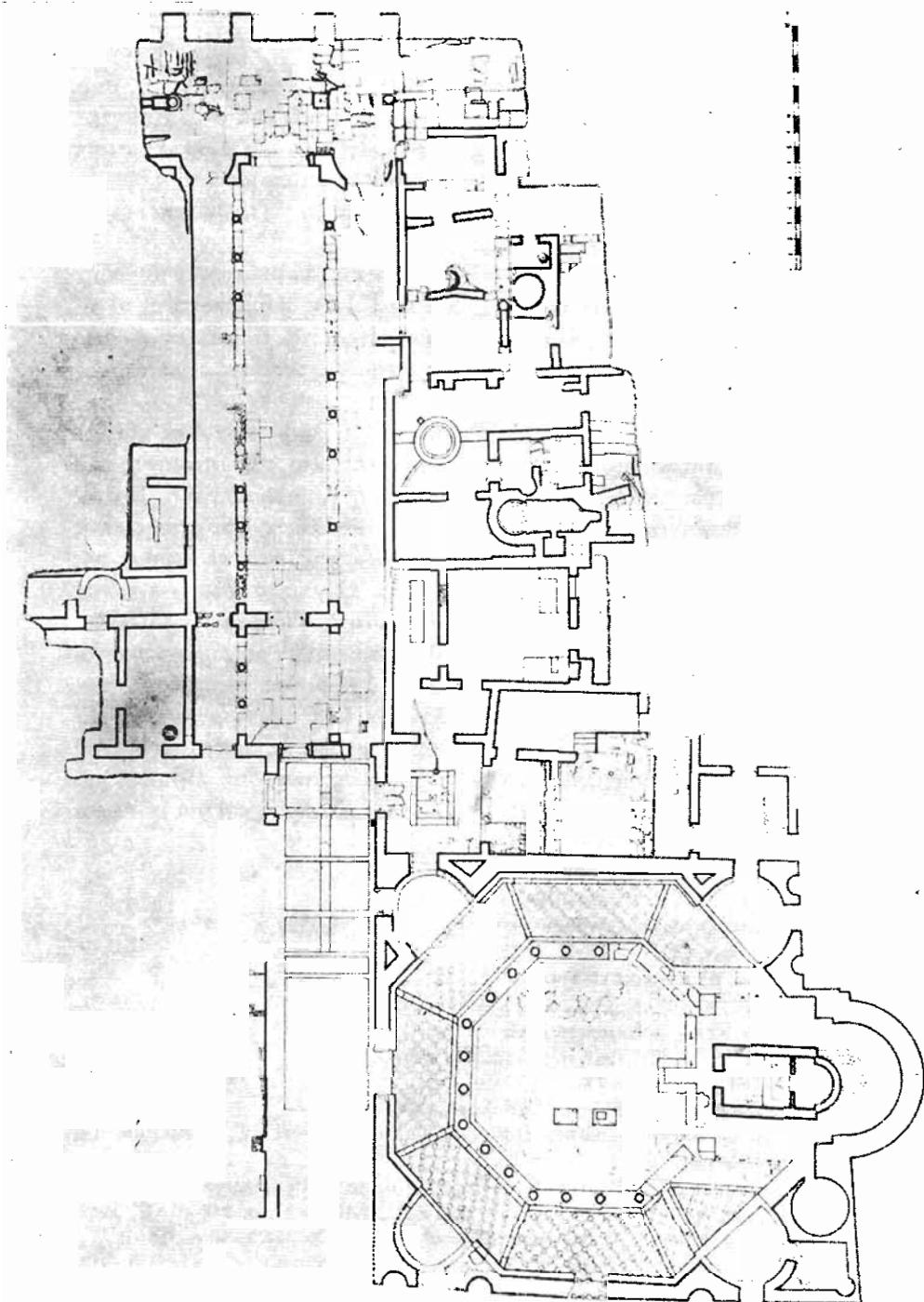
⁸ Γιὰ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Στ. Πελεκανίδη ἵδε Chron. 1957, σ. 770 κ.ε., 1958, σ. 715 κ.ε., 1959, σ. 802 κ.ε., 1960, σ. 827 κ.ε., 1961, σ. 829 κ.ε., 1962, σ. 810 κ.ε., 1963, σ. 791 κ.ε., 1964, σ. 830 κ.ε., Arch. in Gr. 1957, σ. 15, 1958, σ. 14, Arch. Rep. 1962-63, σ. 24 κ.ε., 1963-64, σ. 19, 1964-65, σ. 22, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 230, 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 258, 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 384 κ.ε. Ἐργον 1958, σ. 76 κ.ε., 1959, σ. 46 κ.ε., 1960, σ. 80 κ.ε., 1961, σ. 73 κ.ε., 1962, σ. 67 κ.ε., 1963, σ. 50 κ.ε., 1964, σ. 45 κ.ε., καὶ ἑκτενέστερα ΠΑΕ 1958, σ. 84 κ.ε., 1959, σ. 49 κ.ε., 1960, σ. 76 κ.ε., 1961, σ. 69 κ.ε., 1962, σ. 169 κ.ε., 1963, σ. 81 κ.ε., 1964, σ. 172 κ.ε. Γιὰ τὶς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες καὶ ἄλλες ἐργασίες τῆς Ἐφορείας, ποὺ διηγούνται ὁ Δ. Λαζαρίδης, ἵδε Chron. 1953, σ. 142, 1954, σ. 282, 1955, σ. 319, 1958, σ. 715, 1959, σ. 800, 1960, σ. 826 κ.ε., 1961, σ. 824 κ.ε. 1964, σ. 832, Arch. in Gr. 1952, σ. 122, 1954, σ. 39, 1955, σ. 24, Arch. Rep. 1959-60, σ. 17, 1963-64, σ. 19 κ.ε., ΒΣ 2, 2, 1961, σ. 289 κ.ε., ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 218 κ.ε., 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 239 κ.ε., 18, 1963, Β², Χρονικά, σ. 255 κ.ε., 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 372 κ.ε.

⁹ Σ τ. Π ε λ ε κ α ν i δ o u, Ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῶν Φιλίππων, ΑΕ 1955, σ. 114 κ.ε., πρβ. Bull. Epigr. 1963, ἀρ. 140.

¹⁰ Chron. 1959, σ. 800 κ.ε. καὶ κυρίως Β2, 53, 1960, σ. 328 κ.ε.

¹¹ ΕΕΒΣ 32, 1963, σ. 545.

¹² R. F. H o d d i n o t t, ἔ.ἄ., σ. 99-106, 169-173 καὶ 188-193.

Σημ. 19. Κίνοψη του Ὁκτωρίου τῷ φύλακῶν καὶ τῶν πεπονιῶν την Κυριλλον (269).

lart¹. Γιὰ τὸ ψήφισμα τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ ἵδε ἀνωτ. ἄριθ. 100, σημ. Ἐπίγραμμα ἀπὸ τοὺς Φιλίππους σχολιάζει μετὰ τὸν Peek ὁ L. Robert². Λατινικὲς ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης ἀποδείχθηκε πώς ἀνήκουν στοὺς Φιλίππους³. Νομίσματα ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ἀπὸ τοὺς Φιλίππους ἀπέκτησε ἡ Νομισματικὴ Συλλογὴ τῶν Ἀθηνῶν⁴. Οἱ Φίλιπποι ἔχουν τόρα νέο εὐρύχωρο μουσειακὸ κτήριο⁵.

270. *Κρητίδες*. Συστηματικὲς ἑλληνογαλλικὲς ἀνασκαφὲς στὸν προϊστορικὸ συνοικισμὸ τοῦ Ντικιλί-τάς ἔδωσαν, δῆπος ἀναμένονταν, σπουδαιότατα εὑρήματα⁶. Στὴ χαλκολιθικὴ κεραμεικὴ τοῦ συνοικισμοῦ ἀναφέρεται μελέτη τοῦ D. H. French⁷. Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι ἐπισημάνθηκαν ἀπὸ τὸν Στ. Πελεκανίδη⁸.

271. *Θάσος*. Ὡπως γιὰ τοὺς Φιλίππους (ἀνωτ. ἄριθ. 269) ἔτσι καὶ γιὰ τὴ Θάσο ὁ Δ. Λαζαρίδης συνώψισε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας, ὡς τὸ 1957 περίπου, σὲ εὔχρηστο ὄδηγό⁹. Ἡ ἀνασκαφικὴ καὶ συγγραφικὴ δραστηριότητα τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς εἶναι συγκεντρωμένη στὶς ἑτήσιες ἐκθέσεις στὸ περιοδικὸ τῆς Σχολῆς¹⁰, στὸ ὅποιο δημοσιεύθηκαν ἐπίσης ἕνα πλήθος μελέτες γιὰ εἰδικὰ θέματα. Δὲν ὑπάρχει τόμος, ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ μία ἢ περισσότερες μελέτες σχετικὲς μὲ τὴ Θάσο. Χρήσιμες εἶναι καὶ οἱ ἐκθέσεις ποὺ δημοσιεύονται στὰ Πρακτικὰ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας¹¹, πιὸ προσιτές οἱ ἐκθέσεις τῶν τελευταίων ἑτῶν στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο¹². Στὴ σειρὰ μὲ τὸ γενικὸ τίτλο *Études Thassianes* δημοσιεύθηκαν: ἱστορικὴ μελέτη τοῦ Ἀπ. Βακαλόπουλου γιὰ τὴν περίοδο 1453-1912¹³, ἔρευνες τῶν Chr. Dunant καὶ J. Pouilloux γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὶς λατρεῖες τῆς Θάσου¹⁴, καὶ γιὰ τὰ σφρα-

¹ ΒΙΑ Bulgare 16, σ. 7 κέ., πρβ. JHS 74, 1954, σ. 72.

² Τεύτων 31, 1959, σ. 17, ἄριθ. 1045.

³ Φ. Πέτσα, Λατινικὲς ἐπιγραφαὶ ἐκ Θεσσαλονίκης, ΑΕ 1950-51, σ. 52 κέ.

⁴ Chron. 1955, σ. 229.

⁵ ΑΔ 19, 1964, Β³, Χρονικὰ σ. 374.

⁶ Chron. 1961, σ. 912 κέ., 1962, σ. 843, ΑΔ 1961-62, Χρονικὰ Β', σ. 240 κέ., "Ἐργον 1961, σ. 82 κέ. καὶ 95 κέ., ἐκτενέστερα ΠΑΕ 1961, σ. 81 κέ. καὶ 88 κέ.

⁷ Anatolian Studies 11, 1961, σ. 105 κέ., 114 κέ., εἰκ. 8-9.

⁸ ΑΔ 16, 1960, Χρονικὰ σ. 230.

⁹ Δ. I. Λαζαρίδη, Ἡ Θάσος, Θεσσαλονίκη 1958.

¹⁰ Bulletin de Correspondance Hellénique τῶν ἑτῶν 1951 κέ., Chronique des fouilles, δεύτερο μέρος.

¹¹ Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et belles lettres.

¹² ΑΔ 16, 1960, Χρονικὰ σ. 221 κέ., 17, 1961-62, Χρονικὰ Β', σ. 248 κέ., 18, 1963, Β², Χρονικά, σ. 259, 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 380 κέ. Πρβ. καὶ NLGr. 1964, σ. 356 κέ.

¹³ A. E. Bakalopoulos, Thasos, son histoire, son administration de 1453 à 1912, Paris 1953.

¹⁴ J. Pouilloux, Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos, I, De

γίσματα τῶν ἀμφορέων τῆς Θάσου ἀπὸ τοὺς Anne-Marie Bon καὶ Antoine Bon¹, τὸ πρῶτο τεῦχος γιὰ τὴν ἀγορὰ τῆς Θάσου, ποὺ περιλαμβάνει τὴ βορειοδυτικὴ στοά, τὰ βορειοδυτικὰ προπύλαια, τὸ κτήριο μὲ παρασκήνια κλπ., γραμμένο ἀπὸ τὸν R. Martin², μελέτη τῆς Lilly Ghali-Kahil γιὰ τὰ ἐλληνικὰ ἄγγεια, ποὺ βρέθηκαν στὴν Θάσο ἀπὸ τὸ 1911-1956³, καὶ τὸ πρῶτο τεῦχος γιὰ τὰ τείχη τῆς πόλεως, ποὺ περιλαμβάνει τὶς πύλες τὶς στολισμένες μὲ θεῖκὰ ἀνάγλυφα καὶ εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν Ch. Picard⁴. Μικρότερες μελέτες δημοσιεύθηκαν σὲ περιοδικά, ἀλλὰ εἶναι τόσο πολλὲς ὅσες ἀναφέρονται κατὰ ἔνα τρόπο στὴ Θάσο, ποὺ θὰ ἥταν ἀδύνατο νὰ καταχωρισθοῦν δλες ἑδῶ. Σημειώνουμε μόνο μερικές: μελέτη τοῦ L. Cassor⁵ γιὰ τὴ χωρητικότητα τῶν πλοίων καὶ τὸν κανονισμὸν τοῦ λιμανιοῦ, τοῦ Γ. Μπακαλάκη⁶ γιὰ ἀρχιτεκτονικὴ διακοσμητική, τῶν F. Salviat καὶ N. Weill⁷ ἄρθρο γιὰ τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ G. Daux⁸ παρατηρήσεις γιὰ τὶς σχέσεις τῆς Θάσου μὲ τὶς παραδουνάβιες χῶρες. Οἱ J. καὶ L. Robert σχολίασαν ἐπιγραφές τῆς Θάσου κλπ.⁹. Ὁ Α. Ὑρλάνδος δημοσίευσε τὴ σταυρικὴ βασιλικὴ τῆς Θάσου¹⁰ καὶ διάφορα παλαιοχριστιανικὰ γλυπτά¹¹. Τὶς βασιλικὲς τῆς Θάσου ἀναφέρει ὁ R. F. Hoddinott¹². Οἱ ἀνασκαφικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες τῆς ἐλληνικῆς

la fondation de la cité à 196 av. J.-C., Paris 1954-1955, πρβ. Bull. Épigr. 1956, ἀρ. 221-221d, Chr. Dunnant - J. Pouilloux, Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos, 11, De 196 av. J.-C. jusqu'à la fin de l'antiquité, Paris 1958, πρβ. Bull. Épigr. 1959, ἀρ. 326-340, 1960, ἀρ. 323-339, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία, F. Chamaillé, L'île de Thasos et son histoire, REG. 72, 1959, σ. 348 κέ., 1). Hereward, Archaeology 16, 1963, σ. 133.

¹ Anne-Marie Bon et Antoine Bon, Les timbres amphoriques de Thasos, Paris 1957.

² Roland Martin, L'agora, 1, Paris 1959.

³ Lilly Ghali-Kahil, La céramique grecque (Fouilles 1911-1956), Paris 1960.

⁴ Ch. Picard, Les murailles, 1, Les portes sculptées à images divines, Paris 1962.

⁵ Studi Paribeni e Calderini, I, 1956, σ. 231 κέ., πρβ. Bull. Épigr. 1959, ἀρ. 64.

⁶ G. Bakalakis, Zur thasischen Architektur - Ornamentik, Ölh 43, 1956-58, σ. 18 κέ.

⁷ F. Salviat - N. Weill, The Sanetuary of Artemis in Thasos, Archaeology 13, 1960, σ. 97 κέ.

⁸ G. Daux, Thasos et les contrées danubiennes, Studii Clasice 3, 1961 σ. 49 κέ.

⁹ Bull. Épigr. 1952, ἀρ. 131, 1954, ἀρ. 209, 1956, ἀρ. 220, 1958, ἀρ. 343, 1959, ἀρ. 323-325, 1960, ἀρ. 319 καὶ 322, 1963, ἀρ. 193 καὶ 194, 1964, ἀρ. 401, 1965, ἀρ. 316-318.

¹⁰ ABME τ. Z', 1951, σ. 3-61.

¹¹ Ε.ά., σ. 62-71.

¹² R. F. Hoddinott, Ε.ά., σ. 106 κέ. καὶ 181 κέ.

Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἐφόρου Δ. Λαζαρίδη, ἀναφέρονται στὶς ἑτήσιες ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας σὲ Ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά¹. Εἰδήσεις γιὰ εἰκόνες καὶ ἀρχοντικὸ τῆς Θάσου δημοσιεύθηκαν σὲ σύντομη ἐκθεση τῆς Φ. Δροσογιάννη².

272. *Κάτω Λακκοβίκια*. Ἰδὲ κατω. ἀριθ. 273.

273. *Οφρύνιον*. Ὁ προϊστορικὸς συνοικισμὸς ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν D. H. French³.

273a. *Γαληψός*. Τὸ σημερινὸ χωρὶὸ μὲ τὸ ὄνομα Γαληψὸς δὲν εὑρίσκεται στὴ θέση τῆς ἀρχαίας Γαληψοῦ, τῆς ὁποίας τὰ ἐρείπια εἶναι στὴν τοποθεσία Γαϊδουρόκαστρο τῆς Καριανῆς. Κοντά στὴ σημερινὴ Γαληψὸς ὑπάρχει προϊστορικὸς συνοικισμός, τοῦ ὅποιου ἡ κεραμεικὴ ἀπασχόλησε κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ξένους προϊστορικούς⁴. Ἀπὸ τὴν ἀρχαία Γαληψὸ προῆλθαν ἀπὸ τάφους, χάλκινη τεφροδόχος κάλπις, ἐρυθρόμορφος κρατήρας, κύλικας μὲ στιλπνὸ γάνωμα τοῦ Σου αἱ. π.Χ. κλπ.⁵.

274. *Μυρτόφυτο*. Ὁ Γ. Μπακαλάκης ἀναφέρει εὐρήματα νεολιθικά, ρυθμοῦ Διμηνίου, σὲ σπῆλαιο⁶.

275. *Νικήσιανη*. Ὁ Δ. Λαζαρίδης ἀνέσκαψε τύμβο μὲ τάφους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πήλινο εἰδώλιο Ἐρωτος ἀπὸ τὸ μεγάλο τάφο τοῦ τύμβου τῆς Νικήσιανης εἰκονίζεται στὸν πίν. 67β. Τὸ ἀποτέλεσματα δημοσιεύθηκαν στὶς ἑτήσιες ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας σὲ Ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά⁷.

276. *Νέα Πέραμος*. Στὴν περιοχὴ τῆς Νέας Περάμου, 24 χλμ. νοτιοδυτικὰ τῆς Καβάλας, ἡ Εὐγ. Γιούρη ἀνέσκαψε τάφους νεκροταφείου, ποὺ ἀποδίδεται στὴν ἀρχαία Οἰσύμη, ἀποικία τῆς Θάσου, τὴν Ἀνακτορούπολη τῶν Βυζαντινῶν. Εἰκονίζονται ἐδῶ (πίν. 68 α-β) δύο ἀπόψεις τοῦ τείχους

¹ ΑΔ 16, 1960, *Χρονικό*, σ. 220 κέ., 17, 1961-62, *Χρονικά Β'*, σ. 244, 18, 1963, *Χρονικά Β²*, σ. 257, 19, 1964, *Β³*, *Χρονικά*, σ. 375, πρβ. BS 2, 2, 1961, σ. 288 κέ.

² ΑΔ 18, 1963, *Χρονικά Β²*, σ. 254.

³ Praehist. Zeitschr. 42, 1964, σ. 30 κέ.

⁴ J. Deshayes - M. Garasanin, Notes sur la céramique de Galepsos, BCH 88, 1964, σ. 51 κέ., D. H. French, Praehist. Zeitschr. 42, 1964, σ. 30 κέ., εἰκ. 2, 10-12.

⁵ Chron. 1955, σ. 319, 1960, σ. 825, Arch. in Gr. 1955, σ. 24 κέ., ΑΔ 16, 1960, *Χρονικά* σ. 218, BS 2, 2, 1961, σ. 290 κέ.

⁶ Γ. Μπακαλάκη, Τέσσερα Σπήλαια, Μακ. Ήμερ. 1955, σ. 150.

⁷ ΠΑΕ 1959, σ. 47 κέ., 1960, σ. 74 κέ., 1961, σ. 68 κέ., 1962, σ. 47, 1963, σ. 80. Ἐργον 1959, σ. 44 κέ., 1960 σ. 77 κέ., 1961, σ. 72 κέ., 1962, σ. 65 κέ., 1963, σ. 49 κέ., ΑΔ 16, 1960, *Χρονικά* σ. 218, 17, 1961-62, *Χρονικά Β'*, σ. 244, 18, 1963, *Β²*, *Χρονικά*, σ. 257, 19, 1964, *Β³*, *Χρονικά*, σ. 374, Chron. 1960, σ. 825 κέ., 1961, σ. 824 κέ., 1962, σ. 814 κέ., 1963, σ. 791, πρβ. BS 2, 2, 1961, σ. 290, εἰκ. 13-15. Ἰδὲ καὶ D. Lazaridis, Fouilles κλπ., ε. ἀ., σ. 297 κέ., καὶ πρβ. BS 4, 2, 1963, σ. 409 κέ.

τῆς ἀκροπόλεως καὶ δείγματα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα, ποὺ βρέθηκαν καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 7ο ἔως τὸν 4ο αἰ. π.Χ. (πίν. 69α-δ)¹.

277. *Oισύμη*. Ἰδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 276.

278. *Νέα Ἡρακλείτσα*. Στήλη ἐπιτύμβια, ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεση². Σπήλαιο μὲν εὑρήματα στὸ ἀκρωτήριο Ἀετοπλαγιά, μεταξὺ Ν. Ἡρακλείτσας καὶ Νέας Περάμου, σημειώνεται ἀπὸ τὸ Γ. Μπακαλάκη³. Ο Μ. Α. Jameson διορθώνει⁴ γνωστὴ⁵ ἐπιγραφή.

279. *Ζυγός*. Χάλκινα νομίσματα διάφορα καὶ ἀνάγλυφο «θρακὸς ἵπεως» ἀναφέρονται σὲ σύντομες ἔκθέσεις⁶.

280. *Νέα Καρβάλη*. Νομίσματα τῆς περιοχῆς παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας⁷.

281. *Χρυσούποιλη*. Μαρμάρινο ἀκέφαλο ἄγαλμα ἀνδρὸς σὲ φυσικὸ μέγεθος περίπου, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεση⁸.

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

282. *Σέρρες*. Κλασσικά καὶ μάλιστα μελανόμορφα ὅστρακα στὴν ἀκρόπολη τῶν Σερρῶν σημειώνει ὁ Γ. Μπακαλάκης⁹. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή, Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία κλπ., ἀριθ. 815, ἵδε σχόλια τῶν J. καὶ L. Robert¹⁰. Ἐκτεταμένες ἐργασίες στερεώσεως, ἀναστηλώσεως καὶ διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου τῆς παλαιᾶς Μητροπόλεως τῶν Σερρῶν ἀναφέρονται σὲ ἔκθεσεις δημοσιευμένες σὲ Ἑλληνικά καὶ ξένα περιοδικά¹¹. Εἰδήσεις γιὰ ἄλλα μνημεῖα τῶν Σερρῶν, ὅπως τὸ τζαμί «Ἄγια Σοφιά», τὸ Μπεζεστένι καὶ τουρκικὸ λουτρώνα, δίνονται ἐπίσης σὲ σύντομη ἔκθεση¹². Ο Α. Ξυγγόπουλος τελευταῖα δημοσίευσε σὲ χωριστὴ ἔκδοση τοῦ I.M.X.A. ἔρευνές του

¹ Chron. 1964, σ. 832.

² Chron. 1954, σ. 282.

³ Μακ. Ἡμερ. 1955, σ. 148 κέ.

⁴ Ἰδὲ Bull. Épigr. 1958, ἀρ. 310.

⁵ ΠΑΕ 1938, σ. 94 κέ.

⁶ Chron. 1955, σ. 228, Chron. 1958, σ. 717.

⁷ ΑΔ 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 379.

⁸ Chron. 1952, σ. 225.

⁹ Μακ. Ἡμερ. 1957, σ. 257 κέ.

¹⁰ Bull. Épigr. 1951, ἀρ. 133, καὶ 1952, ἀρ. 74.

¹¹ Chron. 1951, σ. 228 κέ., 1952, σ. 225, 1954, σ. 280, 1960, σ. 814, Arch. in Gr. 1951, σ. 102, ΠΑΕ 1952, σ. 205 κέ., ΕΕΒΣ 21, 1951, σ. 343 κέ., 1952, σ. 372, 24, 1954, σ. 454, Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ, Α', σ. 456 κέ., ΒΣ 3, 2, 1962, σ. 466, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 229 κέ., 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 258.

¹² ΑΔ 18, 1963, Β³, Χρονικά, σ. 235 καὶ 252 κέ.

στά βυζαντινά μνημεῖα τῶν Σερρῶν, δηλαδὴ στὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ τοῦ κάστρου, στὸν Ἀγιο Νικόλαο τοῦ Κάστρου, στὸν Ἀγιο Νικόλαο κοντά στὴν Παλαιὰ Μητρόπολη καὶ στὸν Ἀγιο Γεώργιο τὸν Κρυονερίτη¹.

283. Ἀμφίπολη. Ἐντατικὲς ἀνασκαφικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες ἔγιναν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀμφιπόλεως κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1951-1965 μὲ πολλὴ ἐπιτυχίᾳ. Τὰ τυχαῖα εὑρήματα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Δ. Λαζαρίδη (πίν. 64-66 καὶ σχέδ. 20) ἔχουν ἐκτεθῆ στὶς ἑτήσιες ἐκθέσεις σὲ ἐλληνικά καὶ ξένα περιοδικά², δῆπος καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Εὐστ. Στίκα, δόποιος ἀνέσκαψε καὶ ἐρεύνησε παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς μὲ θαυμάσια ψηφιδωτὰ δάπεδα³. Ἀπὸ τὶς ἄλλες μελέτες τὶς σχετικὲς μὲ τὴν Ἀμφίπολη πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ίδιαιτέρως τὸ ἄρθρο τοῦ Ι. Παπασταύρου στὴν ἐγκυκλοπαιδεία Pauly - Wissowa⁴. Χαλκᾶ ἀντικείμενα διάφορα, τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδῆρου, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ βρίσκονται τώρα στὸ Μουσεῖο Φυσικῆς Ἰστορίας τῆς Βιέννης, δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν S. Foltiny⁵. Ἀγγεῖα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀμφιπόλεως μελετᾶ ή K. Ρωμιοπούλου⁶. Μερικά εἰκονίζονται στὸν πίν. 67γ. Νέα ἐπιγραφικά εὑρήματα δημοσιεύθηκαν ἢ γνωστὲς ἐπιγραφὲς σχολιάσθηκαν ἀπὸ πολλούς. Ὁ Δ. Λαζαρίδης δημοσιεύει πράξεις ἀγοραπωλησίας 4ου-3ου αἰ. π.Χ.⁷. Ἀλλες ἐπιγραφὲς τῆς Ἀμφιπόλεως ἢ σχετικὲς μὲ τὴν Ἀμφίπολη δημοσιεύθηκαν ἢ σχολιάσθηκαν ἀπὸ ξένους ἐπιστήμονες⁸. Στὸ νέο Μουσεῖο τῆς Κοβάλας

¹ Α. Ξυγγοπούλου, Ἐρευναι εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν Σερρῶν, Θεσσαλονίκη 1965.

² Chron. 1953, σ. 141 κ.ε., 1954, σ. 282, 1955 σ. 318 κ.ε., 1956, σ. 604 κ.ε., 1957, σ. 769 κ.ε., 1958, σ. 710 κ.ε., 1959, σ. 793 κ.ε., 1960, σ. 814 κ.ε., 1961, σ. 816 κ.ε., 1964, σ. 824 κ.ε., Arch. in Gr. 1953, σ. 160, 1955, σ. 24, 1956, σ. 19 κ.ε., Arch. Rep. 1957, σ. 15, 1958, σ. 14, 1959-60, σ. 16, 1961-62, σ. 18 κ.ε., 1964-65, σ. 22, 1965-66, σ. 16, Ἐργον 1956, σ. 54 κ.ε., 1957, σ. 36, 1958, σ. 71 κ.ε., 1959, σ. 37 κ.ε., 1960, σ. 67 κ.ε., 1961, σ. 66 κ.ε., 1964, σ. 19, 1965, σ. 28 κ.ε., ΠΑΕ 1956, σ. 141 κ.ε., 1957, σ. 70 κ.ε., 1958, σ. 81 κ.ε., 1959, σ. 42 κ.ε., 1960, σ. 67 κ.ε., 1961, σ. 63 κ.ε., 1964, σ. 35 κ.ε., 1965, σ. 47 κ.ε., ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 217 κ.ε. (πρβ. σ. 230), 17, 1961-62, Χρονικά Β', σ. 233 κ.ε., 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 378, πρβ. Β³ 2, σ. 291 κ.ε., I. Lazaridis, Fouilles κλπ., έ. ἀ., σ. 293 κ.ε.

³ ΠΑΕ 1962, σ. 42 κ.ε., 1964, σ. 41 κ.ε., Ἐργον 1962, σ. 55 κ.ε., 1964, σ. 30 κ.ε., πρβ. Chron. 1959, σ. 796 κ.ε., 1960, σ. 823, 1962, σ. 802 κ.ε., 1964, σ. 819 κ.ε., Arch. Rep. 1959-60, σ. 16, 1962-63, σ. 24, 1964-65, σ. 22. Πρβ. ΕΕΒΣ 32, 1963, σ. 545.

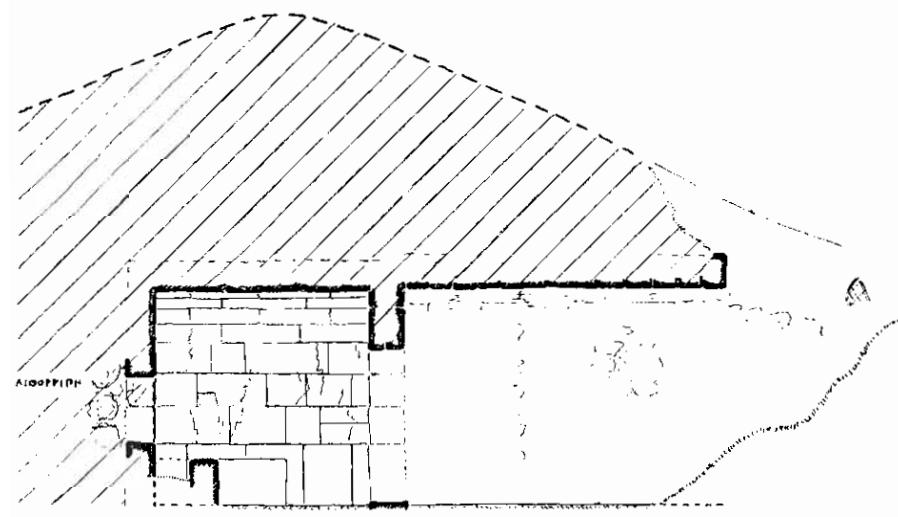
⁴ RE, Suppl. X, στ. 17 (J. Papaslavrou).

⁵ Mitt. d. Anthropol. Gesellschaft in Wien, 93-94, 1964, σ. 90 κ.ε.

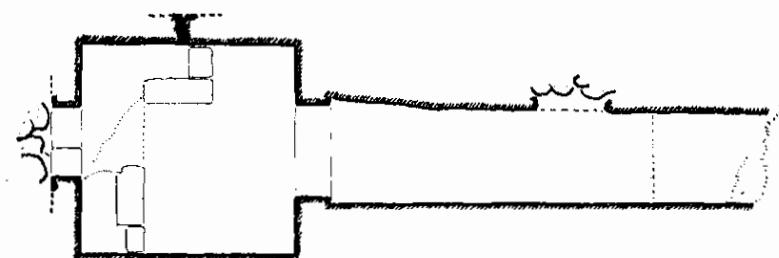
⁶ Δημοσιεύθηκαν στὴν ΑΕ 1964 (1967), σ. 91 κ.ε.

⁷ Δ. Λαζαρίδη, Ἐπιγραφὴ ἐξ Ἀμφιπόλεως, Γέρας Ἀντ. Κεραμοπούλου, Ἀθηναὶ 1953, σ. 159 καὶ πίν. 15, 1, πρβ. Bull. Épigr. 1954, ἀριθ. 163, I. Lazaridis, Trois nouveaux contrats de vente à Amphipolis, BCH 85, 1961, σ. 426 κ.ε., πρβ. Bull. Épigr. 1963, ἀριθ. 136 καὶ Φ. Ηέτσα, Όνται ἐκ τῆς Ἡμαθίας, ΑΕ 1961, σ. 42 κ.ε.

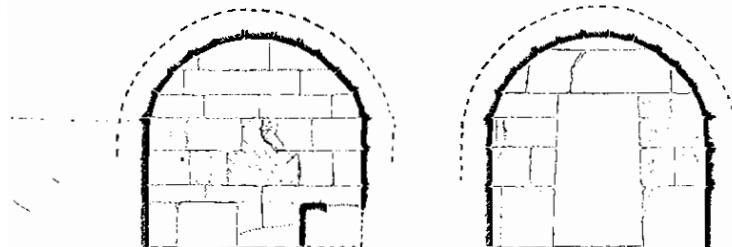
⁸ Γιὰ ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, τώρα στὴ Σόφια, ιδὲ M. N. Tοd, JHS 75,

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ

ΚΑΤΟΤΗΣ

ΤΟΜΗ ΕΠΙΚΑΣΙΑ· οὖτις προς τὸ βάθος

οὖτις προς τὴν εἰσόδου

Σχέδ. 20. Κάτοψη καὶ τομὴ μακεδονικοῦ τάφου Ἀμφιπόλεως (283)

ή Ἀμφίπολη ἔχει τὴ δική της αὔθουσα, στὴν ὅποια ἐκτίθεται καὶ τὸ μαρμάρινο ἀγαλματάκι Σειρήνας τοῦ πίν. 67a, ἀλλοτε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης.

284. *Ροδολίβος*. Στὸ χῶρο τοῦ Γυμνασίου ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα τάφος μὲ εὐρήματα: κάνθαρο μελαμβαφῆ ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ μέσα σ' αὐτὸν 13 νομίσματα χάλκινα (τρία Φιλίππου Β', ἕνα Μ. Ἀλεξάνδρου, ἕνα Αἰτωλῶν, δικτὼ βασιλέως Ἀντιγόνου) κλπ.¹

285. *Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης*. Ἡ ιστορικὴ Μονὴ, κοντὰ στὴν Κορμίστα, εἶχε καεῖ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους κατὰ τὴν κατοχὴν. Στὸ καθολικὸ καὶ στὰ προσκτίσματα, ποὺ γλύτωσαν ἀπὸ τὴ φωτιά, ἔγιναν κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες².

286. *Σινμπολή*. Ἐπιτύμβια στήλη ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη μετεφέρθη στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας³.

287. *Σταθμὸς Ἀγγίστης*. Μαρμάρινο, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, μνημεῖο ναι-σκόμορφο μὲ κεφαλὴ ἀνδρὸς στὸ τύμπανο τοῦ ἀετώματος, γλυπτὰ διάφορα ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς κλπ. ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἔκθεση⁴.

288. *Δήμητρα*. Εύρήματα προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ κοντὰ στὴ Δήμητρα ἀναφέρονται σὲ γενικότερη μελέτη τοῦ D. H. French⁵.

289. *Γάζωρος*. Σπουδαῖα ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε στὴ θέση τῆς ἀρχαίας πόλεως, στὸ ὄψωμα τοῦ Ἅγιου Ἀθανασίου, ἀποτέλεσε θέμα πολλῶν ἐρευνητῶν⁶. Ἡ ἐπιγραφὴ μαζὶ μὲ ἄλλες ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας⁷.

290. *Δαφνούδι*. Τυχαῖα ἀποκάλυψη τάφου μὲ στήλη ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη ἀναφέρεται σὲ σύντομες ἔκθέσεις⁸.

1955, σ. 139, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸ ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο τὸ ἀφιερωμένο στὸ Θεὸ Τοτὸν ἵδε βιβλιογραφία στὸ Bull. Épigr. 1959, ἀριθ. 242. Γιὰ τὸ ψήφισμα σ' ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κᾶθιδος ἵδε ἀνωτ. ἀριθ. 10, σημ. Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Γν. Δομιτίου Ἀενοβάρβου ἵδε C. Schuler, Cl. Phil. 55, 1960, σ. 90 κέ., πρβ. Bull. Épigr. 1961, ἀρ. 388. Πρόσφατα ἐδημοσίευσε ἐπιγραφές τῆς Ἀμφιπόλεως J. M. R. Cormack, Greek Inscriptions from Amphipolis, Univ. of London, Institute of Classical Studies, Bull. No 10, 1963, σ. 17 κέ. Ἐπιγραφὴ κλπ. σχετικά πρὸς τὸ ἐπίνειο τῆς Ἀμφιπόλεως, τὴν Ἡīāna, ἀναφέρονται ἀπὸ τὴν D. Head, AJA 67, 1963, σ. 74 κέ.

¹ Chron. 1952, σ. 225, Arch. in Gr. 1952, σ. 122.

² Chron. 1954, σ. 282, Arch. in Gr. 1954, σ. 39, ΔΔ 19, 1964, B³, Χρονικά, σ. 374 κέ.

³ ΔΔ 19, 1964, B³, Χρονικά, σ. 379, ὅπου ἡ Κοινότης Σινμπολῆς φέρεται ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸν Νομὸν Δράμας, ἀλλὰ ἵδε π.χ. Λεξικὸν τῶν Δήμων, Κοινοτήτων καὶ Οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1963, σ. 304.

⁴ Chron. 1958, σ. 714 κέ.

⁵ Prehist. Zeitschr. 42, 1964, σ. 30 κέ., εἰκ. 3-5.

⁶ Ἡδὲ βιβλιογραφία στὸ Bull. Épigr. 1965, ἀρ. 239.

⁷ ΔΔ 19, 1964, B³, Χρονικά, σ. 378.

⁸ Chron. 1953, σ. 141, Arch. in Gr. 1953, σ. 160.

291. Νέα Κερδύλια. Ἀνασκαφὴ τυμβόχωστου τάφου, ὅπου βρέθηκε καὶ ἐπιγραφὴ μὲ ἀγοραπωλησίες, ἀναφέρεται σὲ σύντομες ἐκθέσεις¹ καὶ ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὴν D. Hereward².

292. Ἀηδονοχώρι. Στὸ λόφο τῆς Μονῆς Ἰωάννου Προδρόμου ἐντοπίζεται ἀρχαία πόλη καὶ τὸ νεκροταφεῖο τῆς ἀπλώνεται ἀνάμεσα στὴ Μονὴ καὶ στὸ χωριό. Γλυπτὰ κι’ ἐπιγραφὲς ἀναφέρονται ἀπὸ τὴν D. Hereward³.

293. Δάφνη. Στὴν περιοχὴ τῆς Δάφνης καὶ τοῦ συνοικισμοῦ Ὁρέσκεια ἀπλώνονται τὰ ἐρείπια ἀρχαίας πόλεως, ἀπὸ τὴν ὥποια προῆλθαν τυχαῖα διάφορα εύρήματα, κυρίως ἀγγεῖα πήλινα καὶ νομίσματα. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐρυθρόμορφος κρατήρας 4ου αἰ. π.Χ.⁴. Ὑπόγεια ἐκκλησία τῆς Ἅγιας Μαρίνας μὲ τοιχογραφίες κλπ. ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν D. Hereward⁵.

294. Ὄρέσκεια. Ἰδε ἀνωτ. ἀριθ. 293.

295. Νιγρίτα. Ἀπὸ κατάσχεση προῆλθαν 380 νομίσματα ἑλληνιστικῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ὥποιων τετράδραχμα, δίδραχμα καὶ δραχμὲς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ Λυσιμάχου, τοῦ Σελεύκου καὶ τῶν Ἀθηνῶν⁶.

296. Τερπνή. Ἀνασκαφὴ μονοθάλαμου «μακεδονικοῦ» τάφου ἀπὸ τὴν Εὐγ. Γιούρη δημοσιεύεται σὲ σύντομη ἐκθεση⁷.

297. Βέργη. Ἀπὸ μεγαλύτερο θησαυρὸν νομισμάτων διασώθηκαν 385 ἀργυρᾶ διάφορα νομίσματα, τὰ δποῖα χρονολογοῦν τὸ θησαυρὸν στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.⁸. Ἀκέφαλο ἄγαλμα, ἀνάγλυφο ἀετοῦ μὲ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ «Διὶ Ὑψίστῳ» καὶ ἀγαλμάτιο χάλκινο νέου μὲ φρυγικὸ πῖλο ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἐκθεση⁹.

298. Νέος Σκοπός. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ νέου Σκοποῦ προῆλθε ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο μὲ παράσταση «Θρακὸς ἵπτεως»¹⁰.

299. Σιδηρόκαστρο. Στὸ οἰκόπεδο τοῦ νέου Δημοτικοῦ Σχολείου στὴ συνοικία Τσερκέζικα βρέθηκε ἀνοθηματικὴ ἐπιγραφή, ποὺ χρονολογεῖται στὸ 156 μ.Χ.¹¹.

300. Ἀχιλλοχώρι. Ἐρείπια πολίσματος ρωμαϊκῶν χρόνων, ἔξ χιλιό-

¹ Chron. 1954, σ. 282, Arch. in Gr. 1954, σ. 39.

² AJA, 67, 1963, σ. 74.

³ AJA, ἔ. ἀ., σ. 73 κέ.

⁴ Chron. 1953, σ. 141, 1955, σ. 318, Arch. in Gr. 1955, σ. 24.

⁵ AJA, ἔ. ἀ., σ. 73.

⁶ Arch. in Gr. 1955, σ. 23, Chron. 1955, σ. 318.

⁷ ΑΔ, Χρονικά 1965 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

⁸ Chron. 1956, σ. 497.

⁹ Chron. 1956, σ. 606.

¹⁰ Chron. 1956, σ. 606, εἰκ. 4.

¹¹ ΑΔ 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 379. Πρβ. Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία κλπ., σ. 683 κέ.

μετρα βορειοανατολικῶς τοῦ χωριοῦ, καὶ διάφορα πήλινα καὶ ύάλινα εὐ-
ρήματα 3ου-4ου αἰ. μ.Χ., ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἔκθεση¹.

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

301. *Δράμα.* Ἡ χαλκολιθικὴ κεραμεικὴ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ κοντὰ στὴ Δράμα ἀναφέρεται σὲ γενικότερη μελέτῃ τοῦ D. French². Πολ-
λὰ νομίσματα (2.837 χάλκινα βυζαντινά σ' ἓνα θησαυρὸ) προῆλθαν ἀπὸ τὴ Δράμα³. Ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες στὴν ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Σοφίας ἀνα-
φέρονται σὲ σύντομες ἔκθεσεις⁴.

302. *Φωτολίβος.* Ὁ προϊστορικὸς συνοικισμὸς τοῦ Φωτολίβους ἀνα-
φέρεται σὲ γενικότερη μελέτῃ τοῦ D. French⁵.

303. *Σιταγροί.* Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ τὸ χωριὸ Πετρούσα, φαίνεται,
βρέθηκαν στοὺς Σιταγροὺς καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς
Καβάλας⁶. Ἰδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 305.

304. *Μυλοπόταμος.* Ὁ προϊστορικὸς συνοικισμὸς κοντὰ στὸ Μυλο-
πόταμο ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν D. French⁷.

305. *Πετρούσα.* Ἐρευνα τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν K. Ρωμιοπούλου ἀπέ-
δωσε παρατηρήσεις καὶ εὑρήματα ἀπὸ προϊστορικὸ συνοικισμό⁸. Ἰδὲ καὶ
ἀνωτ. ἀριθ. 303.

306. *Μαρμαριά.* Χάλκινο ἀγαλμάτιο Διὸς μὲ τὸν κεραυνὸ στὸ δεξὶ
καὶ ἀετὸ στὸ ἀριστερὸ χέρι ἀναφέρεται σὲ σύντομες ἔκθεσεις⁹.

307. *Πλατάνια.* Ἀπὸ θησαυρὸ νομισμάτων τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. 18 χάλκινα
νομίσματα ἀναφέρονται σὲ ἔκθεση τῆς κ. Εἰρήνης Χριστοδούλοπούλου -
Βαρούχα¹⁰.

¹ ΑΔ, 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 379.

² Anatolian Studies 11, 1961, σ. 107, 114 κέ., εἰκ. 10-13.

³ ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, Β², σ. 253 καὶ 254, Chron. 1964, σ. 830, Museum Notes 11, 1964, σ. 29 κέ.

⁴ Chron. 1954, σ. 282, Arch. in Gr. 1954, σ. 39, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 230.

⁵ Prehist. Zeitsch. 42, 1964, σ. 30 κέ., εἰκ. 8.

⁶ ΑΔ 19, 1964, Β³, Χρονικά, σ. 379.

⁷ Prehist. Zeitschr., ξ. ἄ., σ. 30 κέ., εἰκ. 6 καὶ 7, 1-20.

⁸ ΑΔ Χρονικά 1964 (ύπὸ ἔκτύπωσιν).

⁹ Chron. 1952, σ. 225, Arch. in Gr. 1952, σ. 122.

¹⁰ Chron. 1957, σ. 651.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AA	Archaeologischer Anzeiger.
ABME	'Αρχείον Βυζαντινῶν Μνημείων Ἑλλάδος.
ΑΔ	'Αρχαιολογικὸν Δελτίον.
ΑΕ	'Αρχαιολογικὴ Ἐφημερίς.
AJA	American Journal of Archaeology.
AM	Mitteilungen des Deutschen Archaeol. Instituts, Athenische Abteilung.
Arch. in Gr.	Archaeology in Greece, χρονικό δημοσιευμένο στὸ Journal of Hellenic Studies ὡς τὸ 1954 (JHS, 75, 1955).
Arch. Rrp.	Archaeological Reports δημοσιευμένες ὡς παράρτημα τοῦ JHS ἀπὸ τὸ 1955 κέ. (JHS 76, 1956 κέ.).
ATL	B. D. Meritt, H. T. Wade - Gery καὶ M. F. McGregor, The Athenian Tribute Lists.
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique.
BIABulgare	Bulletin dell'Institut Archéologique Bulgare.
BS	Balkan Studies, Θεσσαλονίκη.
BSA	Annual of the British School at Athens.
Bull. Épigr.	Bulletin Épigraphique δημοσιευμένο στὴν Revue des Etudes Grecques.
BZ	Byzantinische Zeitschrift.
Chron.	Chronique des Fouilles δημοσιευμένη στὸ Bulletin de Correspondance Hellénique.
ΔΧΑΕ	Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
ΕΕΒΣ	'Επετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.
ΕΦΣΠΘ	'Επετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Ἐργον	Τὸ Ἐργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
GHI	M.N. Tod, A Selection of Greek Historical Inscriptions.
ILN	Illustrated London News.
JHS	Journal of Hellenic Studies.
Χαριστήριον	Χαριστήριον εἰς Ἀναστάτων Κ. Ὁρλάνδον.
NLGr.	News Letter from Greece, δημοσιευμένο στὸ AJA.
ΠΑΕ	Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
Πεπραγμένα Θ' ΔΒΣ	Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου.
Προσφορὰ	Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1953.
RA	Revue Archéologique.
RE	Pauly's Real Encyclopaedie der klass. Altertumswissenschaft.
REG	Revue de Études Grecques.
Studies DMR	Studies presented to D.M. Robinson.

